

а Адамовић.

Привилегије

Српскога народа у Угарској и рад благовештенског сабора 1861.

Штампано трошком

Петра Николића.

Сремски [illegible]

THE UNIVERSITY OF

рота карловачки.
овић, ц. к. државни одветник.
јор секретар царског комесара.
естник и парох меленачки.
, прота новосадски.
двокат,
ић, адвокат.
ац (млађи), срески начелник.
ћ, ц. кр. савет. обласног суда.
двокат.
ић, прота шидски,
, парох вршачки.
градоначелник вршачки.
вић, адвокат.
, ц. к. окружни инжињер.
вић, адвокат и директор дистр.
ц. к. јавни нотар.

65. Светозар Миленковић, парох темишварски.
66. Др. Милош Радоичић, доктор медицине.
67. Димитрије Рајић, намесник и парох сивачки.
68. Павао Живановић, кнез иришки.
69. Мих. Таназевић, ц. к. саветник окружног суда.
70. Ђорђе Радак, адвокат.
71. Павао Риђички од Скрибешћа, властелин.
72. Самуило Маширевић, ц. к. савет. обласног суда.
73. Павле Недић, адвокат и ревидент рачуна.
74. Георгије Николић, прота чанадски.
75. Теофан Живковић, патријаршијски архиђакон.
76. Урош Милутиновић, прота митровачки.
77. Стефан Стоинов, ц. кр. срески начелник.
78. Аркадије Николић, адвокат.
79. Симеон Филиповић, адвокат.
80. Никола Вукичевић, директор препарандије.
81. Гаврило Новаковић, јурасор.
82. Порфирије Милитаревић, парох толвадијски.

Adamović, J.

ПРИВИЛЕГИЈЕ

Privilegije srpskog naroda /

СРПСКОГ НАРОДА У УГАРСКОЈ

И

РАД БЛАГОВЕШТЕНСКОГ САБОРА

1861.

НАПИСАО

ЈОВА АДАМОВИЋ.

ШТАМПАНО ТРОШКОМ ПЕТРА НИКОЛИЋА.

ЗАГРЕБ.

ШТАМПА СРПСКЕ ШТАМПАРИЈЕ

1902.

останак и издање ове књиге има своју историју. Пуштајући у српску публику слику Дубровчанина Влаха Буковца: „Благовештенски сабор“, мислио сам у почетку да уз слику дам уобичајени опис, у коме би у кратко, општим фразама био протумачен значај слике, т. ј. онога што она преставља. Али размишљајући о томе, да слике које улазе у српски народ треба да буду једна врста материјала за одржавање и јачање његове националне свести, а знајући да је за то потребно да се слика потпуно разуме, т. ј. да сваком посматраоцу слике буде познато и разумљиво: шта је претходило оном моменту који је на слици представљен, шта сам тај моменат значи и од каквих је последица био, дошао сам до уверења да би за слику „Благовештенски сабор“ уобичајени шаблонски опис био недовољан — да неби одговарао позиву слике.

Благовештенски сабор! Српске привилегије!

Где је тај Србин с ове стране Саве и Дунава који није и за једно и за друго чуо. Па ипак, долазећи као трговац у додир са ширим слојевима нашег народа, имао сам врло често прилике да видим како многи и многи из нашег народа, и за српске привилегије и за Благовештенски сабор само по имену зна.

Уносити под таквим околностима ову слику у наш народ, а не пружити му у исто време и протумачени значај слике, значило би уништити или бар не одговорити позиву, који слика треба да врши у нашем народу.

Благовештенски је сабор последњи покушај српског народа, да издејствује испуњење оних обећања, која су му дата српским привилегијама, а историја српских привилегија — историја је српског народа у овој монархији...

Тако је постала ова књига.

Место шаблонског описа постала је кратка али популарна историја српског народа у нашој монархији.

*

Израда ове књиге лежала је без икаквог ограничења у рукама њезиног писца г. Јове Адамовића. Не утичући на његов рад ни у ком правцу, оставивши му одрешене руке у свему, остављам му и сваку моралну, и заслугу и одговорност.

На Цвети 1902.
Загреб.

Петар Николић.

здавач ове књиге рекао је чему она има да служи. Она није намењена писаћем столу научника-историчара, јер овај неће у њој наћи ништа новог, њему непознатог. Није ни намењена да у дивот повезу бриљира поред разних албума по салонским столовима, јер јој је садржина за то и сувише озбиљна.

Не, ова је књига намењена оним добрим и родољубивим Србима и Српкињама, којима је из буди каквог разлога остала непозната прошлост српског народа, који је у старо време оставио своју постојбину и дошао у ове земље. Намењена је онима, који то непознавање своје народне прошлости осећају као велики недостатак, који би радо надокнадили.

Тако схваћајући позив ове књиге, примио сам се да је израдим. А радио сам је имајући увек на уму, да ће доћи у руке многих, који желе да се без фраза и патриотичких тирада, али и без разних нових историских закључака сумњиве историске вредности, упознају са прошлошћу свога народа у овим земљама.

Можда ће многи, који се за овакав рад сматрају позванији од мене, прочитавши књигу, слећи раменима и рећи да није бог зна шта. И сувише сам многе књиге и са̂м критиком прихваћао и испраћао, те да не знам побуде које критичар претпоставља код писаца, и на основу којих им дело критикује. Стога сматрам за потребно — и ради дела и ради критике — да изјавим, да је ову књигу, намењену ширим слојевима нашега народа, писао новинар, и да је

он најмање крив што су код нас Срба још једнако новинари једини, који по кад-кад пружају ширим слојевима нашег народа какву популарно разрађену књижицу.

Онога дана, када се код нас нађе историчар, педагог, и т. д., који ће се посветити популарној књижевности и на њој почети радити, онога дана престаћемо и ми новинари писати популарна дела.

Све дотле докле тога не буде, мораћемо ми новинари с времена на време метати по који комадић горива на слаби пламичак народног образовања, да се не би сасвим угасио.

На Цвети 1902.
Загреб.

Јова Адамовић.

ри изради ове књиге писац је имао при руци ова дела:

Гершић Гига: „После педесет година“. („Дело“ 1898. год.).

Гершић Гига: „Рефлексије о Светозару Милетићу“. („Нова Искра“ 1901. год.).

Грбић Манојло: „Карловачко владичанство“.

„Дјејаније изванредног српског народњег собора у Карловци. Од 21. Марта (2. Април.) до 8. (20.) Априлија 1861. држаног“.

„Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“.

Ђорђевић Јован: „Радња Благовештенског сабора народа Српског у Сремским Карловцима 1861.“

Јакшић Милутин: „Природа прелаза Срба у Угарску 1690. и Привилегије“. („Летопис Матице Српске“. књ. 206.).

Капер Сигфрид: „Die Serbische Bewegung in Südungarn.“

Пико Емил: „Срби у Угарској“. У преводу др. Стевана Павловића.

Руварац Иларион: „Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху“.

Schwicker H. J. „Politische Geschichte der Serben in Ungarn.“

Томић Јован: „Из историје Црне Горе“.

Vaniček Fr.: „Specialgeschichte der Militärgrenze“.

ПРИВИЛЕГИЈЕ

СРПСКОГ НАРОДА У УГАРСКОЈ

и

РАД БЛАГОВЕШТЕНСКОГ САБОРА

1861.

Шта је изазвало кретање српског народа с његова огњишта.

а би се схватила права вредност привилегија, које је српски народ с ове стране Саве и Дунава добио у току векова од бечких ћесара за своје услуге, учињене царском двору и земљи у коју се доселио, а да би читалац и сам могао судити с колико је права српски народ тражио на Благовештенском сабору — коме је ова књига посвећена — војводину и автономију, потребно је да га упознамо с историјом тих привилегија. То јест, потребно је да зна у каквим су приликама и под којим околностима и условима те привилегије дате, и од каквих су користи оне биле српском народу. Другим речима, треба читалац да зна кратку али јасну историју српског народа у Угарској, која је у исто време и историја српских привилегија.

Из историје се зна, да је у земљама, које данас потпадају под угарску круну, било Срба много раније но што се пећки патријарх, Арсеније Чарнојевић, крснуо са 40.000. српских породица из данашње Старе Србије, и дошао у угарске земље. Већ у XIV. веку спомињу се Срби у појединим деловима Угарске, а нарочито у Срему, који је — као што је познато — потпадао и под власт српских владара. Шта више, један српски годишњак од 1846.—47. године, говори о једном српском православном манастиру, који је сазидан око 1320. године. Нећемо се упуштати у испитивање, колико је ово тврђење основано,

пошто је за нас довољно кад знамо, да угарски историци говоре о српском насељењу основано на острву Чепелу ниже Пеште, које је већ 1404. године постојало, и да је угарски краљ Жигмунд, досељеним Србима дао повластице, потврђене двема дипломама из 1428. год., којима их ослобађа од плаћања десетка.

После косовске битке, број Срба у Угарској почиње рапидно да расте, тако да је концем XVI. века тако рећи цела јужна Угарска била насељена Србима. Разлози који су Србе наводили и гонили на ово селење у Угарску, били су у главноме тројаки. Као први и најважнији разлог може се сматрати турска најезда, која је после несрећне косовске битке све дубље продирала у српске земље, приближујући се све више и више Сави и Дунаву. Природно је, да су се услед ове најезде многи Срби, становници предела којима је претила опасност од Турака, или који су већ били потпали под турску власт, испред те опасности бегали, и тражили себи склоништа у оним местима која су била ван опасности, а на првом месту у земље за које се знало да стоје под заштитом војске бечког ћесара.

Као други разлог досељавању Срба, може се узети та околност, што су маџарски владари, којима је с једне стране све већма претила опасност од Турака, а с друге стране желећи и сами овладати којим делом српских земаља, ступили у пријатељске па и савезничке везе са српским деспотима после косовске пропасти, те овима ради обећаних услуга или других обавеза поклањали многа добра и места, која су ови опет насељавали својим сународницима-Србима. Тако је угарски краљ Жигмунд, у времену између 1424. и 1433. године, уступио српском деспоту Ђурђу Смедеревцу, а у замену за градове Београд и Голубац на Дунаву, ова места: Сланкамен у Срему, Стари Бечеј и Кулпин у Бачкој, Св. Андрија северно од Будима, Дебрецин и Сатмар у бихарској жупанији, Сердахељ у пожунској жупанији, Токај и Таља у абаујској жупанији, Мункач у берешкој жупанији, Рац Хајду-Бесермењ у хајдучком округу, Мезе-Тур и Тур-Кеви у великој Куманији;

даље Чонград, Арад, Вилагош, Вел. Бечкерек, и т. д. У сва та места довео је Ђурађ Бранковић Србе, који су ту и остали и основали српске општине, које су се и до данас одржале.

Најзад трећи, не мање важан од првог разлога јесте тај, што су ћесарске војсковође сами позивали Србе да се настањују дуж Саве и Дунава, да би тиме образовали обранбену линију према турској најезди која се је приближавала. У исто доба хтело се тиме и да населе сва она места дуж Саве и Дунава, која су пређашњи становници напустили, уклањајући се испред турских чаркаша и предстража који су већ стигли до Саве и Дунава, прелазили их и пљачкали, или су била опустела услед непрекидних немира и ратова у самој земљи.

Да се ћесарске војсковође нису превариле у рачуну да ће Срби бити добра брана противу Турака — која ако је надмоћна сила кад год и прегази, ипак не угине, но се као жива ограда понова диже и буја — доказ је вековна борба и непрекидно живлење на ратној нози целог досељеног српског народа, без погледа на то, да ли је живео дуж Саве и Дунава, или и дубље унутра по мађарским земљама. И то не само у борби противу Турака, но противу сваког непријатеља царског хабзбуршког дома. Почевши од само-званог српског деспота Јована Чарнојевића, (Цара Јована, Црног Јована) који је око 1527. год., после смрти српског деспота Стевана Берислова самовласно узео на себе деспотску титулу, па све до последњег рата с Мађарима 1848. године, Срби су непоколебљиво стајали уз хабзбуршки дом, који им је за њихову верност давао највећа — обећања, чије је испуњење после у току времена прво одуговлачио, затим делимице негирао и најзад сасвим игнорисао.

Далеко би нас одвело, кад би овде корак по корак пратили ток досељавања Срба у Угарску, и кад би се упуштали у описивање свију оних немира који су непрекидно владали у угарским земљама, а у којима су се Срби храбро борили за интересе хабзбуршке монархије, час противу

Турака, час противу Маџара, а често пута — када су ови у савезу заједнички војевали против Хабзбурговаца — у исто доба и против једних и против других. Почећемо овде одмах с догађајима који су се почели развијати непосредно после пораза Турака код Беча 1683. год., пошто се ови догађаји могу сматрати као предигра оном великом чину у историји српскога народа, који је познат под именом сеоба Срба под патријархом Чарнојевићем. Но прије тога потребно је да упознамо читаоце с положајем, у коме се је тада налазила краљевина Угарска и њезин тадањи краљ а бечки ћесар, Леополд I.

Очевидна тежња хабзбуршког дома, да и краљевину Угарску стави „на равну ногу осталим наследним земљама хабзбуршке монархије“, то јест, да се и у Угарској заведе апсолутизам, изазвала је велико негодовање код Маџара, које је ускоро избило и на јавност у устанку, који је следовао познатој завери (1666.—1670. год.) у којој је учествовао хрватски бан Петар Зрињски, његов зет Франкопан, Вешелењи и т. д. Реакција, која је у Угарској наступила после ове завере била је тако јака, да је изгледало као да ће се и у Угарској поћи оним путем којим се је ишло при потчињавању Чешке. Услед те реакције букну у Угарској грађански или боље рећи страначки рат, који се брзо раширио по свом источном делу Угарске. Испочетка се је тај устанак могао сматрати као спорадичан; као дело људи којима је бунт и ратовање био тако рећи занат, а таквих је тада било у изобиљу у свима земљама хабзбуршке монархије. Али када се је устаницима придружио и ердељски велики књаз Михајло Апафи, када им се нађе још и вешт и неустрашив вођа у лицу младог маџарског магната Емериха Текели-а, устанак обузе цео источни део Угарске, и бечки двор морао је увидети да има посла са снажним непријатељем, чије се држање није ни могло ни смело сматрати као безначајни локални бунт.

Баш у то доба предузео је у Цариграду велико везирство Кара Мустафа, човек веома славољубиве и ратоборне природе, коме овај маџарски устанак добро дође да задо-

вољи своју славољубивост, т. ј. да овлада Бечом и да рашири власт турског царства и преко немачких земаља. Видевши ову опасност која је запретила од стране Мађара његовој круни, а од стране Турака његовим земљама, бечки се ћесар пожури да ту опасност за времена отклони; одрече се својих апсолутистичких тежња, и стаде обећавати да ће се у будуће кретати у границама угарске уставности. Али је узалуд обећавао. Узалуд је водио преговоре и с побуњеним Мађарима и с Турцима — а ови су већ у велико почели вршити нападе на ћесаровце — јер је и један и други непријатељ гледао у тим покушајима бечког двора његову слабост, коју ни један од њих није хтео пропустити, а да се њоме не користи. Кара-Мустафа, који је канда добро знао за хабзбуршку девизу „раздели па владај" те ју је тада доста успешно и примењивао, задобио је мађарске устанике за себе, признавши њиховог вођу Текели-а за независног кнеза Угарске, што је овај и примио, те се и потписивао као „кнез и господар појединих делова Угарске".

Борба између Турака и ћесарове војске почела је још пре формалне објаве рата, и још се није било дошло ни до једне одсудне битке — пошто се је главна турска сила тек скупљала у Једрену да се на пролеће 1683. године крене за Београд, где ће султан предати Кара-Мустафи зелени пророков барјак као знак врховног заповедништва — а ћесар је већ био изгубио половину Угарске. Међутим је ова опасност од Турака имала и једну добру страну, која је у толико повољнија била по хабзбуршку монархију, што Турска за дуго није формално објавила овој рат, те се међу западним државама није ни знало на кога се Турска спрема да завојшти. Ма да је више но сигурно било да ће прва жртва турске најезде бити Аустрија, — или како се онда звала римско-немачко царство — ипак ни Пољска није била сигурна да неће, ако не одмах а оно после аустријског пораза доћи ред и на њу, а врло је лако било могуће да обе земље буду једновремено нападнуте. Услед ове неизвесности, Пољска — која је тада живела у непри-

јатељству са хабзбуршком монархијом — би принуђена да пристане на савет римског папе, да се са овом измири и да пристане на савез ради заједничке одбране од турског напада, па било да Турци ударе прво на Беч или на Кракову.

Благодарећи дакле том тајанственом држању Турске, бечки је двор добио савезника у Пољској од којег му је до тада претила опасност, а чија се помоћ показала у одсудном тренутку као спасоносна по егзистенцију монархије. У лето 1683. године стигла је главна турска сила под управом Кара-Мустафе под Беч, који би опсађен и тек после два месеца одбране, а у тренутку када се је изгубила свака нада у спас, спасен војском пољског краља Јована Собјејског и херцега од Лотарингије који се указаше пред Бечом. 12. септембра 1683. год. ударише оба ова владара на Кара-Мустафу и судба Европе би решена: турска војска би потучена и потиснута од Беча. Овим поразом, који је по Турке био у толико судбоноснији, што су били свом својом силом ударили на Беч, те сада овде потучени немадоше снаге да своје губитке надокнаде и уморну војску замену одморном, почиње пропаст Турске. Уједињена снага ћесареве војске не хтеде пропустити ову прилику, а да турску силу потпуно не уништи. Победа за победом ређала се. После победе код Беча дође победа код Паркања, а за тим код Острогона. А када се идуће године и Млетци дигоше против Турака, настадоше по Турке судбоносни дани. Године 1686. освојише ћесаровци Будим, а 1687. однесоше победу под управом Карла Лотриншког, код Нађ-Хашања. Године 1688. освоји Макс Баварски Београд, и док Млечићи продираху у турске земље преко Херцеговине, дотле је ћесарева војска све дубље улазила у Србију и Босну.

И сада тек почиње оно велико, судбоносно врзино коло, које је увукло српски народ у сфере интереса хабзбуршке монархије; настаје акција да се српски народ потчини интересима хабзбурговаца. Истина, Срби који су били настањени у Угарској, Хрватској и Славонији, стајали су за сво време ових ратова а и раније, у редовима ћесарске

војске, али у колико је ова више напредовала и дубље продирала у српске земље, које беху под турском влашћу, у толико је тамошњи српски народ узимао активнијег учешћа у тим бојевима, и у толико су више они у Бечу помишљали на то, да Србе привуку к себи и задобију за своје рачуне. Продирући у српске земље и потискујући пред собом Турке, ћесаровци су разним обећавањима позивали српски народ да им се придружи, и да им помогне при прогањању заједничког непријатеља — Турака. У тим обећањима говорило се, како се борба води за ослобођење Срба, како ће Срби после протеривања Турака добити и уживати сва своја пређашња права, и т. д. Али у ствари све то није било ништа друго, до обично заваравајуће средство за постигнуће себичне цељи. У самој ствари тиме се је мислило двоје постићи. Прво да се олакша акција освајања ћесарској војсци, а друго, мислило се да ће једном против Турака дигнути српски народ остати стално уз ћесаровце, тако да ће овима бити лакше задржати те српске крајеве за хабзбуршку монархију, а тиме и српски народ ставити у службу њезиних интереса. Хабзбуршка је монархија тада стајала у таковим односима и према Француској и према својим појединим наследним земљама, да није ни по коју цену смела сву своју војену силу употребити против Турске, пошто би јој границе и интереси остали незаштићени према западу. А са таквом је ситуацијом она морала рачунати и за у будуће, јер је имала да се брине и за свој престиж у појединим наследним земљама и да стоји увек спремна да може заратовати у свако доба са својим највећим западним противником — Француском.

У таквој ситуацији хабзбурговци су морали тражити себи један сигуран елеменат, којим би појачали своју одбранбену снагу према Турцима, а евентуално ту одбрану и сасвим поверити том елементу, ако би се појавила потреба да већи део своје војене снаге повуку испред Турака и ставе пред запад. Нагласили смо, да су Срби већ раније учествовали у борбама за добро хабзбуршке круне. Тиме је била дата прилика ћесарским војсковођама, да се

 *

увере како су Срби ванредан ратни материјал, и с тога видимо како су многи њихови савети круни као и њихов рад, управљени на то, да себи што више таквог ратног материјала прибаве. То је као што рекосмо рађено и раније, али када се ратна срећа указа благонаклона хабзбуршкој монархији, и када њезина војска поче продирати у српске земље, онда се онима у Бечу поче сама по себи наметати помисао, да се те земље са свим задрже хабзбуршкој круни, а тамошњи српски народ, као сигуран елеменат, да се употреби као природан бедем против Турака.

Отуда и видимо како бечки двор преко својих војсковођа упућује своје емисаре на све стране по данашњој Србији и Старој Србији, да наговарају народ на устанак против Турака и на пристајање уз ћесара, обећавајући при том разне повластице а где треба, богме и попретити. Таквог емисара видимо у капетану Петру Соколовићу, заповеднику српске војске која се је борила у редовима ћесароваца, кога је ћесаров војсковођа Лудвик Баденски упутио био српском патријарху Арсенију Чарнојевићу у Пећ, да га наговори да дигне народ против Турака. А таквог емисара видимо и у несрећном Ђурђу Бранковићу који је после 22 године тамновања умро као ћесарев сужњик.

Нас се овде не тиче, да ли је Ђурђе Бранковић доиста био потомак српских деспота лозе Бранковића, као што он сам, а по њему и многи историци тврде, или је био варалица, као што тврди наш историчар И. Руварац. Исто тако нас овде не интересује да знамо, да ли је Бранковић био доиста свечано проглашен од пећког патријарха за српског деспоту, или не. За нас је довољан факат који ни један историчар не спори, а то је, да је Ђурђе Бранковић добио од бечког двора прво титулу барона, а наскоро и титулу грофа. Довољно нам је кад знамо као сигурно, да је бечки двор преко својих војсковођа, који су управљали војном против Турака, употребљавао Ђурђа као свог агента, који је требао да дигне српски народ у данашњој Србији и Старој Србији против Турака, али не да српски народ дође до своје слободне државе, но да

место Турака заузму Аустријанци или Маџари. То јест, да се српске земље присаједине или Аустрији, или угарској круни, чији је носилац био бечки ћесар.

Нема спора да је Ђурђе Бранковић требао да буде оружје у рукама ћесароваца. Али је исто тако ван сваког спора да је Ђурђе Бранковић то знао; да је био свестан улоге коју му је бечки двор био доделио, и да ју је само привидно играо у корист бечког двора, и то само зато што су смерови бечког двора били до извесног степена идентични с његовим. Бечки је двор желео да очисти српске земље од Турака, а то је исто желео и Бранковић. Бечки је двор желео да у томе учествује и српски народ, а то је желео и Ђурђе. Али је бечки двор желео да задржи те земље за себе, а Ђурђе је напротив желео да од њих створи независну српску државу, којој би владар био — он. Да ли је он то желео само и једино из личних рачуна, или је доиста био уверен да су његови лични рачуни идентични с правим интересима српског народа — то је споредна ствар. Факат је, да је Ђурђе Бранковић супротно жељи и политици бечког двора желео да створи српску слободну државу, да су то у Бечу докучили и да је Ђурђе Бранковић, поставши на тај начин опасан по интересе ћесароваца, морао ту своју замисао испаштати 22 године у затвору, и најзад као заточеник и умрети.

Не може се рећи да је српски народ у Старој Србији и Северној Арбанији, када је ћесарова војска тамо допрла, са Бог зна каквим одушевљењем дочекивао своје „ослободиоце.“ Бар не у оној мери како је то било у крајевима данашње краљевине Србије и Босне. Овде је српски народ био потпуно остављен сам себи, т. ј. на милост и немилост Турцима који су га са свију страна окружавали, тако да није имао од кога да ишчекује помоћ. А кад се узме да је у овим крајевима увек било неких чаркања с Турцима, почевши од обичног ајдуковања па до сукоба с месним Турцима — разуме се подаље од главног друма, којим се је турска војска служила крећући се према Угарској и натраг — онда нам постаје сасвим разумљиво и природно

што су се Срби у овим крајевима, чим су чули за победе ћесароваца над Турцима, почели кретати и кад се ћесарова војска указала у њиховој средини, уз њу у великој маси пристајали.

Са свим је друкчије било код српског народа у Старој Србији, Северној Арбанији и Херцеговини. Тамо је народ имао пред очима с једне стране Црну Гору, која је била у вечитој борби с Турцима, а с друге стране Млетке, које су такође држали Турке у шкрипцу. И с једним и с другим, т. ј. и с Црном Гором и с Млечићима стојали су главари народа из тих крајева у дослуху ради свог ослобођења, тако да им је ово било само питање времена. А кад се узме да су и Црногорци и Млечићи задавали Турцима толико посла, да нису имали никада ни часа слободног времена да се са свим посвете уживању своје власти над тамошњим народом, то је овај био у много већој мери поштеђен од турског зулума, но што је то био случај код Срба у Србији и Босни. Њима је дакле помоћ с треће стране била ако не непотребна а оно бар доста индиферентна а можда чак и сумњива. То се види већ и из тога што је од стране ћесароваца, кад су продрли у ове крајеве, требало вазда̂н наговарања и обећања, па тек онда да им се народ придружи; а нарочито се то види из њиховог држања према пећком патријарху Арсенију Чарнојевићу. Рекли смо да су у исто доба када и бечки двор, противу Турака ратовали и Млетци. Било зато што су били у непосредном додиру с Млечићима, те познавајући их имали више поверења у њих, било стога што су сматрали ослањање на Млечиће за нешто природније и мање опасније по националне интересе српског народа, тек тадањи поглавари српског народа — у колико се тада о поглаварима могло говорити — у Црној Гори, Херцеговини, северној Арбанији и Старој Србији, били су више наклоњени Млечићима, но ћесаровцима. То се јасно види из држања пећког патријарха, које наш историк Ј. Томић у својој расправици „Цетињски владика Висарион“, а на основу архивских података, овако описује:

У делу „Il. Montenegro“ има у талијанском преводу штампано писмо пећког патријарха Арсенија Чарнојевића, датирано од октобра месеца 1689. године, а упућено котарском властелину Јовану Болици (Живу Грбичићу), о коме се зна да је имао много познанства и пријатељских веза с главарима народним у Херцеговини, Црној Гори и Сев. Арбанији. Ово писмо писао је патријарах из Никшића, кад је био напустио своју столицу и дошао међу ово побуњено племе, а то је било у доба када је с једне стране млетачка војска продирала у Херцеговину, док је с друге стране ћесарска војска хтела кроз Србију и преко Косова, да се докопа Призрена и Пећи. То је дакле било у времену о коме ми сада говоримо.

„У поменутом писму — вели Томић у својој расправи — патријарах јављаше, како је примио раније писмо Боличино, захваљиваше му на доброти и извести га како је главни војсковођ ћесарске војске Лудвик (Баденски) послао капетана Петра Соколовића, који заповеда свом српском војском у име ћесарово, да покрене српски народ против Турака у крају његове резиденције, да позове Херцеговце и Брђане и да ће му за то бити послана помоћ. Кад је писао ово писмо патријарах се, као што је речено, бавио међу побуњеним Никшићима, камо је добегао из страха од Турака, зловољних због напредовања непријатеља са севера и запада и због рада патријархова. Патријарах је тада био наклоњен млетачкој ствари, зато се појавом повереника ћесарових нашао у неприлици, као што је било и с народом, који није знао уз ког да пристане, јер су ћесаровци као и Млечићи ратовали с Турцима и обоји су обећавали златна брда. С тога је патријарах достављајући горњу вест Болици питао шта сада да ради, јер народу треба да зна чему се може надати и од куда очекивати помоћ, пошто се Турци припремају и сваког дана пале српска села. Болица је то патријархово писмо предао изванредном провидору котарском, Александру Молину, а овај га је у преводу, заједно с манифестом и писмом ћесарског војводе Баденског, приложио

својој депеши од 10. октобра те год. из Новог, и послао млетачком сенату. У тој депеши Молиновој, као и у другој једној од 4. новембра из Спљета, имамо јасног доказа да су Млечићи патријарха сматрали својом присталицом. У депеши од 10. октобра о њему се вели да је у толико више одан републици (млетачкој) у колико је већи противник Турака, и да му се оданост види у поступку његову, што је испослао Молину сва писма добивена од ћесарског агента, а уз то је још послао писмо, према чијој се садржини могао уверити Молин, да патријарах остаје и даље сталан и да жели да свој народ и даље одржи одана према млетачкој Сињорији а против тежње ћесарског човека, који ради на томе да се народ придружи ћесару.

Молину је био добро познат утицај овог човека (то јест патријарха) код православних Срба, зато је и гледао да га приволе да дође у Котор, где би га још јаче придобио за млетачку ствар те да га тако одбије од посредовања код народа у корист ћесароваца, који се у том крају појавише као такмаци млетачки. Поводом овога писаше како га је, као провидура, дужност звала на другу страну, али жеља да се састане с патријархом била је тако јака, да се у Котору задржао много више но што је требало, јер га је патријарах уверавао писмима и по људима, да је одлучио доћи у Котор. Да би се пак патријарах што лакше одлучио на намишљени пут, Зане Грбичић (Јован Антоније Болица, повереник млетачки) оде у Никшић и допрати га на Цетиње где се задржао четири дана. Али одједанпут и противно сваком очекивању, деси се да патријарах, у место да с Цетиња сиђе у Котор, врати се преко Цуца у Никшић, одакле по најнезгоднијем времену продужи пут у Пећ.“ —

Из ово неколико редака читамо целу тадању ситуацију у Старој Србији, као и положај у коме се налазио српски народ и његов тадањи једини представник — пећки патријарх, а у коме су их ћесаровци затекли. Када је реч о тадањем ослобађању Срба од стране ћесареве војске,

нама се обично и нехотице развија пред очима слика, у којој се ништа друго не види до запаљена села, мучење људи, злостављање жена, и сва могућа зверства, која Турци дан и ноћ врше. И онда у фантазији видимо како ћесарева војска победоносно наилази, како Турци бегају куд који, а ослобођени српски народ са сузним очима од радости, дочекује и благосиља ослободиоце. Тако је у нашој машти, а у ствари је било сасвим другчије. Српски народ у Старој Србији, Сев. Арбанији, Црној Гори и Херцеговини, и ако под влашћу Турака, ипак је тада имао неку врсту слободе — у колико се у оно доба у опште и могло говорити о каквим слободама — јер не само да није био свакодневно изложен грозотама које ми себи уображавамо, но је сразмерно и према духу времена мирно живео, и носио онај исти душевни и физички јарам, која је носио и „слободни“ народ римско-немачке, француске и других западних држава. Другим речима, „слободан“ западњачки народ, т. ј. народна маса, није се тада ни у чем разликовала од „ропског“ српског народа. Шта више, кад би се неко упустио у испитивање економног стања српског народа у оно доба, па га упоредио са стањем у коме се онда налазио народ римско-немачког царства после тридесетогодишњег рата, нашао би да је овај „слободни“ народ био куд и камо већи бедник од оног „ропског“. Ово овако стање ваља увек имати на уму — пошто оно потпуно одговара стварности — кад год је реч о „ослобођењу“ српског народа у Србији, Старој Србији и Сев. Арбанији, од стране ћесароваца, јер ћемо доцније имати прилике да видимо, како се од тог ослобођавања с једне стране покушавало у Бечу да гради велики морални капитал, а с друге стране покушавало да представи како онда српски народ није био ништа друго, до једна велика бесвесна маса турског робља. А зашто — то ће мо доцније видети.

Да је доиста владало оно горе споменуто стање, види се баш из тога, што је пећски патријарах, као једини — и црковни и светски — представник српског народа, и ако потајно, ипак комотно водио преговоре са Млечићима. Ви-

димо из тога, што су се Млечићи трудили да задобију патријархово пријатељство, што су се паштили да то пријатељство очувају, а све само зато, да осигурају себи наклоност и помоћ тамошњег српског народа. Да је овај народ био проста маса робља, онда његов црквени а услед тадањих околности и политички представник патријарах, неби имао: ни толико слободе кретања, ни толико угледа на страни, као ни утицаја на свој народ, нити би се у опште Млечићи толико распитивали за српски народ. Али више но све ово говори у прилог нашег схваћања тадањег положаја српског народа, његово држање према ћесаровцима. Да је тај народ био проста маса турског робља, он би с одушевљењем дочекао своје ослободиоце и пристао уз њих, тако да ови не би требали да га на ово опомињу манифестима, да га наговарају обећањима, па чак и претњама. Међутим ми видимо да ћесаревци улазе у земље чијег народа представници стоје у преговорима — истина тајним, али ипак за то преговорима — са једном страном државом — Млеткама; преговорима, којима се иде на то, да се заједничком акцијом Млетака и српског народа збаци власт Турака с тих српских земаља. Они дакле не наилазе на масу робља, коју они благонаклоно ослобођавају, но на народ чији тадањи представници стоје у сред једне — рекли би смо — војено-дипломатске акције. Отуда је и могуће да историчар, описујући тадање стање каже:

„Покрет међу Србима против Турака у то доба заузимао је све више маха. Млетачко напредовање у Херцеговини као и вести о успешном ратовању ћесареваца на Дунаву и у Босни, давали су маха појединим људима да мисле и о ослобођењу оних крајева, који су још били под Турцима. Продирање пак појединих чета с млетачким заставама дубље у турске крајеве, ојачавало је добро расположење угледнијих људи у народу, а у првом реду свештеника, који су овоме предњачили. О томе се мислило и у пећкој патријаршији још у доба, кад је млетачки штићеник владика Висарион био посвећен и када је патријарах по њему послао Зену (Антоније Зено, которски провидур)

поздрав, али не и писмо, за које се бојао да не падне у руке Турцима“.

Зато што је у тим српским земљама владала оваква ситуација, зато и видимо да се ћесаровци хладно дочекују; да морају тек обећањима да придобију народ за себе, да одговарају његове представнике од пријатељства с Млечићима и да их претњама и обећањима привлаче к себи. А да су они то чинили о томе имамо ваздан доказа који се најзад и у самом развићу догађаја огледају.

Показали смо како је пећки патријарах Арсеније Чарнојевић био наклоњен Млетцима, и да је већ био на путу за Котор, где је требао да се састане с представником Млетака, али да се је изненада морао вратити натраг. Ваља нагласити да је то било у позну јесен 1689. године, а већ у јуну 1690. год. налазимо истог патријарха Арсенија, са 40.000. (по некима 36.000.) српских породица у Београду. Шта се догодило у току тог кратког времена, и одкуд Арсеније Чарнојевић, пријатељ Млетака да закуца са својим народом на вратима ћесарове државе?

Узрок овој тако наглој промени патријарховог путовања у Котор наводи которски провидур Александар Молин, у својој депеши мљетачком сенату, датирану из Спљета од 4. новембра 1689. године. Он вели да је сама судба хтела да патријарху, кад је био на Цетињу, стигне гласник, послан од калуђера из Пећи с писмом, које га је одбило од наумљеног пута. У том писму било му је јављено, како је у Пећ био стигао заповедник ћесарске војске, који га позива да се врати у своју резиденцију, јер да православни, који су пристали били уз ћесара нису ради да остану без свог пастира те према томе да се мора одлучити на повратак или ће ћесар изабрати другога на његово место, и задовољити жељу народа који је пристао уза њ. Грбичић, повереник Млетака покушавао је да патријарха како било приволе само да сиђе у Котор кад је већ тако близу, али овај не хтеде ни часа часити, већ се одмах крете на пут, с ког се јави Грбичићу, писа му о свом одласку и саопшти му наведени узрок зашто одлази. У том писму вели да се према

поменутом калуђерском писму из Пећи и наређењу заповедника ћесарске војске, мора вратити за седам дана, а ако то нè учини да и не долази више, те зато, и ако је мислио да у Приморју проведе сву зиму, морао је напустити ту мисао и одмах се вратити. Али патријарах увераваше Грбичића, да ће се, пошто се буде видео с том новом господом, вратити што пре буде могао и састаће се с њим. При поласку још не заборави препоручити Грбичићу народ, да га не пренебрегне него да се стара о његову добру, као и до тада што је чинио.

Што патријарах није дошао у Котор на састанак него се овако нагло повратио, морало је бити жао провидуру. Грбичић и провидур као увиђавни људи, који су знали да је патријархово заузимање код народа могло много потпомоћи успеху млетачке ствари, сматрали су да је његовим одласком знатно умањен изглед на успех, док је то ишло у корист ћесаровцима, који окуражени ратним успехом, смераху да својим савезницима Млечићима испред очију одвуку Брђане, Црногорце и Херцеговце, и придобију их уза се, како би тако опасали Босну и Херцеговину и што пре их заузели, нападајући на њих са три стране. Патријарху је пак било много стало да задржи своје достојанство, зашто се није имао плашити од Млечића али јесте од ћесароваца, о којима је добио вест да су већ у Пећи. С тога је потпуно правилан суд Молинов о патријархову кораку, кад је рекао да се патријарах бојао да се својим одласком у Котор не компромитује код ћесароваца. У осталом патријарху друго није ни остајало до да уради како је извршио. Кад је пак пошао у Пећ, свакако није могао предвидети шта ће се десити; није могао мислити да ће уз ћесаровце пристајати да ради како је то касније било, нити да ће му се стављати у изглед онако лепа будућност какву су му је описивали ћесаровци, с тога се и не може представити да су његове намере и наклоност према Млечићима при поласку с Цетиња биле измењене. Али кад је стигао у Пећ, па кад је видео да је успех ћесарске војске далеко измакао изнад млетачкога, и ако пристане радити у корист ћесароваца да

може сачувати свој положај, а у обратном случају да ће га изгубити, није му било тешко одлучити се да пође с народом који је у оном крају већ био пристао уз ћесаровце и помагао им у ратовању.

Већ и ово је довољно па да се јасно види, да ћесаровци нису овде дочекани као ослободиоци који ослобођавају народ из ропства, што као што рекосмо у ствари нису ни били, но да их је српски народ дочекао, ако не с мрким погледима и отвореним неповерењем, а оно с неким инстинктивним предосећајем, који му није допуштао да отворена срца изађе на сусрет дошљацима. А како су они тај предосећај код народа одклањали види се из горњег разлагања а још ће се боље видети из следећег.

Бечка дипломација тадањег времена, оличена у тадањој војничкој управи, пратила је бодрим оком наступање ћесарове војске. Војсковође које су ову војску водиле, биле су у једно исто време и војсковође, и дипломатски извештачи и извршиоци дипломатских акција дириговaних из Беча и главног војног штаба. Стекавши уверење да би Стара Србија и Северна Арбанија са Херцеговином била најбоља граница хабзбуршке монархије према Турцима — а да и не говоримо о великом добитку који им је стајао у изгледу услед богатства ових земаља — ћесаровци су одмах били на чисто да те земље треба да остану у њиховим рукама, а српски народ да постане онај елеменат који ће да замењује ћесарску војску у одбрани граница хабзбуршке монархије од турске најезде. Ова потреба била је у очима ћесароваца у толико оправданија, што је српски народ у тим крајевима био густо насељен, дочим је дотадања граница била опустошена, што је и приморавало бечки двор да у последње време велики део своје војне снаге употребљава против Турака. Даље и стога, што су ћесаровци стекли уверење да је српски народ толико ратоборан, да би се Беч, ставивши Србе под управу свог ратног савета, односно своје војене управе, могао са сигурношћу ослонити на њих у одбрани монархије од турских нападаја. Тиме би се с једне стране одклониле од монархије многе

трзавице, пошто би поприште ратова с Турцима било пренесено на чисто српско земљиште, а с друге би стране хабзбурговци тиме добили одрешене руке према западу.

За постигнуће овога требало је дакле задобити за себе српски народ, а на првом месту његовог тадањег представника, пећког патријарха Чарнојевића. Видели смо да су представници Млетака били уверени да им је Чарнојевић био тада наклоњен, а немамо разлога сумњати у проницавост духа тадањих млетачких представника који су с патријархом водили преговоре. Нема сумње да су и ћесаровци дознали право расположење патријархово према њима, а по свој прилици и за његову намеру да се спусти доле у Котор у посету провидуру Молину, па су се пожурили да то спрече те да одврате патријарха од Млечића и привуку к себи. Знајући дакле да патријарх тежи Млечићима а знајући у исто време да је за њихову ствар од преке потребе да уза се имају и патријарха, они су му преко пећког калуђера доставили да ће га збацити с патријаршијске столице ако се одмах не врати натраг. Разуме се да се на ову претњу патријарх морао вратити натраг у Пећ, а исто је тако разумљиво и то, што одмах после његовог повратка настаје у његовом држању преокрет у корист ћесареваца — преокрет који је не само разумљив, но хладно расудивши и природан.

Вративши се у Пећ, патријарах је ступио у непосредни додир с ћесаровцима, и тада је тек видео како су ови куд и камо снажнији од Млечића, — да су постали фактични господари великог дела српских земаља и да је од њих зависила судбина српског народа, почевши од Саве и Дунава, па до Косова — па и његов положај као црквеног поглавара Срба. Ту он већ није имао шта да размишља. Ћесаровци су имали власт у рукама, уз њих је био и не баш мали број Срба, који су уз пут пристајали уз њих, једни из мржње према Турцима а други поверовавши обећањима ћесароваца. Код оваког стања ствари не пристати уз њих, морало је изгледати патријарху, који свакако није био ни дипломата ни државник апсурдно, и значити силом

навлачити и на себе и на народ мржњу и гоњење од стране нових господара. Упознавши се дакле с правим стањем ствари, патријарах је одмах по свом повратку напустио идеју о савезу с Млечићима, и можда не баш нерадо пристао уз ћесаровце. Ово се да закључити из журбе којом се је патријарах бацио на агитовање за ћесаровце на што му је ћесар Леополд I. у своме писму од 6. априла 1690. год. заблагодарио, изразивши му своје признање на услугама које је чинио команданту ћесарове војске Пиколоминију.

Ко зна у ком би се правцу даље развијала политика ћесароваца према Србима и на који би начин они утврђивали своју власт у српским земљама, да се ћесар не нађе наједаред пред новом, колико изненадном толико и великом опасношћу. Докле је Турска прибирала нове силе по Азији, Бугарској, Румелији и т. д. спремајући се да новом и одморном војском нападне на ћесаровце, дотле је на западу француски краљ, желећи да употреби згодан моменат, огласио ћесару рат. Римско-немачком царству запретила је дакле опасност, да отимајући од Турака српске земље изгуби на западу рођене провинције. Да би се од те опасности сачувао, ћесар је морао да концентрише што је могуће јачу силу према новом непријатељу, а то је опет значило ослабити се према Турцима. Тиме се је уједаред нашао у шкрипцу из којег се је могао извући само на тај начин ако од два зла изабере мање, или бар сумњивије. Увидевши ово, ћесар се решио да повуче и стави сву своју главну војену силу на супрот Французима од којих му је моментано претила већа опасност, а према Турцима да остави само оно војске што се је моментано затекло у Србији и Босни, рачунајући при том да у случају потребе ангажује за свој рачун тамошњи српски народ.

Међутим су се почели и Турци кретати напред. Видевши дакле опасност пред очима и са те стране, ћесаревци се решише да тако рећи једним потезом увуку Србе у акцију против Турака, а у своју корист. Познавајући право расположење српског народа у крајевима данашње Старе Србије и Сев. Арбаније, и увидевши да се он не

даје тако лако загрејати за ћесарову ствар, па ма колико се она манифестима од стране појединих војсковођа представљала као ствар општа и заједничка, ћесаровци се пред опасношћу оканусе пуних фраза манифеста и обећања, па се решише да апелују на тамошњи народ као на компактну целину, т. ј. да му се обрате тако рећи званично, као држава која тражи савеза с једним народом, који и ако не сачињава самосталну државу, ипак је организован и у стању да ради на остварењу своје самосталности. 6. априла 1690. године потписа у Бечу ћесар Леополд I. свечани проглас на српски народ, у коме га позива да се придружи његовој војсци, обећавајући му сва она права која је некада, пре турског завојевања имао. Тај проглас који важи као основица свима привилегијама које су бечки ћесар Леополд I. и његови наследници издали српском народу, гласи од речи до речи у латинском оригиналу овако:

Nos Leopoldus etc. etc.

Omnibus populis et provinciis, ab haereditario Nostro Hungariae regno dependentibus, et quibuscunque aliis praesentes lecturis aut audituris, inprimis vero populo albanensi gratiam Nostram caesaream regiamque et omne bonum.

Notum sit vobis, quod bellum turcicum, ad quod foedifrage et injuste provocati sumus, pro munere Nostro caesareo et regio, in protectione divina et causae Nostrae justitia confisi, prosequamur, eo solo fine, ut populos Nobis jure subjectos, et jure a memorato Nostro Hungariae regno dependentes, omnesque alios christianos, immani Turcarum servituti ereptos, pristinae libertati, pristinis privilegiis, pristinaeque cum corpore, a quo dependent, unioni, abusu omni sublato, reparatoque defectu per tyrannidem turcicam introducto, et reddito unicuique jure suo, restituamus. — Quapropter omnes populos, per universam Albaniam, Serviam, Mysiam, Bulgariam, Sillistriam, Illyriam, Macedoniam, Rasciam constitutos, aliasque provincias a praedicto regno Nostro Hungariae dependentes, omnesque alios populos sub jugo turcico gementes benigne hortamur, ut, pio et paterno Nostro

desiderio correspodentes, in hac tam favorabili occasione, attritis tot cladibus per victricia arma Nostra Turcarum viribus, pro sua salute et liberatione, religioneque christiana promovenda, omnes ad partes Nostras accedant, contra Turcas arma sumant, copiis Nostris pro opportunitate et necessitate, ad mandata Nostrorum belliducum et generalium, qui justo numerosoque exercitu proxime in campo compariturі sunt, se adjungant, iisdem pro posse annonam caeteraque necessaria pro earum conservatione subministrent, et promptas in quibuslibet occasionibus contra hestem communem ferant suppetias, — dictis belliducibus Nostris iisdem protectionem omnem contra Turcarum impetus impertituris, exactamque ubilibet, prout serio demandavimus, militarem disciplinam servaturis, — et legitimae Nostrae dominationi voluntarie se restituant, si gratiam et clementiam Nostram experiri velint. — Promittimus vobis omnibus praedictis populis et provinciis, Nobis, qua regi Hungariae de jure subjectis et legitime subjiciendis, servata inprimis religionis suae, eligendique Vaivodae libertate, privilegiis et juribus, exemptionem ab omni onere publico et contributione, exceptis tamen antiquis et solitis ante omnem Turcarum invasionem regum et dominorum juribus, sublato etiam in iis omni abusu per dominium turcicum introducto, nisi in casu necessitatis bellorum in quibus pro vestra propria salute ac defensione, per modum gratuitae contributionis, pro posse necessaria subsidia concedetis, quibus copiae Nostrae possint conservari, defendi provinciae, et onera belli sustineri. Excusso autem jugo turcico, omnia in formam stabilem et ordinem debitum pro futuro ad votum et satisfactionem vestram redigemus, et cuilibet juribus suis, libertate religionis, privilegiorum et immunitatum redditis, cunctis et singulis justitiam administrabimus, universis gratiae, clementiae, benignitatis et paternae Nostrae protectionis documenta uberrima praebituri. Promittimus insuper, donamus, et concedimus omnibus et singulis liberam bonorum, sive mobilium, sive immobilium, quaecunque Turcis in confinibus suis ademerint, possessionem.

Agite igitur pro Deo, pro religione, pro salute, pro libertate, pro securitate vestra restauranda, intrepide ad partes Nostras accedite, lares vestros culturamque agrorum non deserite, socios vestros ad sequenda vestigia vestra invitate, et occasionem hanc a Deo et Nobis oblatam vobis et nunquam amplius redituram arripite, si vobis, si filiis vestris, si denique dilectae patriae, et saluti consultum velitis, dum vobis in reliquo universim, et singillatim gratiam Nostram caesaream et regiam luculenter offerimus.

Datum in civitate Nostra Viennae, die 6. mensis Aprilis, anno 1690., regnorum Nostrorum, romani 32., hungarici 35., bohemici vero 34. Leopoldus. (L. S.) T. A. Henr. Comes de Stratman. Ad mandatum Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis proprium. Steph. And. de Werdenburg.

У српском, верном преводу проглас гласи:

Ми Леополд и т. д. и т. д.

Свима народима и земљама, које од Наше наследне краљевине Угарске зависе, и свима другима, који ово читали или слушали буду, а поглавито народу албанском Нашу царску и краљевску милост и свако добро.

Нека вам буде знано, да турски рат, на који смо нарушењем уговора и неправедно изазвати, по Нашем царском и краљевском званију, уздајући се у божију заштиту и у праведност Наше ствари, само на ту цел водимо, да народе, који су Нам правно подчињени, и који правно зависе од Наше споменуте краљевине Угарске, и све друге хришћане, из грозног турског робства отмемо, и пређашњој слободи, пређашњим повластицама и пређашњем савезу са телом, од којег зависе, повратимо, укинувши свако злоупотребљење, и поправивши штету турским тиранством нанесену, и повративши свакоме своје право. — Због тога све народе, који по свој Албанији, Србији, Мизији, Бугарској, Силистрији, Илирији, Мацедонији, Расији станују, и друге земље, које од предречене Наше краљевине

Угарске зависе, и све друге народе, који под јармом турским стењу, благо опомињемо, да побожној и отачаској Нашој жељи одговарајући, у овој тако повољној прилици, кад су турске снаге у толиким погибијама победним Нашим оружјем сатрвене, за своје спасеније и ослобођење и закон хришћански, сви на Нашу страну пређу, против Турака на оружје устану, Нашој војсци по угодности и нужди, на заповест Наши војвода и генерала, који ће се наскоро са довољном и многобројном војском на бојишту појавити, придруже се, и њој по могућству рану и што јој друго за издржавање устреба, дају, и у свакој прилици против обштег непријатеља на помоћ готови буду, — (аречене наше војводе даваће им против нападаја од Турака сваку заштиту, и држаће свагде, као што смо озбиљно заповедили, точни војнички запт), — и да се нашем законом господству својевољно поврате, ако оће да искусе Нашу милост и благонаклоност. — Обећавамо вама свима предреченим народима и земљама, које су Нама као краљу Угарске правно подчињене и које ће се законито подчинити, задржавши поглавито слободу, повластице и права своје вероисповести и избора војводе, да ћете изузети бити испод сваког јавног терета и данка, али изузевши стара и обична пре сваког упадаја турског постојавша права краљева и господе, и укинувши у овима свако злоупотребљење, турским господством уведено, осим у случају ратне нужде, где ћете за ваше сопствено спасеније и обрану, на начин добровољног данка, по могућству давати нужне прилоге, да се војске Наше одржати, земље бранити, и ратни терети сносити могу. А кад се турски јарам сбаци, све ћемо у сталну форму и надлежни ред за будуће по жељи и на задовољство ваше довести, и повратити свакоме своје право и слободу вероисповести, повластица и слободе од терета, свима и сваком појединoм даваћемо правицу, и свима ћемо дати најобилнија сведочанства милости, благонаклоности, бла-

гости, и отачаске Наше заштите. Осим тога обећавамо, поклањамо и уступамо свима и појединим слободно притежавање добара, или покретни или непокретни, која год од Турака на својима границама одузели буду.

Радите дакле Бога ради, да повратите вероисповедање, спасеније, слободу, безбедност вашу, без страха пређите на Нашу страну, куће ваше и пољску радњу не остављајте, ваше другове позовите да вашим стопама следују, и прилику ову од Бога и од Нас вам дану, која се никад више повратити неће, употребите, ако ћете за себе, ако за синове ваше, ако најпосле за мило отачество и спасеније да се старате, у осталом вама свима у и појединце јасно нудећи Нашу царску и краљевску милост.

Дано у Нашем граду Бечу, 6. дана месеца априла, године 1690. Нашега краљевања, римскога, 32., угарског 35., а чешкога 34. Леополд. (М. П.) Т. А. Хенр. гроф Стратман. На собствену заповест пресвет. царског и краљевског величанства: Стеф. Андр. пл. Верденбург.

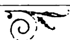
Истог дана када је овај проглас издан, упутио је ћесар лично на патријарха Чарнојевића писмо које у оригиналу гласи:

Leopoldus, etc. etc. Honorabilis, Devote, Dilecte! Pluribus Nobis relatum est, quatopere vobis cordi sit rei christianae incolumitas et incrementum, cujus egregia vos praebuisse specimina, fideli defuncto generali Piccolomini ibi locorum agenti opera novata, non sine satisfactione intelligimus. Id ipsum Nobis deinceps a singulari fide ac studio vestro, praesertim vero in Deum cultu promittentes, dum non dubitamus vos pro ea, qua apud populos illarum partium, et inprimis Albanenses et Rascianos polletis authoritate, strenue collaboraturos, ut oblata a Deo tam opportuna occasione jugum turcicum, sub quo hactenus deplorandum in modum gemuerunt, excutiant, et armis Nostris sociati barbaram Ottomannorum tyrannidem deprimere modis omnibus extinguereque juvent. Opus certe Deo

gratissimum praestituri, Nostra etiam gratia caesarea regiaque omnino dignum. Quam uti vobis clementissime offerinus, ita vivis documentis comprobare in se ferentibus occasionibus non omittemus. Datum in civitate Nostra Viennae, die 6. mensis Aprilis, anno 1690., regnorum Nostrorum, romani 3 ., hungarici 35., bohemici vero anno 34. Leopoldus. (L. S.) T. A. Henr. Comes de Stratman. Ad mandatum Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis proprium. Steph. And. de Werdenburg.

А у српском преводу:

Леополд, и т. д. и т. д. Частни, Одани, Љубазни! Више пута Нам је достављено, колико вам на срцу лежи безбедност и напредак ствари хришћанске; са задовољством смо разумели, да сте о овоме изврстне доказе дали, идући на руку верноме покојном генералу Пиколоминију, док се тамо бавио. То исто себи и у напредак од особите верности и ревности а особито од богопоштовања вашег обричемо, не сумњајући се, да ћете ви по оном уважењу, које код тамошњи народа а особито Арбанаса и Србаља имате, прилежно настојавати, да овом тако удесном од Бога даном приликом турски јарам, под којим су до сад на плачевни начин стењали, збаце, и придруживши се Нашем оружју сваким начином подпомогну, да се варварско отоманско тиранство понизи и угаси. Учиниће заиста дело и Богу врло мило, а и Наше царске и краљевске милости достојно, коју милост као што вама благонаклоно нудимо, тако исто нећемо пропустити, даном приликом и живим доказима је посведочити. Дано у Нашем граду Бечу, дана 6. месеца априла, године 1690., Нашега краљевања, римскога 32., угарскога 35., а чешкога 34. Леополд. (М. П.) Т. А. Хенр. гроф Стратман. На собствену заповест пресветл. царско-краљевског величанства: Стеф. Андр. пл. Верденбург.

Кретање и долазак Срба у Угарску.

Овај проглас, потписан од самога ћесара, довршио је дело агитације ћесарових војсковођа, међу Србима у Старој Србији и Северној Арбанији. Бомбардован разним манифестима, саветован и позиван од патријарха и његових људи, а исто тако подбадан и од стране Срба који су већ стајали у редовима ћесарове војске, а који су с овом пошли још из Угарске или јој се придружили у Србији и Босни, српски се народ најзад, добивши свечано обећање од стране ћесара да ће му се дати све оне слободе којима је одавна тежио и помоћу Млетака мислио себи извојевати, решио да пристане уз ћесара. Упуштајући се у пажљиво испитивање тадањег стања у српским земљама о којима је овде реч, посматраоцу се намеће као логични закључак уверење, да је српски народ, који испочетка — као што смо већ видели — није бог зна како поверљиво пристајао уз ћесаровце, то сада после ћесаровог прогласа учинио, верујући тврдо да ће му се ако отворено пристане уз ћесара, доиста дати „слобода, повластица и права своје вероисповести и избора војводе, да ће бити изузет испод сваког јавног терета и данка, али изузевши стара и обична, пре сваког турског упадаја, постојала права краљева и властелинска и укинувши у овим сваку злоупотребу уведену турским господством“ и т. д. како се то у прогласу обећавало.

Нема спора да је и патријарах Чарнојевић, који је био главни заступник ћесарове ствари пред својим народом, тврдо веровао да би та у прогласу дата обећања била од велике користи српском народу у тим крајевима, у толико више што се и од Млетака, са којима се пређе мислило радити, није могло ништа више очекивати, већ и због тога што ови нису до тада у опште ни били никада у таквом положају, у коме су се ћесаровци налазили, кад је ћесар издао споменути проглас на српски народ.

Као што ће мо доцније видети, противници српског народа у Угарској, порећи му његова права основана на датим му привилегијама, наводили су међу осталим доказима за то и ту чињеницу, да би сва обећања, назначена у ћесаровом прогласу од 6. априла 1690. год. имала само онда важности, да је српски народ остао у својој домовини, и да се није из ње кренуо у Угарску. Да је Леополд I. доиста тада дао та обећања у смислу да имају после свршеног ратовања — разуме се са сретним исходом — важити само за српски народ у Старој Србији, Сев. Арбанији и околини,[1]) то је ван сваке сумње већ и стога, што су ћесаровци рачунали да им ту буде граница према Турцима. Још јасније се то види и из пасуса у ћесаровом прогласу, где се вели: „пређите без страха на нашу страну, куће ваше и пољску радњу не остављајте“ и т. д. Исто тако се може као посигурно рећи, да је српски народ само тако и могао схватити и прихватити ћесаров проглас, прво стога што му није ни падала тада на ум мисао да се креће из отаџбине, пошто је проглас изашао у времену када су ћесаровци још били у надмоћности и када је и једна и друга страна — т. ј. и ћесаровци и Срби — рачунала као сигурно да ће заједничком снагом уништити Турке, па ћесаровци онда задржати за себе земље које су заузели, а српски народ да ће помажући ћесаровце изво-

[1]) Строго узевши, та обећања важе за сав српски народ који је живео у свима оним земљама које су се тада налазиле под влашћу Турака, а тада су Турци држали под својом влашћу и приличан део Угарске, т. ј. сво земљиште између Дунава и Мориша као и Варадин. Овако схваћа вредност тих обећања и познати историчар Швикер.

јевати себи, ако не независну државу, а оно автономију, т. ј. слободе и права обећана у свечаном ћесаровом прогласу.

Тако су рачунали ћесаровци и Срби, али је ствар испала на несрећу српског народа са свим друкчије. Рекли смо да су се Турци увелико спремали пре но што је и издат ћесаров проглас на српски народ, те се и кренули против ћесароваца и њиховог савезника — српског народа. Нова и одморна турска војска, којом је управљао везир Ћуприлић, место да буде побеђена као што се то у ћесаровом табору рачунало, стаде ћесаровце уз пркос помоћи од стране Срба потискивати, тако да се ћесаровци ускоро обреше на обалама Саве и Дунава. Почетком августа месеца (по историчару Швикеру) потисну Ћуприлић после дводневне битке ћесаровце од Пирота, 8. септембра освоји Ниш, затим Смедерево и већ 27. септембра стигоше турске предстраже пред Београд. Разуме се да је овај неуспех био судбоносан по цео српски народ, а особито по онај део који је живео у Старој Србији и Сев. Арбанији, пошто је био приступачнији и ближи азијским Турцима. Пришавши јавно уз ћесаровце а против својих дојучерањих господара Турака, он је сада у очима ових био толико компромитован, да је могао на сигурно рачунати да ће Турци одмах по поновном заузећу некадањих својих земаља, сав свој гњев изазван пређашњим неуспесима, искалити на српском народу. То се је у осталом знало тим сигурније, што је српски народ годину дана раније рођеним очима гледао како су Турци страховито казнили Арбанасе, због њиховог издајства према Турцима.

И данас се још веома често може чути како се патријарах Арсеније Чарнојевић најоштрије осуђује, што је после овог ратног неуспеха ћесароваца, кренуо српски народ са његова огњишта и повео за ћесаровом војском, у намери да га спасе очевидне а страховите турске казне. Нема спора да би положај целокупног Српства — и географски и политички — данас куд и камо бољи био, да се Срби нису кретали са својих огњишта. Али изричући суд над патријархом Чарнојевићем, као главним иницијатором

ове сеобе, не смемо никад изгубити из вида прилике под којима је сеоба извршена, као ни намере које су патријарха при том руководиле. Напоменули смо већ једном да Чарнојевић није био ни државник ни политичар од заната, а видели смо како су га околности саме собом неприметно и корак по корак довеле дотле да је постао савезник ћесароваца, рачунајући да је то најбољи пут и најзгоднији моменат, да српски народ дође до жељене слободе. Једно с тога што није био политичар по занату, а друго стога што се нашао у вртлогу догађаја, који му нису давали времена за размишљање и истраживање дубљег значаја својих подузећа, он није ни могао водити рачуна о последицама које би се у далекој будућности евентуално могле развити из тог његовог рада. Нашавши се дакле на тај начин на једаред пред опасношћу, да му народ остане незаштићен на милост и немилост турске најезде, гледајући при том како се ћесарова војска повлачи, патријарху се као и његовој околини морала и сама наметати помисао о потреби уклањања народа испред Турака. У осталом, збегови, т. ј. уклањање народа испред прве и најжешће навале Турака, није ништа необично било ни пре ни после, тако да је са свим природно ако су патријарах и његови људи без дугог размишљања прихватили у принципу мисао о склањању народа испред опасности. Кад томе додамо и ту околност, да је патријарах тако рећи јуче склопио неку врсту савеза са ћесаровцима, и тиме свој народ унеколико претворио у саставни део ћесарове војске — бар пред опасношћу која је од стране Турака претила и Србима и ћесаровцима који су се сада повлачили у сигурност, онда нам постаје и јасно одакле му је дошла идеја да се с народом крене пут Саве и Дунава.

Судећи по свему, а нарочито по његовом доцнијем држању, патријарах Чарнојевић је без сумње сматрао одступање ћесароваца као нешто привремено, рачунајући да је то више ствар војничке тактике, т. ј. повлачење у намери да се онај део ћесарове војске, који се је дотле налазио у српским крајевима, састане горе, близу угарских граница

са главном ћесаровом силом, па да тако концентрисана дочека Турке и уништи, као што је то било и неколико година раније пред Бечом. Чим се то догоди и ћесаровци победе Турке у једној одсудној битци — рачунао је патријарах — нема сумње да ће се они понова вратити тамо где су били, и заузети места која су већ једном била у њиховим рукама. Тако рачунајући, патријарах — и опет напомињемо да он ни по својој спреми ни по ситуацији у којој се налазио, није ни умео ни могао истраживати дубљи значај својих комбинација — морао је силом околности доћи на мисао да се и он с народом придружи ћесаровцима, да се с њима заједно повуче ближе њиховом центру, па да се доцније заједно с ћесаровом војском врати натраг. Другим речима, за патријарха то није била селидба, но нека врста збега којим је народ привремено склањан, место у брда и шуме, под окриље војеног центра ћесароваца. На овај корак наводила је патријарха без сумње још и ова околност. Приставши после ћесаровог свечаног прогласа од 6. априла 1690. год. уз његову војску, нема сумње да је велики број Срба ступио у редове исте, и борећи се против Турака заједно с ћесаровцима, повлачио се с њима натраг, остављајући своје породице за собом на дому. Услед тога су многе српске породице остале или са свим или делимице без мушке главе, или без млађе радне снаге, тако да је патријарах морао рачунати да је свакако боље да се и породице српских бораца нађу у близини њихових оцева, браће и синова.

У осталом ма шта да је патријарха руководило при овом кретању српског народа с његова огњишта, за нас је више но сигурно, да је он то учинио у најбољој намери, да склони народ од турске освете, а без икакве себичности или задње мисли. Он је у оној за неполитичара и недржавника доиста замршеној ситуацији, бирао од два зла мање, а што је на несрећу српског народа изабрао оно које је било судбоносније, долази отуда, што је оно доиста у оном моменту у његовим очима стицајем околности морало изгледати мање.

Чим се дакле чула вест да Турци напредују а ћесаровци одступају, српски се је народ узрујао и патријарах руковођен горе споменутим разлозима, реши се да од опасности која се приближавала, спасе што се спасти може. Колико је маса коју је Чарнојевић кренуо била велика, тешко је одређеним бројем рећи. Истина родослови и споменици из тадањих времена спомињу у више прилика да је било кренуто 37.—40.000. породица, али то дакако да још не казује колико је душа било. Неки наши старији историчари држе и тврде да је било 400.000.—500.000. душа, док међутим млађи тврде да је било много мање. Међутим ако узмемо да је просечно свака породица бројала 4 члана, што свакако није никако претерано, онда добијамо доста импозантан број од 150. до 160. хиљада душа, које је патријарах Чарнојевић био кренуо у Угарску.

Истина историчари нису до сада још утврдили тачно, када се је Чарнојевић кренуо са народом, и колико је времена то путовање трајало. Али пошто историчар Швикер у својој књизи „Политичка историја Срба у Угарској“, тврди да се је патријарах Чарнојевић са својим народом налазио већ 18. јуна 1690. год под Београдом, то излази да се је Чарнојевић по свој прилици већ месеца маја морао кренути.

Да застанемо сада за тренутак, па да погледамо шта се све то догодило у тако кратком времену од како су се ћесаровци појавили на Косову. У октобру месецу 1689. 1689.
год. видимо српског патријарха Чарнојевића, како води неке преговоре с Млечићима, обраћајући им чак и пажњу на поједине кораке ћесарових војсковођа. Вративши се новембра исте године на претњу ћесароваца у Пећ, патријарах обрлаћен обећањима, а видећи успехе ћесароваца, које он као неполитичар није могао оценити да ли су трајни или не, напушта Млечиће па пристаје уз ћесаровце, трудећи се да за то ангажује и српски народ. А када се ћесаровци нађоше у шкрипцу, и ћесар услед тога обећа свечаним прогласом српском народу слободе и повласнице, патријарах пређе с народом отворено уз ћесаровце, рачу-

најући да је победа над Турцима сигурна. Пошто се ово не испуни, но на против, Турци одбише ћесаровце, српски се народ компромитован пристанком уз ћесаровце нађе наједаред остављен од оних, који га тако рећи јуче врбововаху за себе, и његов вођа, извлачећи конзеквенце из свега досадањег крену се за својим савезницима или боље рећи заводиоцима, да народу нађе склоништа тамо где ће се на крају крајева и само ћесаровци склонити.

Ако се читаоц иоле дубље упусти у размишљање о овом што смо до сада изнели, мора ће увидети да је патријарх Чарнојевић био скроз и скроз родољуб, човек који је вечито имао пред очима добро и интересе свога народа, али човек који није имао ону проницавост духа која је потребна за управљање судбом једног народа, који се налазио у положају у каквом је био српски. Из свега се види да је патријарах као и сви поштени али без ширих погледа људи, пристајао увек уз оно што му је у потребном моменту изгледало као боље, без да је размишљао о даљим последицама које би могле из тога наступити. Сви догађаји који су се одиграли једно за другим у току времена од јесени 1689. год., до доласка патријархова с народом под Београд, могу се с правом сматрати као последица патријарховог прекидања пута у Котор Млечићима. Да се није одазвао позиву ћесароваца да се одмах врати у Пећ, не би се могао упознати са правим тадањим положајем ћесароваца, овај му не би могао засенути очи, и онда разуме се да се не би могло догодити оно што се доиста догодило.

Разуме се да све оно, што ми, на основу последица које очима видимо па и трпимо, сматрамо данас као огромне погрешке које су нашем народу у току времена нанеле многе несреће, тада није изгледало у очима савременика тако страшно, или бар не као каква сопствена погрешка. Патријарах је у најбољој намери радио све оно што је сматрао да је најбоље да уради, а што су догађаји прекидали и кварили сваки његов корак, то је он као човек без ширих погледа могао сматрати само као ударе судбине,

који се нису дали ни предвидити ни одклонити. Да је то доиста тако, види се и из самог начина којим је патријарах изводио поједине своје радње. Свугде га видимо како присебно и хладнокрвно приступа и прихваћа оно, што доиста у даном тренутку изгледа као најбоље, тако да се и данас још посматраоцу намеће помисао, да би и сам на патријарховом месту то исто и тако урадио. Чим је по повратку у Пећ видео да су ћесаровци заузели велики део српских земаља и постали фактички господари истих, он је одмах напустио Млечиће и пристао уз ћесаровце, који су му нудили оно што је он с Млечићима требао тек да извојује. Када је ћесар, притешњен с једне стране Французима а с друге од нове турске силе, позвао српски народ преко патријарха да му се придружи, дајући му свечано обећање да ће му дати све оне слободе којима је народ тежио, патријарах је одмах пристао и народ привео ћесару, рачунајући да је дошло време народног ослобођења. А што су Турци победили ћесаровце, а не ови Турке, то је за патријарха био удар судбине који он није могао предвидети. Успркос томе он не губи присуство духа, но видећи опасност која је народу запретила из тог пристајања уз ћесаровце, он диже народ и води га да га привремено склони под окриље ћесарове главне силе, рачунајући сасвим умесно, да обавеза ћесарова према Србима није престала тиме што су ћесаровци сузбијени.

Све то показује да је патријарах доиста био уверен о коректности и корисности сваког свог корака који је предузимао у народној ствари, јер иначе неби имао моралне снаге да се и даље брине за народне интересе, не губећи из очију ни једну од оних формалности које су потребне за штићење тих интереса, а које је човек његове умне квалификације могао и морао уочити.

Рекли смо да је патријарах био већ у јуну месецу у Београду. Без сумње је патријарах рачунао из почетка, да ће Београд бити сигурно склониште за њега и за народ, и да Турци дотле неће допрети, а ако и допру да ће под бедемима београдског града заглавити. Међутим је турска сила

успут све млавила, а када освоји и смедеревски град у Београду завлада таква паника, да је патријарах морао доћи до уверења да његовом народу ни Београд не пружа оне сигурности, ради које се је с њиме кренуо с огњишта. И сада настаје моменат који нај јасније казује, да патријарах Чарнојевић није био човек који у незгодном моменту губи присуство духа, или мисли само на себе и на своју сигурност. Видећи да се приближује опасност, због које је он у намери да је од народа отклони, овај и кренуо из Старе Србије и Сев. Арбаније, патријарах је без сумње морао одмах увидети да је ни ту не сме чекати, и то из два разлога. Прво стога што онда у опште није ни требао кретати народ с огњишта, а друго и стога што је баш тим кретањем опасност постала већа, јер без сумње би Турци тај народ још грозније казнили што је остављао своју домовину и ишао под окриље ћесароваца. Требало је дакле ићи с народом и даље, па ма и преко Дунава. Али патријарах је добро знао да прелазећи Дунав напушта српску земљу, отаџбину свога народа, и стога он ту застаје и размишља: шта очекује њега и његов народ у тој туђој земљи. Свакако спас од турске освете, али шта онда? Ту се види патријархова присутност духа а у исто време и најбољи доказ, да је он водио за собом народ као кампактну целину, која је истина уступала пред опасношћу, али није бегала главом без обзира, као што се то с маџарске стране доцније тенденциозно представљало. Да се је бегало само да се спасе глава, патријарах се неби за ништа друго даље ни бринуо. Међутим ми видимо да он не прелази границе своје отаџбине док није био начисто, шта ће с народом бити ако се опасности и спасе.

Разуме се да се та његова брига односила на питања о политичкој будућности, која његов народ очекује с оне стране Дунава ако тамо пређе. Знајући врло добро да то питање ваља пре преласка решити, ако се неће да српски народ постане жртва произвољности оних у чију земљу прелази, он у име свога народа шаље јенопољског владику Исаију Ђаковића у Беч, да се код ћесара извести, под којим

условима српски народ може прећи преко Дунава. У писму које је патријарах дао Ђаковићу да га преда ћесару Леополду I., патријарх Чарнојевић моли ћесара да може српски народ превести у његову земљу, али да му ујемчи права која му је једном већ обећао.

Ово је писмо као што рекосмо писано 18. јуна 1690. год. а већ 21. августа исте године, ћесар Леополд I. издаје као одговор на горње писмо прву и знамениту привилегију српском народу, која у латинском оригиналу гласи:

Nos Leopoldus etc. etc.

Honorabili, Devoto, Nobis Dilecto Arsenio Csernovich, orientalis ecclesiae ritus graeci Rascianorum archiepiscopo, episcopis, omnibusque aliis ecclesiasticis et saecularibus statibus, capitaneis, vice-capitaneis, toti denique communitati ejusdem graeci ritus, et nationis Rascianorum, per Graeciam, Bulgariam, Rasciam, Hercegovinam, Dalmatiam, Podgoriam, Jenopoliam, caeteraque annexa loca, et quibuscunque aliis praesentes lecturis, inspecturis, vel audituris, gratiam Nostram caesaream, regiamque et omne bonum.

Non solum ex demisso libello Nobis, vestrum omnium nomine, per ablegatum ad Nos episcopum Jenopolitanum, Isaiam Diakovich, verum et verbali ejusdem expositione luculentius clementissime percepimus demissam gratiarum actionem vestram, quod vos e faucibus barbarae Turcarum tyrannidis ereptos pristinae restituerimus libertati, obligationemque perpetuam, qua Nobis ob tanti beneficii exhibitionem, obstrictos vos, posterosque vestros profitemini, debito quidem vestro, Nostra tamen eo majori satisfactione, quod agnito jure Nostro, vos in sinum gratiae clementiaeque Nostrae, qua domini et regis vestri legitimi projicientes, sub umbra protectionis Nostrae posthac vivendum vobis et moriendum esse laudabili animi fortitudine declaretis. Gujus Nobis perquam acceptae contestationis et exhibitionis vestrae intuitu, vos universos, et singulos in tutelam Nostram caesareo regiam clementissime non tam suscipimus, quam ad egregium propositum animis vestris figendum, et

filiis inculcandum perpetuo, omnibusque in occurrentiis realibus documentis magis magisque confirmandum. Arma proinde contra infensissimum christiani nominis hostem et persecutorem vestrum, sub auspiciis Nostris, Nostrorumque belliducum directione sumenda propulsandasque injurias, calamitates, ac miserias vobis iniquissime, crudelissimeque hactenus illatas paterne hortamur. Vicissim ut lenitatem, acdulcedinem imperii, dominat'usque Nostri in ipso limine sentiatis, petitionibus vestris, pietate Nobis connaturali annuentes, benignissime decrevimus: Ut juxta orientalis ecclesiae graeci ritus Rascianorum consuetudinem, ac normam veteris calendarii libere conservemini, et prout hactenus, ita deinceps a nullis ecclesiasticis, vel saecularibus statibus ulla afficiamini molestia; liceatque vobis, inter vos, ex propria facultate, ex natione et lingua rasciana constituere archiepiscopum, quem status ecclesiasticus et saecularis inter se eliget. Isque archiepiscopus liberam habeat facultatem disponendi cum omnibus orientalibus graeci ritus ecclesiis, episcopos consecrandi, sacerdotes in monasteriis disponendi, templa, ubi opus fuerit, propria facultate exstruendi, in civitatibus et villis rascianos sacerdotes subordinandi: verbo, sicut hactenus, graeci ritus ecclesiis, et ejusdem professionis communitati praesse valeat, et propria authoritate ecclesiastica. vigore privilegiorum a praedecessoribus Nostris, divis quondam Hungariae regibus; vobis concessorum, in tota Graecia, Rascia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia, Jenopolia, et Hercegovina, nec non in Hungaria et Croatia, ubi de facto existunt, et quatenus et quamdiu Nobis universi et singuli fideles et devoti erunt, facultate disponendi gaudeat. Statibus porro ecclesiasticis, velut archiepiscopo et episcopis, monachis, omnisque generis sacerdotibus ritus graeci in monasteriis et templis maneat propria facultas disponendi, ita, ut nemo in praedictis monasteriis, templis et residentiis vestris violentiam exercere valeat; verum in decimis, contributionibus, et quartiriis antiqua immunitate gaudeat, nec super ecclesiastico statu ullus saecularium, praeter Nos, potestatem habeat arrestandi, vel incaptivandi

aliquem, sed archiepiscopus tales a se dependentes ecclesiasticos, poenam aliquam incurventes, jure ecclesiastico seu canonico punire queat. Conferimus etiam et confirmamus, graeci ritus templa, monasteria, et ad haec spectantia, prouti etiam archiepiscopum et episcopos concernentia bona, qualiacunque illa sint, juxta collationem praedecessorum Nostrorum possidenda; quae autem templa christiani nominis hostis Turca vobis ademit, ae quoque recuperata manibus vestris resignari demandabimus: archiepiscopo denique, vel episcopis vestris, necessitate sic exigente, monasteria et ecclesias in civitatibus, aut pagis visitantibus, vel etiam parochos et communitatem instruentibus, a nemine tum ecclesiastico, tum saeculari molestiam inferri patiemur.

Quam munificentissimam, clementissimamque concessionem Nostram a vobis omni conatu et viribus demerendam, fidemque ac devotionem vestram inviolabiter observandam continuo, nullisque procellis concutiendam fore, Nobis firmiter promittimus, et in reliquo vobis universim et singillatim gratiam Nostram caesaream regiamque clementissime confirmamus. Datum in civitate Nostra Viennae, die 21. Augusti, anno 1690., regnorum Nostrorum, romani 33., hungarici 36., bohemici vero 34. Leopoldus. (L. S.) T. A., Henr. Comes de Stratman. Ad mandatum Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis proprium: Steph. And. de Werdenburg.

У српском верном преводу ова привилегија гласи од речи до речи:

Ми Леополд и т. д. и т. д.

Частноме, оданоме, Нама љубазноме Арсенију Чарнојевићу, Србаља источне цркве грчкога обреда архиепископу, епископима, и свима другима црквеним и мирским сталежима, капетанима, подкапетанима, најпосле целом општинству истога грчкога обреда и народа србскога, по Грчкој, Бугарској Расији, Херцеговини, Далмацији, Подгорју, Јенопољу и осталим

сајуженима местима и свима другима, који ово читали, видили или слушали буду, Нашу царску и краљевску милост и свако добро.

Не само из понизног писма, које Нам у име вас свију поднесе послани к Нама епископ јенопољски, Исаија Ђаковић, него још јасније из устменог његовог представљења најмилостивије примисмо вашу понизну захвалност, што смо вас из чељусти варварскога турскога тиранства отели и пређашњој слободи повратили, као и вечиту обвезаност, којом исповедате, да сте Нам ви и ваши потомци због толиког учињеног добра обавезни, истина по дужности вашој, али на Наше у толико веће задовољство, што признавши Наше право, и себе у крило милости и благонаклоности Наше, као вашег господара и законога краља одавајући, с похвалом духа крепошћу изјављујете, да вам од сада под сенком Наше заштите ваља и живити и мрети. Сматрајући не толико ово ваше Нама одвећ мило сведочанство и изјаву, примамо благонаклоно вас све скупа и појединце у Нашу царску и краљевску заштиту, колико да се тим изредна ова намера у вашим духовима утврди, и синовима непрестано улива, и у свима случајевима стварним доказима све већма и већма укрепи. Отачаски вас дакле позивамо, да против најжешћег душмана хришћанског имена и вашег гонитеља, под Нашом заштитом и под управом Наши војвода на оружје устанете, да одбијете неправде, невоље и беде, које су вам до сад најнеправедније и најнемилостивије наношене бивале. А да би и ви узајмно благост и сласт Наше владе и господства већ на самом прагу осетили, ваше молбе с прирођеном Нам благошћу одобравајући, милостиво смо закључили: Да по обичају Србаља источне цркве грчкога обреда и по пропису старога календара слободно обстојати можете, и да вам како до сада, тако и у напредак никоји црквени или мирски сталежи никакве досаде чинити не могу; и нека вам слободно буде, између себе, собственом

влашћу, из србског народа и језика постављати себи архиепископа, кога ће црквени и мирски сталеж између себе бирати. И овај архиепископ нека има слободну власт располагати са свима источним црквама грчкога обреда, епископе посвећивати, свештенике по манастирима разређивати, где буде нужно цркве собственом влашћу зидати, по варошима и селима србске свештенике намештати: једном речи, како и до сада, да буде поглавар над црквама грчкога обреда и над обштинством исте вероисповести, и да има власт њима располагати, собственом влашћу црквеном, по повластицама, које вам дадоше прејемници Наши, некадашњи блажене памети краљеви Угарске, по свој Грчкој, Расији, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини, као и у Угарској и Хрватској, где их фактично има, и у колико и докле Нама сви скупа и појединце верни и привржени буду. Даље црквеним сталежима, као архиепископу и епископима, монасима и свакога реда свештеницима грчкога обреда у манастирима и црквама нека остане власт располагати, тако, да нико у предреченим манастирима, црквама и резиденцијама вашим никаква насиља чинити не може; него од десетка, данка и квартира да буду ослобођени као и пре, нити да има ико од мирјана, осим Нас, над црквеним сталежом власт, кога затворити или заробити, него да архиепископ може такове од њега зависеће црквене људе, ако шта скриве, по праву црквеном или канонском казнити. Прилажемо даље и потврђујемо, да се грчкога обреда цркве, манастири, и што к овима спада, као и добра, што архиепископу и епископима припадају, ма каква она била, као што су од прејемника Наши приложена, притежавати могу; а које је цркве непријатељ хришћанскога имена Турчин од вас одузео, и те кад се освоје, заповедићемо, да се у ваше руке предаду. Најпосле кад архиепископ, или епископи ваши, кад нужда захтева, манастире и цркве по варошима или селима обилазе, или парохе и об-

штину поучавају, нећемо трпити, да им ико било од црквених људи, било од мирјана досаду какву чини.

Ми себи тврдо обећавамо, да ћете ви ону Нашу најштедрију и најмилостивију концесију свим трудом и силама заслужити, и вашу верност и привржeност непрестано неоскврњену чувати, и да је никакве буре порушити неће; у осталом вама свима скупа и појединце потврђујемо најмилостивије Нашу царску и краљевску милост. Дано у Нашем граду Бечу, дана 21. августа, године 1690., Нашега краљевања, римскога 33., угарскога 36., а чешкога 34. Леополд. (М. П.) Т. А. Хенр. гроф Стратман. На собствену заповест пресв. царског и краљевског величанства: Андр. пл. Верденбург.

Тек кад је овај одговор од ћесара стигао из Беча, и када је српском народу њиме загарантована слобода вероисповести, бирање црквеног поглавара и т. д., тек онда пређе патријарах Чарнојевић са својим народом на угарско земљиште, да тамо сачека победу оружја ћесарове војске, у чијим се редовима бораху оцеви, браћа и синови преведених породица. Да би се прелаз овим породицама олакшао, а у исто време да би их сачувао од сваке неприлике које би им могле чинити становници и власти појединих места, у која су новодосељени долазили, ћесар као краљ угарски издаде 11. декембра 1690. год. један патенат, којим се привилегије и слободе српског народа, издате и потврђене 21. августа исте године обнављају, и Срби скупа са својим укућанима и својом имаовином стављају под заштиту и нарочиту бригу и протекцију краља угарског, и као његови штићеници становништву и властима препоручују. У исто време заповеда се свима властима да морају водити бригу о томе, да српском патријарху, владикама и у опште свима Србима, било свештеним лицима, било световњацима, неби нико скраћивао уживање њихових привилегија и слобода. Најзад се у патенту наређује да се дошавшем српском народу укаже свака помоћ и заштита, а патријарху да се

ставе на расположење трошкови који су потребни за даље кретање народа.

Успркос свима овим наредбама, српски је народ одмах по свом доласку у Угарску наишао на непријатељско расположење и код становништва и код власти, а патријарах и потчињено му свештенство на непријатељство католичких бискупа и свештенства. Испочетка се је ова мржња староседиоца према дошљацима мотивисала тиме, што су се српске породице дошавши у Угарску морале снабдевати храном, пошто нису имали времена за обделавање земље — коју у осталом нису још ни имали. А доцније кад су се Срби привремено настанили у Араду, Сегедину, Печују, Мохачу, Стоном Београду, Пешти, Сент-Андрији, Јегри, Острогону, Коморану, Ђуру, и т. д. староседиоци их омрзоше и због њиховог изнимног положаја у коме су се налазили због својих привилегија, које их ослобођаваху разних дација и обавеза, а које су они — староседиоци морали подносити.

Што се тиче сукоба између патријарха Чарнојевића и неправославног свештенства, овај се је изродио тако рећи одмах по доласку српског народа у ове земље. Као први озбиљнији сукоб може се сматрати онај који је изазван непријатељским држањем унијатског бискупа у Срему и Славонији, Лонгина Рајића. Из горње привилегије од 21. августа 1690. г. видели смо да је ћесар признао источну православну цркву грчког обреда, по свима оним земљама које су подпадале ма у ком виду под угарску круну, а у којима је било српског народа. Врховна власт над том црквом предана је споменутом привилегијом без икаквог ограничења патријарху Чарнојевићу, и владикама које би он посветио и наместио. Кад је патријарах Чарнојевић дакле прешао са споменутом привилегијом у руци на угарско земљиште, он разашље на све стране где је било српског православног народа своје изасланике, да овоме јаве какве је привилегије добио од цара, и да је на основу њих он, патријарах једини законити старешина и прави владика над свима православним црквама у овој земљи.

**

У овој сврси послао је патријарах у карловачки генералат егзарха Христифора а у вараждински генералат егзарха Стефана, али и на једном и на другом месту патријарах наиђе на непријатеља оличеног у унијатским владикама. И ако је српски народ у оба ова генералата био православне вере, ипак је римска пропаганда, која је тада била не само у Бечу но по свој земљи веома јака, успела да наметне Србима унијатске владике. Тако је загребачки бискуп био наметнуо православном народу за владику унијата Исаију Поповића, који је становао у манастиру Марчи, и овај је одмах чим је патријархов изасланик стигао у ове крајеве, да извести народ о патријарховом доласку, изасланика затворио.

Исто је тако било и у горњем Срему и доњој Славонији. Чим су ови крајеви, где је српски народ био остао на свом огњишту, очишћени од Турака, бечки ћесар Леополд I. постави под утицајем пропаганде 30. марта 1688. год. унијата Лонгина Рајића, за владику „влашког или српског народа у Срему“, потчинивши му све фрушкогорске манастире и парохије, а исто тако и по доњој Славонији. Ово је учињено успркос томе што је од вајкада, па и под Турцима, православном црквом у тим крајевима управљала пећка патријаршија, и што је ту већ био православни владика, Стеван Метохијац, који је још за време турске управе био постављен на то место од пећког патријарха.

Чим се је дакле патријарах Чарнојевић појавио са својим правом, и затражио да узме власт над православном црквом у своје руке, пропаганда којом су руковали језуити, стаде га оптуживати да „узима себи и сувише слободе, и да се меша у послове римског епископата“. Да би им смер што сигурније испао за руком, они доставише лажно у Беч, да је патријарах Чарнојевић ударио на „унијатске“ цркве у Хрватској намет, и да утурује у њих своје калуђере. Судећи по једној поруци коју је тадањи угарски примас, кардинал и министар Колонић, доцније, 26. априла 1692. године, био управио у име ћесарево патријарху Чарнојевићу, а у којој

се вели „да се ћесару не допада што се патријарах меша у послове латинске цркве, које њему не припадају, и ако се у томе не умери, да припише сам себи што му се догоди“, изгледа да се у Бечу веровало тим језуитским подметањима.

Све ово разуме се да је морало утицати на узрујаност српског народа, који се је нашао у непознатим крајевима без куће и земљишта, а исто тако без своје световне управе, што је разуме се морало народ одржавати у вечитој неизвесности и страху, а самом патријарху задавати велике бриге. Из свечаног прогласа ћесаровог, од 6. априла 1690. године, видели смо да је српском народу обећано између осталих права и слобода, и право бирања војводе. И ако је то обећање дато још онда, када се је српски народ налазио на свом рођеном огњишту, а без сумње у претпоставци да то право има важити само тамо где се је српски народ онда налазио, ипак је он и сада, дошавши на угарско земљиште, тражио и то с правом, да му се дâ војвода. Велимо с правом, стога што је српски народ дошао само привремено и с пристанком ћесаровим на угарско земљиште, с намером да се врати у своју отаџбину чим се ова ослободи од Турака, а то привремено бављење — и то с дозволом ћесаревом — није ни уколико отуђивало српски народ од његових права која му беху загарантована ћесарским прогласом од 6. априла 1690. год.

У осталом српски народ није тада ни тражио новог војводу, но само да му се пусти на слободу пређашњи војвода, Ђурђе Бранковић, који је као што смо напред рекли био ухваћен и затворен. Немајући рачуна да пусти Бранковића у слободу, пошто је био опасан из разлога који смо напред навели, а за који је доцније шеф српске дворске канцеларије Бартенштајн рекао: „да су се у Бечу бојали да би такав војвода био опасан за царску династију, јер би врло лако могао постати одметник као Запоља и син му, за време ћесара Фердинанда I.“, а увиђајући и сам да је захтев српског народа оправдан, ћесар пристаде да потврди за подвојводу Јована Монастирлију, храброг официра који се је предводећи Србе у бојевима против Турака и Ракоциа

веома истакао. Међутим и ово његово подвојводство било је само привидно, пошто је он у самој ствари под том титулом био само вођа и командант српске народне војске (милиције). После Монастирлијине смрти постављен је на то место српски капетан Мојсије Рашковић, али без титуле подвојводе, но просто као пуковник и старешина српске народне војске.

Споменути нападаји унијатских владика и у опште католичке пропаганде на права патријарха Чарнојевића, као и њихови покушаји да међу дошавшим Србима створе прозелитизам, гонило је патријарха да у име свога народа чешће упућује тужбе ћесару у Беч, и да га моли да заштити народ и њега од ових нападаја. Увиђајући оправданост ових тужби, а желећи одржати српски народ, чија му је ратна помоћ постајала сваким даном потребнија, у добром расположењу према себи, Леополд I. издаде 20. августа 1691. године нов један патенат, у коме је поновио од речи до речи сва она обећања која су дата српском народу у прошлогодишњој (од 21. авг. 1690. год.) привилегији, додајући јој на завршетку још и ово:

> „Трудићемо се такође на сваки начин, да победоносним нашим оружјем, а Божјом помоћу, поменути српски народ што пре поново уведемо у земље или седишта која је пре тога имао, и прогнавши одатле непријатеље, хоћемо да српски народ остане под управом и под уредбама својих рођених власти, па да ужива по својим обичајима старе повластице, које су му милостиво дароване од нашег величанства и да живе на миру. Осим тога одобравамо и то, ако би когод између њих грчкога закона умро без деце или без сродника, да онда цео заостали иметак припадне архиепископу и цркви, а тако исто и кад умре архиепископ или епископ нека припадне цели иметак архиепископу. Најзад нека сви од архиепископа као од свог црквеног поглавара, како у духовним тако и светским стварима зависе — милостиво хоћемо и заповедамо.“

Одмах на први поглед пада у овом ћесарском патенту у очи одредба која прописује, да цео српски народ има да зависи не само у духовним но и у светским стварима од свог црквеног поглавара — дакле од патријарха. Ово је први и несумњив покушај од стране ћесароваца, да се једно од датих обећања која се налазе у привилегији од 6. априла 1690. год., и то оно које гарантује бирања војводе, учини илузорним. Предајући патријарху поред духовне још и светску власт над српским народом, који је с њиме дошао у Угарску, испуњена је у многоме — бар формално — она празнина коју је народ осећао без свог световног поглавара, оличеног у обећаном војводи, а тиме је престао и један од главних разлога на који се је српски народ преко свог патријарха позивао, кад год је покретано питање о избору војводе.

Уз то се не сме заборавити ни та околност, да је ова одредба угледала света још у времену, кад су и ћесаров двор и српски народ живели у уверењу, да ће се овај вратити натраг у своју постојбину. А то значи, да су се у Бечу већ тада били предомислили у питању о српском војводи, и да су дошли до уверења — можда стога што су имали пред очима пример у заробљеном Ђурђу Бранковићу — да би било опасно по ћесаровске смерове, кад би се српском народу као становништву будућих ћесаровских пограничних места, т. ј. Старе Србије и Арбаније, дала политичка аутономија у облику војводине. Најискренији и може се рећи једини пријатељ српског народа међу Аустријанцима и Маџарима, некадањи шеф српске придворне канцеларије Бартенштајн, тумачи ову одредбу овако:

„Када су се узеле у расматрање незгоде које би царски дом могао имати од светског поглавара Срба, одустало се је од испунења тог обећања, датог привилегијом од 6. априла 1690. год. и то уз припомоћ тадањег митрополита (т. ј. патријарха Чарнојевића). У тој сврси послужили су се они у Бечу „природном љубоморношћу“ коју би један војвода морао изазвати код митрополита. Т. ј. они су ради тога пристали, да се српски народ у религиозним питањима

и питањима привилегија, тамо где се ова имају тумачити, може обраћати патријарху, тако да само он може оне генералне молбе које народ мисли да може и сме упућивати ћесару, овоме подносити."

Пошто је српски народ заједно с патријархом живео у уверењу да ће се ускоро вратити натраг у своју постојбину, то се прави значај ове одредбе у патенту од 20. августа 1691. године није ни схватио, јер се по свој прилици држало да иста има само привремену важност, и то дотле док се српски народ буде бавио на царском земљишту. Овом оваквом схватању ишла је у прилог још и та за ћесаровце згодна околност, што се је српски подвојвода Јован Монастирлија баш тада налазио на бојном пољу, одакле није могао да врши послове световног поглавара, те је горња одредба у ћесаровом патенту сматрана као привремено предавање световне власти патријарху, док се војвода не врати с бојног поља. Разуме се да се је доцније увидео прави смер ове наредбе, али је већ било доцкан.

Међутим је већ прошло било три године од како се је српски народ склонио на угарско земљиште, да сачека ослобођење свога огњишта. За све то време имало је изгледа да ће се српски народ ускоро моћи вратити одакле је дошао, тако да се није водило никаквог рачуна о каквом сталном пребивалишту. Али та небрижљивост изложила је српски народ великим неприликама. Немајући сталног пребивалишта а очекујући сваког дана час, да се крене натраг, нико није ни помишљао на какав систематски пољски рад, старајући се једино за пашу дотераној стоци, и то премештајући се с једног места на друго. Кад узмемо још и то, да се је готово сва радна мушка снага ових српских породица налазила на бојишту, у редовима ћесарове војске, онда се може замислити бедна ситуација у којој се српски народ после тако проведених трију година морао налазити.

Све се ово најзад подносило како тако, док су били ту изгледи за скорашњи повратак на старо огњиште, али када ћесарова војска би одбијена од Турака код Варадина и када

и у другим биткама Турци осташе победиоци, патријарах увиде да се народ не може више тако потуцати, и реши се да томе стању учини крај. Заједно с подвојводом Монастирлијом упути патријарах у име свога народа молбу ћесару, да се српским породицама које су дошле да се склоне од турске најезде, уступи земљиште на коме би се могле настанити и стално остати, док им се постојбина не ослободи од Турака. У истој молби патријарах и подвојвода затражише да им се за ту цељ уступи земљиште у Куманији и Славонији, и то у тако званој „Малој Влашкој“.

У Бечу пристадоше одмах на то да се Србима уступи земљиште за стално пребивање, али се не хтедоше сагласити у томе, да то земљиште буде Куманија и Мала Влашка. Патријарху и подвојводи буде упућено ћесарово решење датирано од 1. маја 1694. године, у коме им се саопштава да је изрична ћесарова воља, да се Срби, како у интересу краљевине Угарске тако и у властитом интересу, настане на земљишту између Дунава и Тисе. Пошто је ово ћесарово решење — вели се у истоме — неизменљиво, то се начин и време преселења има одмах утврдити, а очекује се да ће Срби на ово преселење тим радије пристати, што је земљиште које им је додељено веома добро, како за становање тако и за обделавање.

Срби се не задовољише овим решењем но се понова обрате с молбом у Беч, да им се дозволи да заузму Куманију и „Малу Влашку“. Већ 31. маја исте године стиже од дворског ратног већа одговор „да служба Њег. Величанства неизоставно захтева да се Срби на означеном земљишту што пре настане“. У истом одговору (решкрипту) допушта се српском народу да сачека још жетву на местима у којима се налази, али зато мора одмах да изабере из своје средине неколико повереника, који ће да оду да приме у име српског народа земљиште које му је опредељено, да припреме тамо све потребне зграде и станове, како би се српски народ одмах после жетве неизоставно могао преселити. На крају овог решкрипта понавља се царско обећање да ће верни српски народ и овако стално настањен,

бити потчињен само Његовом. Величанству, и остати ослобођен како жупанијске јурисдикције тако и спахијског господарства. Најзад ћесар прихваћа у решкрипту молбу српског народа, да га у случају ако се закључи мир и издјејствује сигурност врати на његова пређашња огњишта. Тај одговор који је у ћесарово име упутило дворско ратно веће на патријарха Чарнојевића и подвојводу Јована Монастирлију, гласи у оригиналу овако:

Sacrae caesareae regiaeque Hungariae et Bohemiae Majestatis, domini nostri clementissimi nomine, orientalis ecclesiae graeci ritus archiepiscopo, domino Arsenio Csernovich, et rascianae militiae viceductori, domino Joanni Monasterli, hisce benigne significandum: intellexisse sacram caesaream regiamque Majestatem, qualia petita iidem nomine memoratae gentis rascianea, in puncto fiendae ejusdem translationis in campum cumanum et partes Sclavoniae et signanter in parvam Wallachiam sic dictam, apud altefatae Suae Majestatis camerarium, ejusdemque equitatus et generalem commissarium bellicum, dominum Donatum Heisler, comitem ab Heidershaimb, et in commissione eidem hunc in finem delegata, decenter proposuerant, et siquidem servitium Suae caesareae regiaeque Majestatis exposceret, ut dicta translatio, quo citius, eo melius effectui manciparetur, et quidem taliter, ut messem in locis pro nunc possessis proxime sperandam quidem colligere possint, caeterum vero certum numerum suorum statim seligant, qui loca et territoria iisdem assignanda, confe tim in possessionem recipiant, aedificia exstruant, et habitationes ita accommodent, ut peracta messe, et ad futurum mensem Octobris totius gentis rascianae communitas infallibiliter subsequatur, et commoda habitando domicilia inveniat, quem in finem supra dicto domino commissario generali intimatum est, ut per commissarios sibi subjectos sufficientes stationes et loca ad inhabitandum apta, quantocyus assignari, et Rascianis cum iisdem eo proficiscentibus rite distribui et repartiri faciat. Praeter ista repetita sacra caesarea regiaque Majestas

ad demissa ejusdem domini archiepiscopi et domini viceductoris exhibita puncta, et quidem ad 1.) et 2.) ratione libertatis et independentiae benigne annuit, ut saepefata gens rasciana hunc in modum translata, et in fidelitate sua hucusque exhibita perseverans, solummodo Suae caesareae regiaeque Majestati subjecta, ab omni alia dependentia vero, tam comitatuum, quam dominorum terrestrium exempta maneat, prouti etiam ad 3.) benigne propensa est, quod si divina favente elementia, in terra antehac ad iisdem Rascianis inhabitata quies et securitas restabilita fuerit, pristina domicilia restitui curare, ea sub infallibili spe, saepedictos Rascianos se, uti fideles subditos imposterum comprobaturos, et ad promovenda servitia publica, repellendosque hostium conatus sedulo et strenue adlaboraturos esse.

Quod eidem domino archiepiscopo, repetitoque domino viceductori, pro resolutione caesarea et regia, hisce notificandum fuit. Maneatque saepefata Majestas iisdem gratia sua caesarea et regia benigne propensa. Per Imperatorem: Ex Consilto Bellico Viennae. 31. May 1694. Christophorus Dorsch m. p. Ioannes Adamus a Wöber m. p.

У српском преводу ово саопштење дворског ратног већа гласи од речи до речи:

„У име пресветлог ц. и кр. Угарске и Чешке Величанства, нашег најмилостивијег господара, источне цркве грчкога обреда архиепископу, господину Арсенију Чарнојевићу и србске војске подвојводи, господину Јовану Манастерлији, овим се има милостиво јавити: да је пресветло царско и краљевско Величанство извештено, какве су они молбе у име споменутог народа србског, у обзиру његовог пресељења у поље куманско и славонске стране а имено у тако названу малу Влашку, код вишереченог Његовог Величанства комораша, његовог генерала коњаништва и главног комесара, господина Доната Хајслера, грофа хајдерхајмског, и у придодатој му на ову цел комисији,

пристојно предложили, и будући да служба Његовог царског и краљевског Величанства захтева, да се речено пресељење, што пре то боље, у дело приведе, и то тако, да жетву, којој се за кратко време надају, у онима местима, која за сад притежавају, покупити могу, али у осталом да известни број од своји таки одберу, који ће места и области, које им се определити имају, одма у притежање примити, зданија подићи и пребивалишта тако удесити, да кад се жетва сврши, до идућег месеца октобра и обштинство целог народа србског за цело за њима поћи и угодна места за пребивање наћи може, чега ради је горереченом господину главном комесару наложено, да преко подчињени себи комесара, станове и места за пребивање удесна, што скорије даде определити, и Србима, који с њиме онамо пођу, ваљано разда и подели. Осим овога споменуто пресветло царско и краљевско Величанство на изложене понизне точке истога господина архиепископа и господина подвојводе, и то на 1.) и 2.) у обзиру слободе и независности милостиво одобрава, да често споменути србски народ, кад на овај начин пресељен буде, и у својој до сад указаној верности заостане, само Његовом царском и краљевском Величанству подчињен, а од сваке друге зависности, како вармеђске, тако и спајинске изузет остане, као што је и на 3.) милостиво склоњено, да ће, ако се божијом милошћу у земљи, где су исти Срби пре тога пребивали, мир и безбедност успостави, о том бригу водити, да им се пређашња кућишта поврате, у тој неварљивој надежди, да ће се често споменути Срби и у напредак као верни поданици показати и приљежно и ревносно настојавати, да јавна служба успе и да се насртања непријатеља одбију.

Које се овим по решењу царском и краљевском, истоме господину архиепископу и споменутом господину подвојводи на знање дати имало. Често споменуто Величанство нека им остане својом царском и

краљевском милошћу благо наклоњено. Преко цара: Из војеног савета у Бечу, 31. маја 1694. Христифор Дорш с. р. Јован Адам пл. Вебер с. р.“

И тако се српски народ пресели у крајеве између Дунава и Тисе те основа у бачкој, бодрошкој, чонградској, арадској и чанадској жупанији многобројне општине. У споменутом решкрипту с правом се нагласило да интереси угарске краљевине захтевају да се Срби у тим крајевима настане. Сва та места беху услед дугогодишњих ратова готово сасвим опустошена, а пошто су иста била на самој граници према Турској, која је тада владала земљама до Тисе и Мориша, то је ратном већу добро дошла маса српског народа, да по речима историчара Швикера створи брану против турског упада, што се најбоље види из тога, што је после неколико година из ових српских насеобина створена потиска и поморишка војена граница.

Могло би се помислити да су Срби, настанивши се у овим крајевима остављени на миру од католичке пропаганде и од маџарских жупанијских власти, но тога не беше. Жупанијске власти хтедоше силом и успркос јасним одредбама српских привилегија, да потчине Србе својој јурисдикцији и плаћању општих контрибуција, дочим католичко свештенство не само да је тражило да му православни свет плаћа десетак, но је употребљавао сва могућа средства да Србе покатоличи. Ово последње чињено је без сумње ако не по изричној заповести из ћесаровог двора, а оно с његовим знањем и тајним пристанком. Нарочито су чињене велике сметње српским владикама, кад су по праву које им је гарантовано у привилегијама, обилазили своје парохије. Кад овоме додамо и оне огромне сметње које су православљу и патријарховом угледу чињене у Лики и Крбави, као и у Хрватској и Славонији, онда можемо себи лако представити мучан положај патријархов, и разумети његове тужбе које је и опет морао упућивати ћесару, молећи га да узме у заштиту православни народ и да прибави права његовим привилегијама.

Баш у то време када су Срби трпели ове нападе на своја ујемчена права, како од стране угарских власти тако и од стране католичке пропаганде, борила се је српска народна војска (милиција) на више страна за добро хабзбуршког дома а поглавито под командом свога подвојводе Јована Монастирлије. Концем 1694. год., када је патријарах поднео ћесару тужбу против споменутих испада жупанијских власти и католичког свештенства беше се султан Мустафа II., наследник Мухамеда IV., ставивши се на чело своје војске, кренуо да прегази и освоји Угарску. Тадањи ћесарев војсковођа Фридрих Авѓуст Саксонски, немајући довољно храбрости да се упусти у решителну битку са Мустафом, изгуби Лугош и Тител и то баш онда када се је у Угарској понова појавио устанак под управом већ споменутог Текели-а. Ћесару је дакле и опет запретила опасност да Турци не продру дубље у угарску земљу и да не ступе у везу с маџарским побуњеницима.

У таквој ситуацији ћесару није могло никако да иде у рачун да узбуњује српски народ, који му је сачињавао најпоузданији део војске, и стога издаде 4. марта 1695. године патенат у коме не само да обнавља српском народу прерогативе из привилегија од 1690. и 1691. године, но изражује српском народу и признање на великим услугама које је учинио ћесару и земљи, борећи се против непријатеља хришћанства, и на верности и поверењу према ћесару. Тај патенат од 4. марта 1695. год. гласи од речи до речи латински овако:

Nos Leopoldus etc. etc.

Fidelibus Nostris universis et singulis dominis Praelatis, Baronibus, et Magnatibus, signanter autem futuro Strigonientis et Colloczensis, ac Baciensis ecclesiarum archiepiscopo, Principi dicti regni Nostri Hungariae palatino: item comitibus, judici curiae Nostrae regiae, uti etiam supremo partium praetacti regni Nostri Hungariae superiorum Generali, et regnorum Nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae bano etc., consiliariis Nostris intimis: porro

personalis praesentiae Nostrae regiae in judiciis locumtenenti et consiliario Nostro, nec non Hungariae et Scepusiensis camerarum Nostrarum praefecto, administratori et caeteris consiliariis; praeterae supremis, et vicecomitibus, judlium et jurassoribus, quorumcunque praerepetitorum Hungariae, Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae, regnorum Nostrorum comitatuum; insuper praesidiorum Nostrorum supremis et vicecapitaneis, caeterisque officialibus militaribus, equestris pariter, ac pedestris ordinis, praesentibus et futuris, simul vel divisim constitutis, cum praessentibus requirendis; salutem et gratiam Nostram.

Humillime repraesentavit Majestati Nostrae Arsenius Csernovich, Servianorum graeci ritus archiepiscopus, quod licet is non dudum abhinc evolutis annis, sub moderni videlicet adversus juratum christiani nominis hostem etiamnum flagrantis belli tractu, victricium armorum Nostrorum progressu incitatus, luculentoque divinae benedictionis vires Nostras promoventis exemplo compunctus, ad excutiendum tyrannidis otthomanicae jugum, una cum populis rascianis, in servitute barbara pridem gementibus, animum adjecisset, eumque in finem non solum Nostro, qua legitimi Regis juri gratiaeque et clementiae caesareae se et posteros ipsorum subjectos, verum etiam desertis intra Turcarum ditiones domiciliis, abjectisque fortunis et facultatibus, paternis laribus exules et intra regni Nostri Hungariae confinia translocatos, ad vindicandam ulterius et profligandam immanissimi hostis crudelitatem, sub Nostrae perpetuo protectionis umbra vivere et mori paratos declarasset, eoque non aspernandae virtutis et generositatis facinore, benigna indulta et diplomata, in anno praesertim 1690. et. 91. emanata, immunitatesque et praerogativas ibidem contentas a Nostra impetrasset Majestate. Quorum tenore non modo vetus ejusdem archiepiscopi authoritas et populi rasciani ritus sarta tecta conservari, verum etiam plena spiritualis administrationis libertas, imo in temporalibus quoque onerum quorumlibet et obventionum, signanter autem decimarum immunitas iisdem concedi dignoscebatur.

Reperiri tamen nonnullos fideles Nostros utriusque status regnicolas, qui, non attenta benigna voluntate et concessione Nostra, praemissum archiepiscopum et populum servianum jam in avito sui ritus exercitio turbare, jam ab administratione spirituali arcere, jam denique ad incompetentem decimarum praestationem compellere attentarent, non sine gravi ipsorum praejudicio et jactura, servitii Nostri discrimine manifesto: Supplicando apud Majestatem Nostram memoratus archiepiscopus servianus debita cum instantia humillime, quatenus, pro animandis eorum servitis, pristina ipsorum jura benigne conservare, archiepiscopi dignitatem et in promovendis sui ritus episcopis authoritatem confirmare, episcopis porro imperturbatam pastoralis muneris administrationem permittere, toti denique populo liberum ubique sui ritus professionem et consuetam a decimis immunitatem denuo concedere, eatenusque in regiam protectionem Nostram ac defensionem clementer assumere dignaremur.

Quorum demissa instantia Nobis humillime proposita et relata, fidelibusque docti populi rasciani servitiis, contra communem christianitatis hostem generose impensis, copiosaque sanguinis effusione contestatis, in benignam reflexionem sumptis, atque constantem eorum devotionem etiam in futurum benigne Nobis pollicentes (usque ad ulteriorem benignam dispositionem et ordinationem Nostram, pro ratione temporis instituendam), clementer decrevimus: ut et memorato archiepiscopo vetusta dignitas, et episcopos sui ritus promovendi facultas (siquidem ei de jure et more ejusdem ritus sui competeret) integra maneat, et constituti per eum episcopi, signanter vero honorabiles: Isaias Diakovich, Temesvariensis, Jenopolitanus, et archimandrita monasterii Crusedoliensis; Stephanus Metoviach, Carlostadiensis et Zrinopoliensis; Jephtimias Drobnyak, Szegediensis; Jephtimias Popovich, Budensis et Albae Regalensis; Jephtimias Tetovacs, Mohacsiensis, Szigethiensis; Spiridon Stibieza, Versacziensis; et Jephrem Benianin, Varadiensis et Agriensis (quos videlicet Nos, praesentium virtute, be-

nigne admittendos et tolerandos censuimus) per assignatos sibi districtus, — in quibus videlicet numero competente rasciani seu serviani populi de turcicae, ut memoratum est, servitutis jugo in Nostram devotionem asserti familiae, de Consilii Nostri Aulae Bellici voluntate consederunt seseque collocarunt, — spiritualia sua munia imperturbate obire, sontes corrigere et pro demeri is punire, stolas et proventus ecclesiasticos sibi de ritu et antiqua consuetudine competentes percpere, officiumque suum (citra tamen ullum Praelatorum Nostrorum, et ecclesiae romanae catholicae praejudicium) administrare; et populus denique omnis in praesidiis, oppidis, confiniis et ditionibus Nostris, locis videlicet sibi per memorati Consilii Nostri Aulae Bellici commissionem concessis, ubicunque locatus, libero sui ritus et professionis exercitio, absque omni metu, periculo, corporisque vel facultatum detrimento gaudere, pristinaque et jam antiquitus vigore Matthiae regis decreti quinti, articuli tertii, et Uladislai regis decreti secundi, articuli ultimi eisdem admissa decimarum in munitate uti et frui possit valeatque; quas quidem decimas ispe populus prò sui ritus episcoporum alimentis et reditibus, nulis Praelatorum Nostrorum, vel cameralium officialium impedimentis in contrarium obstantibus, convertat et applicet. Proinde, quo in praemissarum libertatum et immunitatum usu securius persistere, et beneficiis per Nos impertitis felicius conservari, ac per id in coepto adversus otthomannicam tyrannidem odio et fervore alacrius perseverare, debitamque Nobis devotionem et laudabilem serviendi animum generose et constanter continuare possint, eosdem universos, archiepiscopum videlicet, episcopos et populos servianos de turcica servitute recenter vindicatos, cum tota familia et bonis, ac rebus quibusvis, facultatibusque eorum, in Nostram regiam tuitionem et singularem tutelam ac protectionem suscipiendos, imo vestrae etiam tuitioni, defensioni ac speciali protectioni committendos esse duximus. Idcirco fidelitatibus vestris, quibus supra, universis et vestrum singulis harum serie firmiter praecipientes, benigne committimus et mandamus, quatenus

dum, et quando, aut quotiescunque a praefatis archiepiscopo et episcopis eidem subordinatis, circa praemisa simul vel divisim requisiti fueritis, ipsos contra quoslibet illegitimos et violentos impetitores, turbatores et damnificatores, rebus sicuti praefertur stantibus, tueri, protegere ac defendere, in praemissisque indultis et concessionibus Nostris conservare et manutenero modis omnibus debeatis et teneamini; authoritate Nostra regia vobis hac in parte per Nos plenarie concessa et attributa, jureque et justitia mediante; secus non facturi. Prasentibus praelectis exhibenti restitutis. Datum in civitate Nostra Vienna Austriae, die 4. mensis Martii, anno Domini 1695.; regnorum Nostrorum, romani 37., Hungariae et reliquorum 40., Bohemiae vero anno 39. Leopoldus. (L. S.) Blasius Jaklin, episcopus Nitriensis. Paulus Mednyanzky:

У српском верном преводу патенат гласи овако:

Ми Леополд и т. д. и т. д.

Нашима вернима свима скупа и појединце, господи прелатима, баронима и магнатима, наиме пак будућем архиепископу острогонске, калочке и бачке цркве, речене Наше краљевине Угарске кнезу палатину: тако и грофовима, судији наше краљевске курије, као и врховном генералу горњи предела гореспоменуте Наше краљевине Угарске, и Наши краљевина Далмације, Хрватске и Славоније бану и т. д. Нашим тајним саветницима: даље местозаступнику Нашега личнога присуства у судовима и саветнику Нашем, као и Наши камара угарски и сепешке префекту, администратору и осталим саветницима; осим тога жупанима и поджупанима, племићким судцима и јурасорима ма које жупаније горепоменути Наши краљевина Угарске, Далмације, Хрватске и Славоније; к томе свију Наши градова заповедницима и подкапетанима, и осталим војничким официрима, како коњаничког тако и пешачког реда, садашњима и будућима, ако скупа или

појединце с овим писмом потражени буду; поздрав и милост Нашу.

Најпонизније је представио Величанству Нашем Арсеније Чарнојевић, Србаља грчкога обреда архиепископ, како је он пре не много година, то јест одкако се води овај садашњи рат, који против заклетога непријатеља хришћанскоме имену још и сад букти, — успехом победног оружја нашег побуђен, и јасним примером божијег благослова, који је Наше снаге крепио, нагоњен, — заједно са србским (рацким) народима, који одавна стењаше у варварском сужањству, предузео да стресе јарам отоманскога тиранства, и на ту цел изјавио, не само, да су они и потомци њиови Нашем као законога краља праву, милости и благонаклоности подчињени, него и то, да су, — оставивши своје куће у Турској, и напустивши своје имање и сермију, из своје домовине прогнани и у пределе Наше краљевине Угарске премештени, да би се најгрознијему непријатељу и даље светили за његову свирепост и њу поразили, — под сенком Наше заштите непрестано готови живити и мрети, и како је он овим особито врлим и племенитим делом, од Нашега Величанства добио милостиве одпусте и дипломе, особито године 1690. и 91. издане, и слободе и преимућства, која се у њима садрже. По гласу ови писама обећано је, да ће се не само старо уважење истога архиепископа и обред србскога народа неповређено одржати, него да ће им се и подпуна слобода духовне управе, шта више и у мирским стварима ослобођење од свију терета и прилога, наиме пак од десетка допустити. Покрај свега тога налазе се неки Наши верни становници обојега сталежа, који, не обзирући се на милостиву вољу и и на допуштење Наше, усуђују се предпоменутога архиепископа и народ србски у прастаром упражњавању њиовога обреда узнемиривати, или у духовној управи на пут им стајати, или најпосле на давање десетка, који им не припада, принуђавати их, које не

бива без њиове грдне пагубе и штете, а с очевидном опасношћу Наше службе. Споменути архиепископ србски код Нашег Величаства у пристојној молбеници најпонизније моли, да би Ми, за боље одушевљење њиове службе, њиова пређашња права милостиво одржати, достојанство архиепископа и његово уважење (ауторитет), да може постављати епископе својега обреда, потврдити, даље епископима од свакога сметања слободну управу пастирскога званија допустити, најпосле целоме народу слободно свуда исповедање његовога обреда и уобичајено од десетка ослобођење наново допустити, и у овоме обиму у Нашу краљевску заштиту и обрану милостиво их примити и благоизволели.

Којих понизна молбеница кад Нам је најпонизније предложена била, и кад смо у милостиво расуђење узели реченога народа србскога верне услуге, против општега хришћанству непријатеља племенито принесене и обилном проливеном крвљу засведочене, и постојану њину привржeност и у будуће милостиво Нам обећајући (до Нашег даљег милостивог расположења и наредбе, коју ћемо по околностима времена издати), милостиво смо закључили: да и споменутоме архиепископу старо достојанство, и власт епископе својега обреда постављати (будући му ово по праву и по обичају истога његовога обреда припада) неповређена остане, и епископи, које је он поставио, а имено частни: Исаија Ђаковић, темишварски, јенопољски и архимандрит манастира Крушедола; Стефан Метохијац, горњокарловачки и зринопољски; Јефтимије Дробњак, сегедински; Јефтимије Поповић, будимски и столнобеоградски; Јефтимије Тетовац, мохачки и сигетски; Спиридон Штибица, вршачки; и Јефрем Бањанин, великоварадски и јегарски (то јест, које Ми, силом овога писма налазимо да се могу примити и трпити), по одређеним им окружијама, — у којима се то јест, по вољи Нашега придворног војеног

савета, населило и сместило у довољном броју породица народа рацког или србског, који је, као што је споменуто, из јарма турскога сужањства у Нашу привреженост примљен, — да могу своја духовна званија без препреке одправљати, кривце исправљати и за кривице казнити, штоле и приходе црквене које им по обреду и старом обичају припадају примати, и своју дужност (али без икакве пагубе Наши прелата и римокатоличке цркве) одправљати; најпосле и сав народ, који по Нашим градовима, варошима, границама и пределима, то јест и местима, која су му преко комисије поменутог Нашег придворног војеног савета уступљена, ма где станује, да има слободно упражњавање свога обреда и вероисповести, без икаквога страха, опасности, и штете у телу или у имању, и да може уживати пређашњу и још у старо доба, по гласу трећега чланка, петога декрета краља Матије, и последњега чланка, другога декрета краља Владислава њима допуштену слободу од десетка, који десетак нека сам народ обраћа и употребљава на препитавање и приход епископа свога обреда, а да им се никакве противне препоне не чине од стране Наши прелата и коморски званичника. За то, да би они у уживању предизложених слобода и ослобођења безбедније обстати, и од Нас дарованим благодејанијама бољма се усрећити, а чрез то у мрзости и раздражености, коју против отоманског тиранства имају, већма се утврдити, и Нама припадајућу привреженост и похвалну вољу служења племенито и постојано одржати могли, нашли смо за нужно, да њи све скупа, т. ј. архиепископа, епископе и србске народе, у новије доба из турскога сужанства отете, са свом породицом и добрама, и са свима стварима и свом сермијом њиовом у Нашу краљевству обрану и особиту заштиту и покровитељство примимо, шта више да их и вашој заштити, обрани и особитом покровитељству поверимо. Због тога верностима вашима, којима и горе, свима скупа и сваком појединце

овим писмом тврдо налажемо, благонаклоно препоручујемо и заповедамо, да ма кад и колико год пута од предпоменутога архиепископа и њему подчињени епископа, о горенаведеном чему, сви скупа и појединце умољени будете, њи против свију незаконити и насилни нападача, узнемиритеља и оштетитеља, док ствари онако, као што је горе казано, стојале буду, заштићавати, покровитељствовати и бранити, и у горереченим допуштењма и концесијама Нашим чувати и и одржати сваким начином будете дужни и обвезани; уступајући вам подпуно и дајући у овом обзиру Нашу краљевску важност, што иште и право и правда; другчије да не поступате. Ово кад се прочита, да се има показатељу вратити. Дано у Нашем граду Бечу у Аустрији, дана 4. месеца марта, године господње 1695.; нашега краљевања, римскога 37., угарскога и остали 40., а чешкога 39. Леополд. (М. П.) Блазије Јаклин, епископ њитрански. Павле Медњански.

Успркос овом патенту који јасно и гласно наређује свима и свакоме да мора поштовати „старо уважење српског архиепископа, обред српског народа непоуврећен одржати као и потпуну слободу духовне управе шта више и у мирским стварима, ослобођење од свију терета и прилога, наиме пак од десетка допустити, и т. д.“, српски народ ипак није остављен на миру. Ове његове црквене привилегије беху католичком клиру трн у оку, а исто тако и многим тадањим ћесарским државницима и војсковођама, који беху католички фанатици, тако да напади на Србе и њиховог патријарха не престајаху. Пошто патријарах Чарнојевић није хтео ни уколико попустити од својих права, као ни од права свога народа, то су се из овог антагонизма израђали оштри сукоби, који се често изметаху у крваве сударе. Што је католичке бискупе и спахије нарочито једило и што им је изгледало као крњење њихових права, било је то што су Срби својим привилегијама били ослобођени плаћања десетка, плаћања земаљских

контрибуција и осталих дажбина, које су остали становници плаћали у корист католичког свештенства и спахија. Ради овога су упућиване многе тужбе и жалбе, од стране католичких бискупа и спахија на угарску дворску канцеларију, доказајући да су Срби истина ослобођени од дажбина за издржавање војске али не и од осталих жупанијских плаћања. Ова разлагања упућивала је угарска дворска канцеларија у неколико маха дворском ратном већу, али су сваки пут била одбијана патентима, којима се права српског народа загарантована датим привилегијама, одржавају у снази. Такви су патенти, осим наведених издани 16. јуна и 1. јула 1698. год. а затим 20. марта, 2. јуна и 21. јула 1699. године.

На први поглед изгледа да је ова срџба католичког свештенства и осталог становништва била оправдана, јер одкуд долази да један стран народ, који долази у једну њему страну државу, заузме у њој неки привилеговани положај, који му даје већа права но што их сам народ дотичне државе има? Међутим кад се упустимо у дубље испитивање тадањих односа, видећемо да овом питању ни у колико нема места, и да је према томе и срџба угарских држављана према Србима била посве неоправдана. Српски народ који се је доселио у Угарску, уживао је тада доиста неку врсту привилегисаности, која се је састојала само у неплаћању дажбина, али то је неплаћање било само цена за услуге, које је српски народ указивао земљи у којој су се католичка црква и спахије, којима су те дажбине припадале налазили. Угарском је земљом у оно време фактично управљао ћесар као угарски краљ преко дворског ратног већа, а нема сумње да је дворско ратно веће имало одрешене руке у изналажењу средстава за спасавање земље. Једно од ових средстава био је српски народ који је дошао у Угарску, а с којим је ћесар као врховни заповедник у ратном већу, склопио неку врсту уговора који се је састојао у томе, да српски народ даје ћесару извесан број војника за одбрану ћесарове земље, а ћесар за то да̂ српском народу, односно породицама оних војника који су

се за њега и његову земљу борили, оно ослобођење од дажбина.

Српски је народ дакле истина био ослобођен од плаћања разних дажбина у новцу и храни, али је за то ту дажбину плаћао куд и камо скупоценијом монетом — крвљу своји синова, коју су ови проливали за ову земљу. За боље разумевање овога ваља знати, да тада није било регуларне војске, т. ј. да тадању војену снагу државе није народ био обавезан давати као данас регрутацијом, но се је иста набављала простом куповином, тако да је војник бивао само онај који се је зато хтео продати, или који је на то био наговорен. Кад се дакле то зна, и кад се има на уму да су у овако састављеној војсци Срби били једина тако рећи регуларна народна војска, онда се види сва неоправданост захтева, да српски народ поред тога што се је борио на бојном пољу, плаћа још и све могуће дажбине.

У осталом да све ово и није тако, ипак ни католичка пропаганда, ни угарско племство као ни остало становништво Угарске, нису имали права жалити се на српску привилегисаност. Српски је народ дошао у Угарску са једним документом (привилегијом од 21. августа 1690. год.) у руци, којим му врховни главар земље — бечки ћесар, као угарски краљ, а са знањем и пристанком дворског ратног већа, свечано обећава оно, што му после угарски држављани оспоравају. Ма колико да се је садржина тих привилегија косила с правима угарских држављана, они их нису ни могли ни смели тумачити по свом нахођењу, или по својим интересима. Једино што су могли учинити било је то, да покрену питање, је ли бечки ћесар као угарски краљ уопште имао права да издаје такве привилегије, или не. Ако је бечки ћесар имао права да издаје такве привилегије, онда су их угарски држављани морали безусловно трпети и поштовати, а ако није имао права, онда су угарски држављани морали ма на који начин против привилегија уопште протестовати. Данас има доста историчара који држе да ћесар није имао права једнострано издавати онакве привилегије какве је издавао српском народу, али

се онда с таквим мишљењем нико није јављао. Шта више баш из држања угарске дворске канцеларије — установе која је имала да заступа интересе угарског народа код двора — излази да нико тада није ни помишљао да спори ћесару то право. У једном извештају угарске дворске канцеларије, упућеном 1. јула 1697. године дворском ратном већу, вели се „да су Раци на основу својих привилегија истина ослобођени давања хране за војску, и осталих контрибуција, али да морају и сада и у будуће подносити опште жупанијске трошкове који на њихов део буду падали". Овде се дакле и од званичне стране Маџара признаје важност привилегија, али се извесна одредба у њима тумачи онако како је угарским властима ишла у рачун.

У осталом — а то је овде и најважније — нема ни једног случаја да је друга страна, т. ј. угарски парламенат или тако зване сталешке скупштине (дијете) икада протестовале против тог једностраног издавања привилегија српском народу. Угарски је парламенат одбијао захтев српског народа да санкционише поједине одредбе у тим привилегијама али им није никада негирао важност, но на против, чак их је и потврдио после српског темишварског сабора, као што ће мо то видети.

И ако је тадањи бечки ћесар Леополд I., поред све своје деспотске природе био праведан и поштен владар, ко зна дал' не би подлегао утецају дворске камариле, која је била у замкама католичке пропаганде, и дал' не би поред јасног и чистог права српског народа, ипак попустио непрестаним испадима католичке пропаганде, као и угарског и хрватског племства, против Срба. Али ситуација је на бојним пољима била такова, да ни мање часан владар но што је то био Леополд I., неби смео ни помислити да одбије од себе српски народ, који је чинио и земљи и круни огромне услуге на бојном пољу. Споменули смо ратне неуспехе ћесарског војсковође Фридриха Августа Саксонског, код Лугоша. То је било у јесен 1695. год. У исто време имали су ћесаровци да се боре по Банату и са маџарским устаницама под Текелиом, без да су долазили до каквог

повољног резултата. Исто тако и идућа 1696. год. не беше повољна по ћесаровце. Фридрих Август беше се решио на одсудну битку у банатским баруштинама, али не успе ништа, до једино то да Турке задржи да не продру у Ердељ. Тек идуће 1697. год. настаде обрт на боље. Фридрих Август би изабран за пољског краља и ћесар тиме принуђен, да команду над својом војском, која се је борила с Турцима, преда до тада непознатом војнику — принцу Јевђену Савојском. Мустафа II., желећи да се користи овом приликом, прикупи сву своју силу да њоме смрви ћесаровце, узеде по други пут Тител па се крену Петроварадину. Али га принц Јевђеније намами у потиске баруштине и 11. септ. 1697. године потуче га код Сенте до ноге. Немајући могућности да се од овог пораза поврати, Мустафа II. понуди ћесару мир, овај пристаде, и после свршених преговора који су трајали читаву годину дана, буде мир закључен 26. јануара 1699. год. у Сремским Карловцима, и то на 25 година.

Положај Срба после карловачког мира.

Све до оног момента док мир између ћесара Леополда I. и султана Мустафе II. није био закључен, све дотле се је српски народ као сигурно надао да ће се моћи вратити на своје старо огњиште. Шта више, ако узмемо у обзир чињеницу, да ћесар у свом патенту од 31. маја 1694. год. изрично вели „да се одазива молби српског народа, да га у случају мира и сигурности врати натраг у његову постојбину", онда долазимо до закључка, да је српски народ томе повратку нарочито тежио, и да се је можда баш у нади на свој повратак, тако храбро и предано и борио у редовима ћесарове војске, држећи да се бори за ослобођење своје постојбине и за што скорији повратак на своје старо огњиште.

Међутим је карловачки мир уништио ту наду. Да би се српски народ могао вратити на своја огњишта, требало је да је ћесарова војска понова заузела Србију, Босну, Херцеговину и Стару Србију, а о томе није било ни спомена. Кад је овај мир у Карловцима закључиван, ћесаровци су имали у рукама само: Ердељ, северни крај Баната, Бачку и неки део Срема, а то су на основу уговора и задржали, дочим су Турци задржали за себе Темишвар, т. ј. тамишки Банат. Доста велики део Угарске, Србија, Босна, Херцеговина — све је то остало у рукама Турака, а тиме и постојбина оног дела српског народа који се привремено био склонио у Угарску. Мир је био утврђен, а српски је народ остао тако рећи без куће и кућишта.

И тако је 26. јануара 1699. године у Сремским Карловцима запечаћена несрећна судбина српског народа, која се је почела развијати онога дана када је ћесарева војска почела продирати у српске земље. Читалац који је пажљиво пратио досадањи развој догађаја, могао је приметити како је сваки корак, који је патријарах Чарнојевић као представник српског народа предузимао, успркос тому што је сваки од њих на по се био коректан, испадао несрећно по српски народ. Почевши од оног момента када је напустио Цетиње да се одазове позиву ћесароваца, па све до свог поласка с народом да се склоне од турске освете, патријарху је испадало све онако, како ни ма ко други на његовом месту не би ни смео ни могао претпоставити. Једном речи, све што је патријарах чинио, било је посебице коректно и на основу логичних закључака извођено, али све скупа било је несрећно дело — несрећно више стицајем околности, но услед рђаве основе или рђавог извођења. Пошло се је у тврдом убеђењу да ће се извојевати српском народу слобода, а свршено је тиме што српски народ не само да није добио слободу но је изгубио и постојбину.

Чим се је овај мир с Турцима закључио, ћесаровци су без сумње морали обратити пажњу на то, да односе који су постојали између српског народа као дошљачког, и угарског као староседилачког тако уреде, да се и један и други задовољи и њихово међусобно гложење, ако не са свим уништи а оно бар у главном ублажи. Овом уређењу ћесаровци су тим више тежили, што су зазирали од могућности да се Срби, видећи да су ћесаровци без икаквог призрења према њима закључили мир с Турцима, не упусте сами у преговоре с Турцима ради свог повратка на стара огњишта, те да напусте Угарску и ћесара. Бојећи се у потаји тога, а видећи како су напади од стране католичанства, племства и осталог становништва на српске привилегије све жешћи, ћесар се побоја да то не изазове кризу, и стога га видимо да 2. јуна 1699. године издаје Србима Сремцима заштитно писмо, а 21. јуна исте године и целом

српском народу. У овом другом писму ћесар набраја ратне услуге које је српски народ чинио њему и земљи, и понова обећава свима Србима — и свештенству и народу — највишу заштиту њихових права и слобода, као и слободу уживања истих. Али се у исто време тражи и одржавање слобода католичке цркве, а Србима се још наговешћује да ће се ускоро морати довршити већ започето одређивање њихових нових пребивалишта.

Ово последње могло се је разумети и тако, као да се српском народу ставља у изглед нешто што ће њему ићи у корист, и што ће га у неколико заклонити од нападаја угарског племства и католичанства. Међутим се је овде имала у виду само корист ћесароваца и угарске земље, којој су се Срби требали ставити у службу без обзира на то, дал' ће им то ићи у корист или не. А што су Срби на то пристали, па после то чак и бранили, доказ је колико је њихов положај до тада био несносан. Рекли смо да је уговором карловачког мира ћесаревцима остао Ердељ, северни крај Баната, Бачка и један део Срема, а остало да су Турци задржали. Требало је дакле дуж нове границе према Турцима подићи брану, т. ј. границу становништвом које би држало Турке у запту, и неби им дозвољавало да упадају у угарску земљу. Да би се то постигло требало је подићи војену границу дуж Дунава, Саве, Тисе и Мориша по примеру вараждинске и карловачке, чему се одмах и приступило.

Већ 24. јула 1699. године саопшти дворско ратно веће угарском палатину, да се дотадање насеобине новодосељених Срба имају преместити у новозадобивене крајеве Угарске. У исто је доба у дворском ратном већу образована нарочита комисија, којој је стављено у дужност да изради пројекат за ову нову војену организацију. Међутим стицај околности, а поглавито финансијске тешкоће недадоше да се овај рад одмах приведе у дело, тако да се Срби понова узнемирише, јер ма колико да је био опасан положај који их је у војеној граници очекивао, ипак им је он изгледао много бољи од дотадањег, у коме су имали исте дужности

које их чекаху и у граници, али не и жељени мир и заштиту од нападаја католичке пропаганде и угарског племства. Ова узнемиреност постајала је тим већа и оправданија, што су напади на православље и привилегије српског народа после карловачког мира постали све учестанији и дрскији, успркос ћесарских обећања и патената.

Чим се је мир закључио и језуите видели да двору и земљи није потребна српска помоћ, одмах се пропаганда преко својих језуитских агената у Бечу покрену да докаже ћесару, како су привилегије српског народа и сувише простране а права патријархова и сувише велика, тако да би ваљало и једно и друго поткресати. Главни удар био је наперен на православну цркву у Хрватској и Славонији, где се је унија чим се је патријарах Чарнојевић појавио, почела распадати, тако да су унијатске владике наскоро остале и без народа и без попова. Језуити, којима је унија била средство за потчињење православља под папску власт, стаде доказивати ћесару да се патријархова власт, коју је добио привилегијама, простире само на српски народ који је с њиме дошао, а никако на Србе који су већ били у монархији. Без обзира на чисте и јасне одредбе у ћесарској привилегији од 21. августа 1690. год. које гласе:

„.... А да би и ви узајамно благост и сласт Наше владе и господства већ на самом прагу осетили, ваше молбе с прирођеном Нам благошћу одобравајући, милостиво смо закључили: Да по обичају Србаља источне цркве грчког обреда а по пропису старога календара слободно опстојати можете, и да вам како до сада, тако и у напред, никоји црквени или мирски сталежи никакве досаде чинити немогу; и нека вам слободно буде између себе собственом влашћу, из српског народа и језика постављати себи архиепископа, кога ће црквени и мирски сталеж између себе бирати. И овај архиепископ нека има слободну власт располагати са свима источним црквама грчкога обреда, епископе посвећивати, свештенике по манастирима разређивати где буде нужно цркве соб-

ственом влашћу зидати, по варошима и селима србске свештенике намештати: Једном речи како и до сада да буде поглавар над црквама грчкога обреда и над општинством исте вероисповести, и да има власт њима располагати, собственом влашћу црквеном, по повластицама које вам дадоше пријемници Наши, некадашњи блажене памети краљеви Угарски, по свој Грчкој, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини као и у Угарској и Хрватској где их фактично има....“

Без обзира — као што рекосмо — на ове чисте и јасне одредбе, ћесар попусти наваљивањима језујита и унијатских владика, и 8. октобра 1701. године, изађе нарочита ћесарова наредба, упућена комисији која је уређивала послове око границе по Славонији и Банату, у којој се забрањује српском патријарху да не сме више обилазити православне цркве, ускраћујући му уз то и право мешања у духовну управу своје цркве. Истина — вели се у овој наредби — „несједињеним“ (т. ј. православним, који се нису ујединили с Римом) слободно је држати се своје вере али у римокатоличким диоцезама морају се покоравати римокатоличким бискупима. У исто време наређује се патријарху Чарнојевићу, да напусти своје дотадање место пребивања, и да патријаршијску столицу премести у Сентандрију, више Будима.

Ову последњу наредбу историчар Швикер овако коментарише: „Српски је патријарах испочетка имао своје седиште у сремском манастиру Крушедолу, и ту је он био у близини границе и груписане масе свога народа. Али године 1701. доби он 8. октобра наредбу да се пресели у Сентандрију више Будима. Ово је стајало у вези с другим важнијим мјерама. Као дотација било је 11. августа 1695. године дато патријаршији добро Сирча (које се налази у пожешкој жупанији у Славонији). Исто је 17. фебруара 1696. године доиста и предато патријарху. Осим тога је патријарах добио 10. септембра 1695. год. обећање да ће

и он и његови наследници на патријаршијској столици моћи задржати утврђење (градић) Сирач све дотле, док се патријаршија пећка не освоји од Турака. Поред тога је патријарху Чарнојевићу и његовим последницима даривано добро Сечуј код Мохача, с дозволом да на њему може четири пута годишње држати вашар. У Секечу или Сечују патријарах је становао неко време, али је ту сметао својом близином унијатским тежњама у суседној Славонији. Стога се издаје горе споменута наредба, којом се седиште патријархово премешта у Сентандрију. Патријарах је 1701. године неколико пута чинио против овог представке код двора, али увек без успеха; тенденција покатоличавања кардинал-примаса Колонића, увек је одржала победу и код двора и код владе".

Као што се види и овај са своје објективности признати историчар јасно каже, да је ова наредба потекла једино из тежње да се патријархово присуство отклони, те да католичка и унијатска пропаганда добије маха. Разуме се да су унијатске владике одмах похитале да се користе овом ћесаровом наредбом управљеној противу главара православне цркве а у корист њихове пропаганде, и да се дочепају власти над православним народом, који се је на своју несрећу налазио у подручју римокатоличких диоцеза. Као пример овоме довољно је да споменемо сењског бискупа Брајковића, који је одмах после ове наредбе поднео ћесару предлог, да се тада познати непријатељ православља „арцижакон" Марко Месић постави за главног заповедника Лике и Крбаве, што је 22. септембра 1702. год. и учињено. Одмах затим Брајковић постави Месића својим намесником за црквене послове обеју цркава, т. ј. унијатске и православне. У исто време затражи од владе да се у његовој бискупији, као у загребачкој, постави православном народу унијатски владика, који би њему, бискупу био викар. Па и то не би доста; Брајковић затражи и ћесарском наредбом од 28. фебруара 1703. године би му дозвољено да протера из монархије православног владику Атанасија Љубојевића, који је дошао са 80 српских породица

из Далмације и населио се с народом у Медаку, и кога је сам ћесар 1696. године потврдио за владику, а хрватски бан гроф Адам Баћањи, заштитном дипломом од 23. септембра 1696. год. примио као владику над „влашким или српским народом између река Уне и Купе, што је из Босне преведен“.

Ово гањање српског народа и његове православне вере у Хрватској и Славонији, разуме се да је изазивало велико узбуђење и код Срба који су становали у Угарској. Поред узбуђења, њима се је по све природно морала наметати и бојазан, да ће и они данас-сутра бити изложени таквим отвореним нападајима, од којих их данас штити само несигурност земље од спољњег непријатеља, услед које се с њима није смело јавно кидати. Једно стога, што је и само ратно веће тежило да што пре осигура границе понова заузетих крајева монархије, од сваког евентуалног упада Турака, а друго и стога што је примећена узнемиреност Срба и њиховог свештенства, услед спорог рада око извршења обећаног им уређења, почели су се у Бечу озбиљно бавити организацијом већ споменутих нових војених граница дуж Саве, Дунава, Тисе и Мориша, и то на овај начин:

Све до карловачког мира састојала се је војена граница из два генералата: вараждинског и горњо-карловачког, и из петрињске и купске границе, која је доцније, 1704. год. претворена у самосталну административну граничарску област, познату под именом „Банална област“. Одмах после карловачког мира, ћесаровци који су имали и времена и прилике да се увере од колике им је користи била војена граница, решише да је подигну и дуж нових граница, пошто су за то имали најпотребнији материјал, т. ј. српски народ који ће границу сачињавати. Истина ћесаровци су били подигли одмах по освојењу јак кордон, али се то показало као недовољно, тако да се морало приступити сигурнијим мерама.

За подизање нове војене границе нарочито је била згодна Славонија и десна дунавска обала ниже Вуковара.

Зна се да су ћесаровци, чим су освојили Славонију одмах почели њоме управљати као фискалним добром, те су економну управу над њом поверили царској дворској комори, која је опет са своје стране поделила Славонију на жупаније: ђаковачку, пожешку, мало-влашку са сирачким спахилуком, вучинску, веровитичку, валпо-петровићку и остале. Земљиште дуж Саве није ни иначе осим краља угарског имало никаквог другог господара, тако да се њиме могло слободно располагати. У тадањем аустријском Срему налазио се је вуковарски камерални диштрикт, петроварадинско земљиште и војводско-одескалскијев Срем. Између ових територија, па и на њима самим, налазила су се спахијска добра, која су сопственици или добили од ћесара као дотацију, или су их сами купили.

Овако је стајала ситуација земљишта када је образована комисија за подизање границе и њезиних генералата, и то један за посавску и подунавску, а други за потиску и поморишку војену границу. У комисију, којој је овај посао поверен ушли су: с војничке стране генерал барон Шлихтлинг, кнез Лихтенштајн, гроф Ламберг, пуковник Лефелхолц, генерал Нехем а неко време и командујући генерал Славоније. Од стране дворске коморе учествово је гроф Карафа, а од стране угарске дворске канцеларије гроф Надажди. Делокруг рада ове комисије био је опредељен у толико, што јој је дворско ратно веће дало упутства која су имала служити као основа организације. На основу овога пришло се организовању граничара које поделише у четири класе и то: стално служећу милицију (Landmiliz), чардакаше или кордунаше, Emerite или оне који су у војничкој дужности постали неспособни, и Exemti или прекобројне. Прве три класе стављене су биле под војничку управу и правосуђе, а четврта — прекобројни, остали су под провинцијалним властима. Према томе је земљиште нове војене границе било подељено у војничка добра и провинцијална добра (Militärlehen und Provinzialgründe). Војничка добра давана су народној милицији на уживање без икаквих терета и обавеза на плаћање дажбина, али под условом да онај који доиста служи

као војник, то земљиште сматра као део своје плате, и да га ономе ко га у служби замени мора уступити. За службу неспособнима (Emeriti-ма) давано је земљиште на доживотно уживање, тако да после њихове смрти припадне фискусу или ако би остало наследницима, да потпадне под провинцијалну контрибуцију. Најзад прекобројнима је давано земљиште, с тим да га прве три године уживају без дажбина.

Величина земљишта које је додељивано појединим граничарима, није била за сваког и свугде подједнака. У посавској и подунавској граници одређено је сваком простом војнику-хусару 24. јутара ораће земље и 5. јут. косаће, и то поред плате у готовом од 36. форината годишње, а простом хајдуку 18. јут. ораће и 4. јут. косаће земље поред годишње плате од 24. форината у готовом. Уживање ових земаља беше слободно од сваке порезе ако се производи продаваху или куповаху у границама генералата. Само куповање и продавање изван граница дотичног генералата подлежало је порезивању. Исто тако било је ослобођено од плаћања: увожење дрва за гориво и грађу, и жировина.

Ово је као што рекосмо важило за посавску и подунавску границу. У потиској и поморишкој морале су се услед одношаја који су се разликовали од оних у Славонији, узети друге модификације. Генерали, заповедници и у опште сви од штаба, добијали су пуну а народни официри трећину своје плате у готову новцу, исто као и у славонском генералату, али је издржавање простих граничара било са свим другчије. Овде је сваки прост хусар добијао годишње 18. фор. и 5. кибли (џакова) готова жита, а прост хајдук 12. фор. и такође 6. џакова готова жита. Осим тога су за ове две границе — потиску и поморишку — пошто су се оне налазиле на територијуму угарске краљевине, установљене и у живот уведене нарочите одредбе које су се састојале у овом:

„Организација ове војене границе могла се извршити само уз саслушање угарске дворске канцеларије.“

„Овај граничарски генералат не сачињава особиту, т. ј. засебну провинцију. Али пошто је српска милиција која

овом генералату припада, растурена и по жупанијама, а да Србе граничаре неби жупанијски чиновници угњетавали и у уживању њихове имовине узнемиравали, постављен је један краљевски судац (кнез) који ће на земљишту између Дунава и Тисе и између Тисе и Мориша заступати интересе Срба, и израђивати контрибуционе предрачуне.“

„У свакој жупанији која је сасвим или делимице насељена Србима, постављан је по један под-кнез, коме је стављено у дужност да води рачуна и да уређује индивидуалне и партикуларне ствари Срба, а у исто време да с додељеним му асесорима или месним старешинама разрезује и купи порезу.“

„Све наредбе које су упућиване жупанији, отварао је над — или подживан али с обавезом, да их мора српском кнезу (судцу) или под-кнезу, или где је дворска комора заступала земаљског господара, њеном вишем чиновнику, а у војеној области генералу или команданту саопштити.“

„При вотирању и разрезивању жупанијских издатака, морао се је код сваког случаја позивати српски кнез или под-кнез, и од њега добити пристанак.“

„Ради што праведнијег разрезивања контрибуција прописана је наредба која захтева, да комисија — састављена из једног војеног, једног камералног и једног за то нарочито одређеног жупанијског чиновника — има позвати српског кнеза, под-кнеза и њихове асесоре, па онда у њиховом присуству извршити попис земље и имања, и на основу овог пописа извршити разрез контрибуција, но стим да и спахије имају давати на ту цељ шеснајстину свога десетка.“

Најзад да споменемо и одредбу која тражи да се у сваком селу одвоје 2 сесије земље за пароха а 1 за учитеља. Ове сесије беху ослобођене сваког терета. —

Задржали смо се мало више око ових одредаба, да дамо прилике читаоцу да и сам види шта су Срби оснивањем потиске и поморишке границе добили. И данас још, ако се мислима пренесемо у оно несређено и неизвесно стање, у коме се српски народ после карловачког мира морао на-

лазити, изгледа нам као да је ово оснивање границе под споменутим условима била нека врста добити за српски народ. Добит у толико што су му тада са свију страна грозиле опасности од којих га је граничарски живот штитио. Да је тиме дао своја ујемчена права и опет за један провизоријум, о томе се онда дакако није мислило. Српски је народ дошао у угарске земље у тврдом убеђењу, да ће овде моћи до свог повратка живети мирно својим животом, под управом својих власти, да ће слободно исповедати веру и т. д. То је он у толико више веровао, што му је то било свечано обећано и писмено ујемчено. Међутим, чим је ногом крочио на угарско земљиште, одмах му је све то оспоравано, ако не отворено и директно, а оно од времена на време и од случаја до случаја. У току читаве те деценије која је прошла од његова доласка у угарске земље, српски је народ живео провизорно, с дана на дан, очекујући да се врати на старо огњиште. И за све то време имао је да се бори и на бојном пољу за рачун ћесара и угарске земље, и на дому — ако се онај провизоријум у опште и сме назвати домом — против нападаја на његову цркву, националност и ујемчена права.

У таквом несигурном и несређеном стању затиче га карловачки мир, који му за недогледна времена уништава наду на повратак у стари завичај, стављајући му у изглед да се вечито бори за рачун оних који му споре она права, која му је баш њихов законити представник ујемчио. Је ли чудо онда што је српски народ сматрао оснивање нове војене границе као добит? У наведеним одредбама које су биле прописане за потиску и поморишку границу налазимо неколико тачака, које на први поглед као да пружају оно, што је Србима у привилегијама обећано. Тако је на пр. установа српског кнеза (судца) и подкнеза личило на обећање српском народу да ће живети под управом својих власти. Делимично ослобођавање граничара од дажбина подсећало је на обећање „да ће те изузети бити испод сваког јавног терета и данка“, и др. Све ово дакако да је морало да мами Србе, који су тежили да буду за себе, т. ј. да немају посла

ни с угарским властима, ни с угарским племством као ни са католичким свештенством. Што је он ступајући у ред граничара напуштао своја уjемчена грађанска права, за љубав одредаба које су се истим путем којим су и постале могле и укинути, о томе се у оном грозничавом стању које се може назвати чак и хаосом, није ни мислило.

Интересантно је да су и саме угарске власти тада држале да се Србима, уврштујући их у граничаре чини нека особита милост. Угарска дворска канцеларија поднела је 28. јуна 1703. године представку двору, у којој поред осталог износи: да ће Маџаре вређати ако им се „сумњиви (suspecti) Срби" претпоставе за граничаре. Исто се тако угарска дворска канцеларија показује у представци незадовољна због већ споменутих одредаба, које издвајају Србе од осталог становништва при плаћању дажбина, као и од жупанијског правосуђа, те тражи да и Срби подносе све трошкове као и остало становништво, и да подпадну под жупанијску власт. Разуме се да се ратно веће није обзирало на ту представку угарске дворске канцеларије; једно стога што јој је нарочито ишло у рачун да баш Срби буду у новим војеним границама, а друго стога што су се у Бечу, тако рећи сматрали срећним што се нашао тако згодан излаз, којим ће и овце остати читаве и курјаци сити, т. ј. што ће се Срби задовољити оним што ћесаровцима у рачун иде.

Ако истакнемо све досадање чињенице, констатоваћемо факат, да су ћесаровци до сада доиста узимали српски народ у заштиту од неоправданих нападаја. Али баш за то што се то види, мора се истаћи и нарочито нагласити и други један факат који је у толико значајнији, што се поред њега онај први испољава као погрешна предпоставка. Остављајући на страну то, да ћесаровци узимајући Србе у заштиту, тиме нису ништа друго чинили до прибављали важност својој у привилегијама заданој речи, они и то нису вршили из каквих других разлога но из чисто себичних. Њима су Срби требали, и с тога су им дали напред споменуте привилегије; били су уверени да ће их и

у будуће требати, па су им морали дата обећања у неколико испуњавати, или се бар за то показивати вољни. Другим речима, српски је народ за ћесаровце био нужно зло, које су они подржавали и повлађивали му једино стога што нису могли бити без њега. У осталом то им није било ни тешко. У Бечу су добро уочили једну карактерну особину српског народа. Приметили су, да су Срби храбри, одани, искрени, благодарни и вредни, али да им је мрско бочити се свакидањим ситницама. Србин је у стању да својом крвљу и својим знојем решава све могуће проблеме, само ако ко осигура миран живот његовој породици. Остави му веру и народни обичај, и дај му што је за живот најпотребније, и онда добијаш у њему најсигурнијег и ранитеља и бранитеља.

Са овом се карактерном цртом српског народа у Бечу рачунало, и као што ћемо видети с великим успехом, тако да се може рећи да се је сво понашање оних у Бечу оснивало само на томе. Ма како ми ценили држање Срба, и ма како да смо уверени у несумњивост њихових права која су им од стране бечких ћесара давана, ипак не смемо негирати факат, да је српски народ био једна чврста грана коју је бечки двор накалемио на угарско државно стабло, без питања угарског народа и без његова пристанка. Немамо основа тврдити, да су ћесаровци српском народу ту улогу доделили оног момента, када је он ступио ногом на угарско земљиште, али је несумњиво да је ради те улоге бечки двор испуњавао с времена на време своје обавезе према Србима. Када су српском народу даване напред наведене привилегије, онда је то чињено једино у намери да се Срби што више и јаче ангажују за добро хабзбуршке круне; добро које је према Турцима великим делом било идентично с интересима угарске земље. Доцније, када је опасност од Турака попустила, онда је ћесар у Србима гледао елеменат који ваља учврстити у Угарској, за своје, рекли би смо искључиво краљевске рачуне. Другим речима, сматрао их је као елеменат који ће у свима споровима између угарске круне и угарског народа, стајати на страни угарске круне

која се је налазила у рукама бечког ћесара. Србима је дакле била додељена улога личне ћесарове војске у Угарској. С правом је рекао (још 1748. год.) председник илирске дворске депутације, гроф Коловрат, говорећи о правима која је бечки двор имао према Србима: „да питање српског народа, од оног дана када је он стављен под царску-краљевску заштиту, није ништа друго до „Austriaco Politicum“ т. ј. чисто аустријска ствар, а сам српски народ „Patrimonium Domus Austriae“ а не „Regni Hungariae“ т. ј. својина дома аустријског а не краљевине Угарске, и да према томе краљевина Угарска нема никаква права над тим народом, који је од ње потпуно одвојен, но да једино Његова Царска и Краљевска Милост може њиме управљати“. Да се ћесаровци доиста нису преварили рачунајући на привржeност Срба, показало се одмах после оснивања нових граница. Фрања Ракоци II., вођа маџарских устаника од којих је тада претила велика опасност, упутио је 9. августа 1704. године једну прокламацију на српски народ, у којој га позива да се дигне на оружје, у одбрану потиштене отаџбине од стране бечког ћесара, и да се придружи њему — Ракоци-у. Ако то учине, Ракоци обећава Србима да се од њих никада неће тражити плаћање дажбина, а ако не пристану уза њ', „да ће их све без милосрђа ставити под нож па и саму децу, тако да им ни трага не остане у угарској земљи“. Место сваког одговора, патријарах Чарнојевић, на кога је Ракоци био упутио ту прокламацију, пошаље ову ћесару да је овај прими к знању.

Ова на први поглед безначајна ствар спасла је ћесару круну угарског краља, јер да су Срби тада пристали уз Ракоција, нема сумње да би овај завладао свом Угарском, једно с тога што је и сам располагао доста јаком силом коју би придолазак Срба претворио у јаку армаду, а друго с тога што је тада ћесарова војска била ангажована у рату око наслеђа шпанског престола. У осталом значај овог држања српског народа умео је достојно оценити и сам ћесар, који као одговор на патријархов корак издаде наредбу да се српске привилегије имају до словца испунити,

у колико то још није учињено. Но пошто томе сметају буна и немири у Угарској, то треба да Срби прискоче ћесаровцима у помоћ, да се немири угуше. У исто време наређује ћесар да се патријарху изда заостала годишња плата, и ако му се добро Сечуј одузме, да му се за то да одговарајућа накнада.

Међутим Леополд I. не дочека свршетак Ракоцијеве побуне. Он умре 5. маја 1705. године и на престолу га замени син му Јосиф I. Сада је за српски народ настало питање, како ће становиште заузети према њему и његовим привилегијама нови ћесар. Чим се је дакле нови ћесар утврдио у власти, и примио управу земље потпуно у руке, предаде му патријарах Чарнојевић 16. јуна 1706. године споменицу, у којој је најпре у осамнаест тачака изнео све повластице које је покојни ћесар дао српском народу, а за тим је у друге двадесет и четири тачке изнео неправде које су чињене и чине се српском народу у погледу његових привилегија. У исто је време патријарах тражио: да му се призна црквена и светска власт и над православнима у Хрватској и хрватском приморју, у Лики, Крбави, Карловачком генералату и у Зринопољу, на што је по привилегијама имао несумњиво право. Даље је тражио да се опозове она наредба од 8. октобра 1702. год. која ставља православне Србе под власт римских бискупа; да се у жупанијама где је становништво измешано, бирају по два Србина у заступства, да се забрани за Србе погрдни назив „шизматици", да им се дозволи подизање штампарије и школа, и т. д. За себе лично тражио је патријарах да му се за добро Сечуј, које му је одузето, да 20.000. форинти, (то је тражио на основу последње наредбе Леополда I.) да му се изда 16.000. фор. у име заостале плате, да му се да титула царског саветника и кнеза од Албаније, и да му грб буде наследан у породици.

Као што рекосмо патријарах је ову споменицу предао цару 16. јуна 1706. год. Већ после два месеца, 7. августа 1706. год. издаде Јосиф I. свечану потврду свију дотадањих српских привилегија, у којој се вели:

„Ми Јосиф и т. д. и т. д.

„Пошто смо милостиво расудили разумне молбе патријарха и архиепископа Арсенија Чарнојевића и сталежа целога племена српскога или илирскога народа, као и знамените услуге стечене за наш пресветли дом — где речено племе и народ у свима променама, у свима љутим ратовима с најжешћим непријатељем у овим садашњим бунтовничким насиљима, навалама, штетама и у другим неприликама и непогодама — не само да оста у потпуној, сталној и непревртљивој верности према дому, него и самим делом у многим приликама великодушно засведочи своју поданичку ревност како унапређењем користи и службе за Наш дом, тако исто и пружањем готове помоћи као и поднашањем општих терета — где нештедећи ни крви ни имања, но држећи сва добра под ништа; не марећи за опасности живота и свих невоља, па држећи се постојан уза свога законитога цара и господара — а само да осујети непријатељске и бунтовничке намере — бесмртном похвалом праву поданичку дужност испуни, и до послетка испуњавати обећава и жели: — милостиво хоћемо да уважимо најпонизније молбе споменутих молилаца.“

„И за то по нашем истинитом знању, по здравом савету и по благорасудној вољи, пуном царском и краљевском влашћу и важношћу напред споменуте привилегије, слободе и правице, које су им најмилостивије дозвољене царском отвореном граматом Нашег пресветог Господина и Родитеља — овим писмом најљубезније за пријатно држимо по целом њиховом садржају, закључцима и изложењима, па их по свему и по свачему најмилостивије одобравамо и потврђујемо, задржавајући при том најпотпунију власт — када се по вољи Божијој и сложним заузимањем Србаља и осталих Наших верних поданика мир поврати у Нашем угарском краљевству и покрајинама — да те слободе, права и привилегије проширимо и у бољи их ред

према приликама времена поставимо; а уједно и да пространију Нашу милост српском роду већма покажемо, како то буде одговарало користи и добру Нашег царства и Наших земаља, а особито самога српскога народа."

„С тога овим оштро налажемо и заповедамо свима Нашим редовним судовима, како црквеним тако и светским, даље свима Нашим поданицима, министрима и чиновницима ког му драго степена, чина, достојанства и имена, и осталим верним и љубазним поданицима, да споменутоме патријарху и архиепископу и свима сталежима реченог српског народа — све напред наведене привилегије, права, слободе, власти, милости, дозволе и правице што су им овом Нашом граматом потврђене, употребљавати, уживати, и њима се радовати оставе мирно, без запреке, без смутње и без сваке напасти; да (привилегије) држе, штите и да се не усуде учинити нешто, што би било противно њиховоме садржају а нека не допусте, да се усуде и други то чинити; другчије ће пасти у Нашу и Наших наследника најтежу немилост; па осим што ће им се дело уништити, још ће платити казне три стотине марака чиста злата, и то половину фискусу или Нашој благајни, а другу половину оним, којима се учини неправда."

Даље се у свечаној потврди царевој испуњују и патријархове личне жеље. Његово племство би пренесено и на његову породицу; место добра Сечуј које му је раније одузето, доделише му декретом од 15. јуна 1706. године домену Даљ на Дунаву, с дозволом да се тамо може настанити. Данас се већ зна да је ово даривање учињено у задњој намери, да се патријарах стави под присмотру старешине царске управе у Осеку, те да би се знало шта ради, и да би се колико је могуће ограничио његово рад против уније, која се је нарочито по Хрватској и Славонији ширила. Рекли смо већ да је још 1688. год. био постављен православном народу у Срему и Славонији унијатски вла-

дика Лонгин Рајић. Када он умре, Леополд I. постави на његово место 1694. год. Петра Љубибратића, унијатског архимандрита и генералног викара београдске и сремске митрополије, за епископа „влашког епископата“ у Срему. После његове смрти одредише за наследника синовца му Јанићија Љубибратића, и таман га загребачки бискуп хтеде инсталисати за унијатског владику у Пакрацу, а патријарах Арсеније похита из Беча да то спречи. Пође му некако за руком да откупи од Јанићија владичанску кућу с црквицом, а Јанићија пошаље у Русију, пошто овај неби могао више опстати ту од Језуита. Уклонивши на тај начин унијатског владику, патријарах посвети на Спасов-дан 1705. године у манастиру Крушедолу, Софронија Подгоричанина, за пакрачко-славонског епископа. Тако постаде данашње пакрачко владичанство и нестаде унијатског у Срему и доњој Славонији.

Овај патријархов чин изазвао је неку врсту плашње код ћесароваца у Славонији, и као што се види из једног реферата, управљеног дворској комори од стране старешине царске управе у Осеку, Александра Каланека, поводом овог догађаја потекла је горња комбинација да се патријарах премести у Даљ, ближе очима царске осечке управе. Али ово наскоро постаде непотребно. Арсеније Чарнојевић умре 27. октобра 1706. год. у Бечу, и управу над српском црквом прими као администратор јенопољски владика Исаија Ђаковић. Чим је примио управу у своје руке он се потруди да се сазове сабор, који би изабрао себи црквеног старешину. И доиста 7. (18.) јануара 1708. год. састаде се први српски сабор, на коме би за наследника Арсенију Чарнојевићу изабран Исаија Ђаковић, јенопољски владика, али не као „патријарах“ но као „митрополит“, пошто је титула патријарха била везана са пећком патријаршијском столицом, на коју је тада седео још за живота Арсенијева изабрани пећки патријарах Калиник.

Ток саборског рада а нарочито упутства које је царски комесар Квариенти добио при поласку да присуствује сабору, показује како је бечки двор и овде покушао да неприметно

окрњи комад од права српског народа, које му је било загарантовано његовим привилегијама, и да га учини илузорним. То нам показује на првом месту упутство које се дало комесару да зна како да управља сабором, да би изгледало као да представници српског народа доиста бирају себи црквеног главара слободно, а да у ствари буде изабран онај кога двор жели и на начин који би за у будуће оставио двору и ћесару потпуно одрешене руке. Та одредба у упутству гласи:

„Да се народ који ће бирати, раздели на три засебна сталежа т. ј. на црквени, војени и грађански, и на послетку да се побрине (т. ј. комесар) ствар тако удесити, да од способнијих особа само три у кандидацију дођу, а онда да се Нашем властитим премилостивом наименовању надате или ако кратко време, превелика жеља или опасније незадовољство народа другчије неби допустило, да у том случају Наше потврђење пре правог обнародовања дочекате, тако да и новопостављени поглавица и сав народ инсталацију једино од Наше царске милости признају и приме.... ако би пак Наш посланиче-комесаре, за времена приметили и опазили, да општа воља на Исаију Ђаковића нагиње, то ћете истог у Наше име одмах наименовати и поставити.“

Као што се види ово није ништа друго до јасна наредба, да царски комесар просто изигра право српског народа које му гарантује слободно бирање свога црквеног поглавара. Из свега изгледа да је бечки двор хтио да остави у принципу право српског народа да бира себи црквеног поглавара, али да се уведе у обичај нека врста изборног реда, којим би се бечком двору не само осигурала могућност да увек упливише на избор, но чак да и уведе правило да ћесар може потврдити или не потврдити избор народа. Другим речима ишло се на то, да српски народ привидно задржи себи право избора црквеног поглавара, а у самој ствари да овај буде постављан од самог ћесара.

Други покушај крњења права српског народа на овом сабору, покушано је тиме што се није хтело пустити да при избору патријарховог наследника участвују и пред-

ставници православног народа из Лике, Крбаве, Баније и Вараждинског генералата. Успркос јасним одредбама у српским привилегијама, и успркос томе што је и сам ћесар Јосиф I. у својој мало час наведеној потврди или конфирмацији српских привилегија, потврдио српском патријарху пуну црквену власт над православним народом у свима земљама, које су у ма ком облику зависиле од ћесара, па дакле и у Хрватској, ипак се покушало да се на овај крушедолски сабор не пусте представници српског народа из тих споменутих крајева. По наредби дворског ратног већа од 13. октобра 1707. год. смело је на сабор доћи само 57. посланика, али из Лике, Крбаве, Баније и Вараждинског генералата није смео доћи ни један. У упутству које је 18. октобра 1707. год. упућено царском комесару, наређује му се да не пусти на сабор ни једног посланика из тих крајева, него ако би се што покренуло (т. ј. на Сабору) због Лике и Крбаве, „не треба се ни у шта одређено упуштати, већ само узети на знање и у извештај“.

Што је изасланик из ових крајева ипак учествовао у избору новог црквеног старешине, има се једино благодарити енергичности личко-крбавског митрополита Атанасија Љубојевића, и уважењу и љубави православног народа према њему. Ево како сам царски комесар, у своме извештају упућеном самом ћесару прича, за што је пустио личко-крбавског представника да учествује при избору:

„Ваше царско Величанство. По превишње урођеној Вам благости, милости и доброти, наскоро после најмилостивије наложеног ми и у верноподаничком страхопоштовању извршеног ванредног посланства к отоманској порти, благоизволисте и опет на моју недостојну особу погледати, одредивши ме премилостиво, да по најпокорнијој молби српскога народа, као његов сталан придворни посланик, у свима делима њихове предлоге, жеље и тегобе свагда саслушам, такове Вашем цар. Величанству исто као и Вашем министарству најпонизније подносим, донесене пак одлуке њима обзнаним и иначе да се у свему најбоље за њих заузмем, како би они могли уживати дужну обрану, изв-

шивање и остало, што буде правичност исказивала, по гласу премилостиво им од Вашег Величанства одобрених привилегија".

„Ваше ц. Велич. уједно ми наложисте, да из царске милости дозвољеном митрополитском избору у име Вашег Величанства и највише особе присуствујем; по томе имам Вашем Величанству не само у име моје маленкости, него и у име читавог српског народа изјавити најпокорнију захвалност на засведоченој царској милости; а у исто доба подносим извештај Вашем царском Величанству не само о предузетом изборном акту митрополита, но и о свему, што би на мом путу и повратку могло бити поспешно дужној царској служби. Разматрајући дакле неуморним трудом све, што царски највиши налог и премилостиво царско упуство у себи задржи, кренем се на пут 14. новембра прошле 1707. год., те иза мучног, скоро немогућег путовања, приспем најпосле срећно 6. децембра пред вече у Черевић, тако названо и три сата удаљено село од Петроварадина, где ми се наскоро за тим, Атанасије Љубојевић, митрополит личко-крбавског округа — човек око 80 година — пријави с молбом, да га удостојим те части, да ме може походити, што је по пријави одмах и сљедовало. По што ме он поздрави и ја му за то захвалим, запитам га између осталога, како је и за што је он амо дошао? На што ми он, у присуству капетана моношторског, а пред неколицином становника истога места, одговори, да му је владика Исаија Ђаковић јавио, како ће стићи заповест и генералату карловачком, да му тамошњи генерал има допустити да слободно може отпутовати у Срем ради избора новог митрополита, заједно са осталим посланицима из тамошњих округа, што је истоме Исаији и обећано, услед његовог царскоме двору препокорно поднесеног списка оних особа, које би имале доћи на избор. Будући пак да ова заповест није на време стигла, то је он мислио да ће закаснити, те се тако без оклевања кренуо на пут са још своја два посланика — калуђера, имајући у рукама од истих округа пуномоћ, да може поћи бирати новог митрополита; а кад

га ја опет запитах, како је могао доћи овамо без знања, без дозволе и без претходног добивеног путног листа од тамошњих генерала и других заповедника, одговори ми, да он није прошао кроз ниједно место уз пут, где би било каквих заповедника, па да је тако свој предузети пут, (као што сам и сам видио) са свим срећно превалио.“

„Дне 8. у јутро дођу к мени четири владике, (а више их није ни дошло тамо) и то: Исаија Ђаковић, јенопољски; други Стеван Метохијац, из Срема; трећи Атанасије Љубивојевић, из окружја личко-крбавског и четврти Софроније Подгоричанин, пакрачки. Сва четворица дођоше ми с поздравом, како су они с целим народом жељно ишчекивали мој долазак, на чему им се захвалим најучтивије, споменувши при томе досаду рђавог пута, који ме је толико задржао. У разговору кажем и опет реченоме Љубојевићу, да ми је од срца жао његове дубоке старости и тегоба, што их је морао поднети на путу у ово зимње доба, додавши, да је он могао и изостати, особито како није добио позивнице, да амо дође; а за то би га извинио ја и сав народ. Али ово поновљено испитивање, разлагање и показано сажаљење, више га је ожалостило него ли утешило, јер ми рече, како се боји, да ми његово друштво није особито драго, као што му и други већ пришапнуше, да су га оцрнили непријатељи код царског двора, па да је тамо рђаво уписан. На то му ја одговорим, да ми није ништа познато о каквом оцрњивању и опадању, већ да знам само то једно, да се бирање новога митрополита распростре само на новодосељенике.“

„Ту он сад удари у доказе, да и у његовом округу има новодосељеника, да је тај народ као и остали готов засведочити и у напредак дужну верност и оданост Њег. царском Величанству као своме законитоме краљу и господару, коме се је својевољно подвргао, овде је митрополит мислио ону православну Рају по Лици, по Крбави и по Поуњу — што но помогла прогнати Турке, па се онда добровољно подвргла овдашњој царској власти, те му и од сад жели жртвовати своју крв, живот и имање. Ако би

пак предузео избор без њега, то он не би био дужан признати новоизабраног митрополита, нити би га он сматрао целога свога века као законито изабраног, јер би се тако и он наметнуо своме владичанству за митрополита. Из овога нека изволи Ваше Величанство најмилостивије увидети, да се овај горе поменути митрополит Атанасије Љубојевић, једва од пасивног, али никако од активног главног гласања искључити није могао при митрополитском избору, а то стога што је тај старина код целог народа у великом поштовању и уважењу, па тим, што би се његова особа јавно презрела и искључила, могло би у овом јогунастом народу не само букнути велико незадовољство, него би то врло ласно могло повући за собом и опасну шизму (расцепљење или раскол)".

Видели смо како је Леополд I. у свом патенту од 20. августа 1691. године, пренесавши на патријарха поред црквене још и световну власт, вешто отклонио и тако рећи изиграо ону одредбу из српске привилегије, у којој се говори о праву српског народа да бира себи војводу. На тај је начин моментано уклоњена потреба која се у српском народу осећала за војводом, т. ј. за представником световне власти српског народа, а тиме је разуме се војводско питање било скинуто с дневног реда, па донекле и изиграно. Пристајући без икаквог протеста и ограничења да му патријарах буде и световни представник, српски је народ ћутећи пристао да не буде војводе. Разуме се да је та светска власт патријархова могла бити само привремена, и да се је у Бечу чекао само згодна моменат па да му се она опет одузме.

Тај згодни моменат била је смрт патријархова — личности на коју је световна власт и била пренесена. Чим је патријарах Чарнојевић умро, одмах су у Бечу морали помислити да је то тај згодни моменат, и с тога и видимо да упућују ћесаровог комесара на српском сабору, да новог поглавара српске цркве тако инсталише, да ни спомена о

каквој световној власти не буде. Та се тенденција јасно испољава у упутству које је дато царском комесару, а у коме се вели:

„И ако смо не само споменутом Ђаковићу но и свему народу Нашом царском милошћу свакако наклоњени, то ће те ипак наредбу издати како да нови митрополит, као што би се то могло судити, не присвоји себи право владања над свим српским народом без разлике многоврсних услова, но једино да има заповедати над клиром у чисто духовним и црквеним делима; шта више, да и ту само мање свештене особе, као намеснике, и т. д. може постављати, а никако да није овлашћен постављати епископе, од којих право одобрења или потврде искључиво Нама припада“.

Према томе видимо ову појаву: српском је народу обећано право бирања војводе, који ће бити представник српског народа у световним стварима. Када је народ тражио да то право приведе у дело, указујући при том на потребу која се осећа за његовим представником, онда је бечки двор, да неби допустио бирање војводе, пренео световну власт на патријарха. Тиме је она потреба у неколико испуњена, али је у исто време изиграна и одредба српске привилегије којом је српском народу загарантовано право на војводу. Сада када је патријарах као представник те световне власти умро, ћесарски двор упућује свога заступника да ново изабраног поглавицу српске цркве тако инсталише, да не буде имао права световне власти. Шта више, да му по могућству ограничи и скучи и црковну власт, т. ј. да му у привилегијама изрично признато право постављања владика и осталог свештенства ограничи. Да се доиста ово имало на уму, и да се све то хтело и на делу показати, видећемо из даљег навођења.

После свршеног избора митрополита, сабор се је бавио и неким питањима која се одношаху на политичко-административно стање српског народа. Нарочито ваља споменути једну посланицу, коју су будимски Срби упутили сабору, тражећи да овај издејствује код ћесара права која

су у посланици изложена. Ова је посланица важна већ и с тога, што се у њој први пут изрично тражи за српски народ засебно земљиште (територијум). У 12. тачци ове посланице вели се:

„Преузвишеном царском наредбом од 1694. год. казано нам је и обећано, да ће нам се дати Славонија и Срем између Дунава и Саве до хрватске границе, и Бачка и Банат између Кереша и Мориша. С тога сада захтевамо, да нам се то потврди и даде, да би се наш народ могао ту настанити“.

Пошто се данас не зна садржина документа на који се будимски Срби позивају, то се не може позитивно рећи, да ли је Леополд I. доиста у том смислу „казао и обећао“ да ће се српском народу дати та земљишта, да он тамо створи себи засебни територијум као засебан народ, или му је оно додељено само за насељење без икаквог другог права. Но судећи по свему, изгледа да је и тај докуменат стилизован тако, да на први поглед изгледа као да је Србима као целини — народу дат засебан територијум, а у суштини да на то немају никаква права.

Други, не мање важан захтев будимских Срба у овој споменици, изложен је у 13. члану који гласи:

„Да два саветника од нашег народа и од грчке вере буду код царског двора, код угарске канцеларије, да би могли подизати свој глас пред славним царским двором за наш народ; да те саветнике бира главна скупштина српског народа“.

Другим речима, тражено је да српски народ добије право да код двора држи човека који би важио као представник српског народа и заступник његових интереса.

Све захтеве које су Срби будимлије изложили у својој посланици упућеној сабору, усвојио је овај као своје и предао ново изабраном митрополиту, да их изнесе пред ћесара. У исто време када му је српски сабор поверио ову мисију, затражио је од митрополита и ћесар да назначи по два српска изасланика из Срема и Бачке, и да их испрати на угарски сабор (дијету). Да ли је митрополит

ово последње учинио, и да ли су ти заступници српског народа присуствовали угарском сабору, данас се не зна, али захтеви које је митрополит у име српског народа изнео пред ћесара, виде се из молбе коју је он 4. јануара 1709. године предао ћесару. Ти захтеви састоје се из једанаест тачака и гласе:

1. Да се српском народу у Угарској да одвојено земљиште за пребивање.

2. Да српска православна црква и сви главари, као: владике, манастири и парохије, калуђери и пароси и сав народ што живи у царско краљевским земљама, зависе само од српског митрополита и крушедолске Митрополије, све дотле, док ћесарско оружје не освоји столицу српске Пећке патријаршије. Да митрополитска добра митрополиту припадају. Да народ сам себи бира митрополита и поставља митрополитске администраторе. Да слободно отправљају своје дужности: владике у својим владичанствима, калуђери у манастирима, а пароси у парохијама. Да владике слободно обилазе своја владичанства и да слободно по привилегијама узимљу своје приходе. Да народ сме држати своју веру слободно као и римокатолици. Да се српски народ по селима и градовима не гони да светкује свеце и процесије.

3. Да Србима буде слободно пренети митрополитску столицу на друго место, ако би садању столицу освојили непријатељи. Да српске владике посвећује само српски архиепископ, да ни један владика не сме за живота своје владичанство другом уступити, поклонити или завештати ни на који начин.

4. Ако би се који митрополит или владика или ма које црквено лице поунијатило, да је онда самим тим лишен свога чина, па да буде дозвољено (да би се избегле смутње у народу) поставити место њих: народу митрополита а митрополиту владику и свештено лице.

5. Да се српским официрима и војницима после рата остави њихов чин и њихова плата, а да се не враћају тежачком животу.

6. Да се и српски племићи и грађани постављају за градске и жупанијске чиновнике, као што се постављају Маџари и Немци. Да се Срби примају у магистратске и жупанијске седнице; да се Срби трговци не нагоне да плаћају веће царине и армице него ли Немци и Маџари.

7. Да се поштују поједини уговори које склопе Срби с појединим спахијама.

8. Да се бар српским владикама и племству дâ место и глас на јавним земаљским саборима у Угарској и у Хрватској, како би могли бдити над српским правима и привилегијама.

9. Да се слободно исповедање православне вере како у Угарској тако и у Хрватској (односно Троједној краљевини) на земаљском сабору одобри и законом обезбеди, а исто тако да се Србима допусти да могу сазивати и држати црквено-народне саборе између себе, кад год им то устреба.

10. Да српски народ не плаћа десетка као што је од пре узакоњено, но да тај десетак припадне православној цркви и клиру, као што то привилегије гарантују.

11. Да се српске привилегије које су већ добивене и које би се још добиле, међу државне законе уврсте и законским чланком потврде без икакве примедбе. —

У Бечу су ови захтеви српског народно-црквеног сабора примљени к знању и... бачени у архиву, тако да после нико о њима није више ни водио рачуна; тим мање што је исте године — после три месеца — умро у Бечу и новоизабрани митрополит Исаија Ђаковић, те српски народ и црква му остаде и опет обезглављена. Тек годину дана доцније састаде се српски сабор понова у Крушедолу, и под истим ћесаровим комесаром изабра себи за митрополита пакрачког владику Софронија Подгоричанина, који такође после годину дана умре.

У пролеће (17. маја) 1713. године састаде се у Крушедолу по трећи пут српски сабор да бира себи митрополита. У седници од 25. априла изабраше чланови сабора за српског митрополита, дотадањег будимског владику Ви-

ћентија Поповића. Пошто Турци 1716. године ударише на Петроварадин одакле их сузбише а они у повратку запалише манастир Крушедол, и исекоше мошти српских деспота, то митрополит Вићентије пренесе митрополитску столицу у Карловце, и од тада доби она назив „Карловачка Митрополија“, који и данас стоји.

Међутим је у Бечу био умро (17. априла 1711. год.) и ћесар Јосиф I. и на престо дође ћесар Карло VI. Новоизабрани митрополит Вићентије, позван од сабора који га је изабрао, упути новом ћесару молбу да потврди привилегије српског народа, које му је био дао Леополд I. а које је и Јосиф I. потврдио. Нови се ћесар одазва молби српскога сабора, и 2. августа 1713. године изађе конфирмација српских привилегија, у којој се од речи до речи понавља све оно што је покојни Јосиф I. у својој потврди рекао. Ова је конфирмација издана прво преко царске тајне канцеларије а 8. октобра издана је и преко угарске дворске канцеларије.

Ма колико да су се у овим конфирмацијама хвалиле и истицале заслуге српског народа, и ма колико да су свечано потврђиване одредбе српских привилегија, ипак је у њима остављена отворена одушка, кроз коју су непријатељи српског народа до миле воље могли газити сва његова права. После свију пребројаних услуга које је српски народ учинио земљи и круни, потврђују му се његове привилегије и у њима изложена права, али с додатком: „у колико то не буде врећало права других“. Разуме се да су сви противници српског народа у свима његовим привилегијама налазили „врећање својих права“ те као с неким правом газили привилегије српског народа. Ово је нарочито чињено у Хрватској, где је унијатска пропаганда свима силама и отворено газећи права српског народа и изричне заповести ћесарове, радила на унијаћењу српског православног народа.

Разуме се да српски народ није могао мирно да гледа очима и да трпи да му се тлаче и изигравају права, која он тако скупо плаћа својом крвљу. Почетком 1715. године

састаде се у Карловцима и опет сабор српског народа, да се посаветује шта да се ради, да би се прибавила важност српским привилегијама. Разуме се да се и овог пута није могло ништа друго чинити, но и опет упутити ћесару молбу, да заштити српске привилегије од тих многобројних повреда и хотимице наопаких тумачења.

Ћесар Карло VI. пожури се да умири српски народ пошто се на политичком хоризонту његове монархије и опет стадоше скупљати густи облаци. Већ 10. априла исте 1715. године изађе „заштитна диплома" српских привилегија, у којој ћесар вели да му се потужио „верни и љубазни источне цркве грчкога закона архиепископ и српски митрополит, часни Вићентије Поповић а не мање и сви сталежи српског или илирског народа" да успркос томе, што су привилегије ћесара Леополда I. најсвечаније потврђене од брата му Јосифа I., па и од њега самог, ипак има неких поданика и од црквеног и од светског сталежа, који на грдну штсту и убијство српског народа вређају његове привилегије, а нарочито му сметају: држати се свога старог календара; подизати потребне цркве; да га нагоне на плаћање неправедног десетка и станова за војску; да наопако тумаче онај додатак у ћесаровским конфирмацијама у коме се вели да ће српске привилегије „доцније" протумачити кад се поврати мир у земљи, и т. д. После овога ћесар набраја све оне велике услуге које је српски народ учинио земљи и круни, па онда заповеда изрично:

> „Благорасудном вољом, дакле здравим саветом и Нашом пуном царском и краљевском влашћу, држећи се Наше заштитне дипломе, која је из Наше краљевске угарске дворске канцеларије 16. фебруара прошле (1714.) године израђена и издана сталежима и достојанственицима Наших краљевина: Угарске, Хрватске, Далмације и Славоније, и према овим Нашим новим указом, којим има важити за свагда не само што милостиво установљавамо, уређујемо и хоћемо да напред споменуте дозволе, слободе и привилегије, које су до сада милостиво дароване реченоме племену и српском

народу, његовим архиепископима или митрополитима и владикама — свагда у снази и постојане буду и остану; да они буду у својим правима од Наших власти и поглаварства што су постављена и потчињена реченим краљевинама, на захтев и молбу реченог народа чврстом руком држани и штићени против напред споменутих тужаба и против ма каквих смутљиваца, — него ради тога и тумачимо и разјашњавамо милостиво и онај споменути додатак у конфирмацијама овако:

Више пута спомињане привилегије, слободе и дозволе што су милостиво дате драгоме Нам илирском или српском народу, остаће неповређене и у мирном уживању све дотле, докле и народ остане и устраје непомично у државној верности, оданости и послушности к Нама и Нашем владалачком дому, чему се вечно надамо.“

После овога се у заштитној дипломи наређује свима и свакоме да држе и поштују српске привилегије, истичући нарочито да се не иште десетак, нарочито не од свештеничких и црквених имања, а исто тако ни станове за војнике. Ко учини противно казниће се глобом „од 300 марака чиста злата“.

Ова заштитна диплома важна је и с тога, што је као окружница проглашена 22. јуна 1715. године преко ратног савета свима војеним властима где год има Срба, а тиме су дакле српске привилегије званично достављене и српском народу у Хрватској, чиме је признато да исте и за њега важе. Та окружница гласила је:

„Нашем генералном намесништву, фелдмаршалима, генералима, генерал-фелд-цајгмајсторима, генерал-фелдвахт-мајсторима, пуковницима, потпуковницима, обрствахт-мајсторима, капетанима, његовим лајтнантима, заставницима, капларима, квартир-мајсторима и другим макар ког војничког чина, садашњим и будућим, а особито Нашим генералима и заповедницима кога му драго народа, сталежа, степена, чина и достојанства, који су

постављени по краљевинама: Угарској, Хрватској, Славонији и по границама (крајинама) што су здружене с истом угарском круном.“

За овим долази садржина заштитне дипломе па се завршује:

„Због тога свима вама овим одлучно наређујемо и заповедамо да споменутога митрополита и архиепископа, владике и остале свештенике, калуђере и светске људе т. ј. српски народ православне вере, који је испод турског јарма ослобођен и допуштењем Нашег царског ратног савета смештен по градовима, варошима, по границама (крајинама) и по Нашим земљама, у споменутим њиховим привилегијама, слободама, повластицама и правима, која су опширно изложена у споменутој Нашој заштитној дипломи — од свију насиља и сметњи, смутљиваца и штеточина — бранити и штитити: Нашу милост, коју смо им споменутим начином даровали употребљавати, уживати и њоме се радовати, Нашом царском и краљевском влашћу, коју вам дајемо у тој ствари потпуно, допуштати им дужни будете свагда, кад год због тога од митрополита и од њему потчињених замољени будете или кад који посебице замољен буде; а то све дотле, докле год српски народ остане у верности и оданости према Нама и према Нашем владалачком дому. Друкчије да не поступите, а кад ово прочитате, повратите ономе ко вам је додао.“

Рекли смо да је и ову „заштитну диплому“ бечки ћесар издао имајући на уму опасност, која је монархији запретила од стране Турске. Турска је на име у то време објавила рат Млеткама које су такође биле потписале Карловачки мир. Међутим, односи који су постојали између хабзбуршке монархије и Млетака, били су такови да се је бечки ћесар морао заузимати за Млетке, а то се заузимање завршило објавом рата. Разуме се да је ћесаровски дворски ратни савет већ и пре објаве рата морао с овим рачунати као с евентуалношћу, а то је и било узрок што се ћесар пожурио с издавањем „заштитне дипломе“

српском народу — без сумње по савету дворског ратног савета, коме су Срби као изврстан ратни материјал требали више свега.

Већ из досада реченог може се видети да је српски народ био нека врста јабуке раздора између две нај јаче и најмеродавније струје у монархији и у двору, т. ј. између ратне и католичко-клерикалне камариле. Докле је дворско ратно веће готово увек потпомагало српске захтеве и узимало колико је могло српске привилегије у заштиту, дотле је католичка камарила преко и помоћу унијатске и католичке пропаганде у земљи, свима силама радила да та права уништи, мислећи да ће се тиме постићи покатоличење и поунијаћење српског народа.

Нема спора да је у оно време и сама војна управа била по данашњим појмовима клерикална, а поједине војене старешине чак и велики католички фанатици, али су ипак сви претпостављали земаљске војене интересе интересима клерикализма. О томе имамо у осталом очитог доказа у једном писму које је после објаве рата Турској, главна војена команда у Грацу упутила 19. септембра 1716. год. карловачком генералу Рабати, а које гласи:

„Страшно се тужи српски народ на унијатског владику Рафаилу Марковића, због разних незаконитих поступака. Премда се треба најревносније и свим силама старати за хришћанско-католичку веру и за њезино ширење, ипак то треба чинити што опрезније, а не претеривањем, пакосним држањем и насилном самовољом; а то баш стога не, што таквим недопуштеним средствима може тај народ, који је и иначе одвојен од наше вере, пасти са свим у очајање, па би се тим довела и општа ствар за време овог рата у најопасније неприлике. Стога наређујемо по најмилостивијој заповести Његовог Величанства, да г. генерал српске тужбе тачно испита, па да онда о томе истинито и потанко извести што пре овамо. Уједно је заповеђено надкапетанима и капетанима, нека не допуштају да се ником насилно не намеће вера; да се не изнуђавају незаконита плаћања, а најмање да владика (унијатски) чини насиља.

Ако ли тако буде чинио и од сада, да му се то одмах забрани, па ако се то не узмогне лепим начином, треба употребити војску. Осим тога је наређено да се у будуће не допусти да се поунијаћени натраг враћају, нити да се спречава унијаћење онима који то желе од своје воље..."

Као што се види овде главна војена команда признаје потребу ширења католицизма и уније, али то најстрожије забрањује — бар за неко време, јер Срби могу пасти у очајање, а тиме би се довела цела земља у опасан положај.

Колико је ратничка странка у монархији ценила српски народ, и колико је она сматрала да су права српског народа основана и неприкосновена, најбоље се види из меморандума који је управник вараждинског генералата, генерал гроф Хајстер у име Срба граничара упутио ћесару, кад се покренуло питање о укидању вараждинског генералата. Ћесар Леополд I. беше 1687. год. обећао угарском сабору у Печују да ће укинути вараждински генералат, а то је обећање поновио и у хрватском сабору. Кад се је требало приступити том укидању, појави се Ракоцијева побуна и ћесару затреба помоћ Срба. Бојећи се да ће их укидањем вараждинског генералата побунити, пошто се то противило српским привилегијама које су Срби староседиоци још одавна добили, то се укидање одложи на извесно време.

Док је Ракоцијев устанак трајао, дотле Маџари нису покретали питање о вараждинском генералату, али чим је тај устанак сатмарским миром завршен, покрену се то питање и опет. На другом састанку после ступања ћесара Карла VI. на престо, угарски сабор се позове на обећање Леополда I. и затражи укидање вараждинског генералата, и још неких надкапетанија.

Карло VI. који тек што беше примио управу земље у руке, а подсећан само на Леополдово обећање угарском сабору, а не и на обећање дато од његових претходника граничарима, одреди једну комисију која би испитала како и на који начин да се то укидање најбоље изврши. Дознавши за то, граничари вараждинског генералата опуномоћише свога команданта и управника Хајстера, да се

заузме код ћесара за њихову ствар, и гроф Хајстер упутао ћесару споменути меморандум у коме се вели:

„Нико не може порицати да досељење овог народа из турских области у наше, као и закључени с њима уговори (дате им привилегије) и оснивање оба генералата, није учињено једино у интересу хришћанства. Ради тога је свето римско царство много година подносило силне ратне трошкове око одржања тих области, док их због великих новчаних неприлика није морала присаједините ради своје сигурности са унутарњом Аустријом. Привилегије и уговори, на основу којих је тај народ прешао овамо и који леже у архиви, потврђивани су од свију римских ћесара, и тај их народ поштује као највеће светиње, поверавајући их само рукама својих владика и отварајући их само уз највеће свечаности. По тим привилегијама овом су народу додељени диштрикти између Драве и Саве, и пошто су ови били великим делом шумовити, то су их Срби са највећом муком раскрчили, засејали и подигли мноштво паланака, села и винограда. Са каквим се дакле правом може овом народу поред његових јасних уговора а без његовог пристанка одузети та територија, и противно његовим војничким слободама наметути му паорију."

„Даље треба пре свега размислити, да ли се тиме неби општем добру нанела већа штета но корист. И дан дањи још казују полумесеци на торњевима по Штирској, Корушкој и Крањској, докле су Турци у ове земље продрли и себи их потчинили."

„У истини је баш овај српски народ био онај који је толике упаде вршио, и толике пљачке, паљевине и убијства чинио, докле га нисмо к себи примамили и пријатељем учинили. Кад би од сада хтели друкчије с њиме поступати но што је то био случај последња два века, који би паметан човек смео посумњати, да онда неће тај народ отићи у крајност, и да се из тога неће за нас несрећа за несрећом израђати. Тај народ не само да је крајеве у којима се налази, као и аустријске земље и краљевину Хрватску за све ово време од душманина заштићавао, но је као

што је познато овом наносио грдне штете својим испадима, и при томе толику крв пролио да је у том народу постало изрека, да су му домови подигнути од усирене му крви. . . .“

„Лако је тртљати о транслокацији, али кад се узме бројно стање овог народа, и кад се узме да су места у која га треба преселити већ насељена, онда се тек види да је то рачун без крчмара. . . .“

„Претпоставимо да би то и било све могуће, каква би огромна мржња према најсветлијем владалачким домом морала завладати у овом народу? Ко сме посумњати у то, да се он у првој прилици не би придружио Турцима, те да онда јаче но икада поради на уништењу аустријских наследних земаља и Хрватске, због прекршаја његовог часно склопљеног уговора.“

„Из овог излази јасно, да ово предузеће о коме је реч, не само да се противи утврђеним правима и тиме у опште сваки уговор чини илузорним, но да наноси општем добру безгранично више штете но користи. . .“

Износимо ове изводе из меморандума генерала Хајстера само за то, да би се видело какав су глас и уважење уживали Срби у војним круговима, и колико је српски народ као војена снага био цењен. Сасвим је природно, да ћесар није могао остајати равнодушан на спрам тога: хоћел' српски народ који је тако важну улогу играо у питању одбране његове земље, бити задовољан или не, и да је успркос свима језуитским наговарањима морао гледати да тај народ бар у ратно доба одржи у добром расположењу.

Тако је било и у овом питању о укидању вараждинског генералата. Одмах по пријему вараждинске депутације која се је састојала из седам граничара, и која је поднела ћесару наведени меморандум, ћесар је изјавио у једном решкрипту од 17. априла 1717. године, да се укидање вараждинског генералата одбацује. Тај решкрипт гласи:

„Пошто смо из поднесене нам споменице и њених прилога видели, да је генерал Хајстер опуномоћен

од свију граничара вараждинског генералата српске народности, да поради да се њихове од пређашњих, славне успомене римских ћесара издане слободе и потврде, а нарочито оне које прописују:

Да их не може нико посељачити, но да увек остану граничари-војници, да с њима као с таковима поступа и да се и на даље на ратну службу употребљују.

Да могу по своме закону и обичајима живети, да им се њихова већ 200. година у њиховом поседу налазећа земљишта не одузимају, и да живећи по својим законима и обичајима остану под заповедништвом Нашег дворског војеног савета, унутарњо-аустријске војене власти, постојећег генерала и генералног управника. С тога вам изјављујемо да Није наша воља вараждинске граничаре у њиховим досадањим повластицама и слободама, у слободном исповедању њихове вероисповести, и њиховим обичајима и правно стеченом поседу вређати, а још мање у сељаштво (паорију) ставити. Напротив, желимо их и од сада под управом и заповедништвом именованих дикастерија и њихових генерала и у будуће за војничку службу употребљавати.

Господин генерал нека дакле увери граничаре, да им се у те три тачке неће дирати, да ћемо их одсудно бранити, и против тога никакве контраверзације допуштати; али очекивајући као сигурно да ће вараждински српски граничари заклети се ћесаровом двору на верност и дужност; понашати се као верни и послушни војници; у свима приликама своју дужност вољно и ревносно вршити, својим претпостављеним и другим официрима дужну послушност указивати, против обичаја заведеног у генералату ништа не предузимати, и у опште све оно вршити и на оно пазити што честитим граничарима и верним поданицима пристоји. А да би се споменуте привилегије тачно знале и савесно извршивале, нека их господин генерал било у оригиналу било у овероњеном препису упути дворском ратном савету,“

Рекли смо да је баш у то време, када се све ово догађало буктао рат између ћесароваца и Турака. Благодарећи војничкој умешности ћесарског војсковође Евђенија Савојског, а не мало и храбром држању српске милиције, ћесаровци овога пута срећно успеше да потисну Турке и двогодишња борба би крунисана успехом, који се утврдио миром закљученим 21. јула 1718. год. у Пожаревцу. Овим миром ћесаровцима би враћена не само територија између Мориша, Тамиша, и Дунава, но и „Мала Влашка“ (стари Северински Банат), знатни део северне Србије са Београдом и један део Босне.

Узгред да напоменемо да су ови ново задобивени крајеви за прво време стајали под чисто војеном управом. Дугогодишња турска управа као и дуготрајни ратови готово су опустили ове земље, а нарочито тамишки Банат. Генерал гроф Флоримон Мерси, коме је Евђеније Савојски поверио управу над новоослобођеним крајевима, увуче све земљиште између Мориша и Дунава у војену границу, ставивши тамошње српско и румунско становништво у војену граничарску службу.

Док се је ова ситуација развијала и уређивала, дотле су се породице оних српских војника који су ту ситуацију стварали, на дому морали бранити од тајних и јавних нападаја на њихову веру и права. Нарочито су много морали трпети Срби у Лици и Крбави, где им је отворено забрањивано исповедање православне вере.

Исте године, када је закључен пожаревачки мир, држан је у Даљу српски сабор, на коме су и опет узимане у претрес тужбе српског народа и његових свештеника. Тужбе, које је сабор усвојио као своје, да их достави цару, биле су у главном ове: да граничарски команданти присвајају себи заоставштину покојника православне вере, који умру без наследника, ма да то по право припада православној цркви; да се Србима у Лици и Крбави недозвољава исповедање православне вере; да се гоне на плаћање десетка католичком свештенству, и најзад да државни судови не дозвољавају православним свештеницима да осуђенике пра-

вославне вере исповедају и спреме их за смрт, већ да то чине католички свештеници.

Као што се види нападе на веру и привилегисана права српског народа вршени су увек у једном истом правцу, успркос обновљења и тумачења српских права и привилегија. На ове послате жалбе ћесар одговори још исте године, обећавши да ће се све уредити како треба, што разуме се положај српског народа ниуколико није поправило, ни нападаје од њега отклонило.

Четири године доцније сазван је и опет српски народни сабор у Варадински шанац — данашњи Нови Сад. У то време беше се разболео карловачки митрополит Вићентије Поповић, и сабор реши да га замењује у дужности београдско-банатски митрополит Мојсије Петровић, желећи да се на тај начин споји карловачка митрополија са београдском. Но од овог последњег не би ништа, пошто у Бечу не хтедоше на спајање пристати.

Наскоро за тим — после три године — умре митрополит Вићентије, 8. октобра 1725. године. Зими 1726. састане се сабор ради бирања новог митрополита и 6. фебруара би једногласно изабран београдски митрополит Мојсије и на карловачку митрополитску столицу. Овај сабор уједно је и закључио да сав српски народ, који живи под управом ћесара и угарског краља буде под управом једног црквеног поглавара т. ј. да не буду две митрополије — београдска и карловачка — но једна, и то у Београду, и да поглавар српске цркве носи титулу „београдски митрополит". Међутим они у Бечу, којима по свој прилици није ишло у рачун да сав српски народ који се у то доба нашао у оквиру хабзбуршке монархије постане уједињен, ма и под црквеном управом, не пристадоше на то. Ћесар истина потврди Мојсија за карловачког митрополита, али с тим да се за београдску митрополију има сматрати само као администратор а не као митрополит.

Ма да је дворски ратни савет својим патентима од 1715. и 1720. године јавно објавио, да српске привилегије имају важити и за православни српски народ који је после

пожаревачког мира потпао под ћесарску власт, ипак ћесар издаде на предлог истог савета, 31. марта 1727. године једну декларторију, у којој су протумачене српском народу дате му привилегије, али тако да су многе одредбе привилегија постале илузорне. Истина, у декларторији је наглашавано, да ово тумачење важи само за народ у новозадобивеним крајевима, али Срби су већ имали искуства шта то значи пристати на ограничавање народних права, па ма само у једном делу, т. ј. да би то наскоро важило и за цео народ. Тумачења појединих одредаба у српским привилегијама, изнесена у тој декларторији гласила су:

1. Српски народ у Србији и Тамишком Банату може у будуће празновати празнике по свом старом календару, али у оним местима где живи измешано са католицима, да не сме радити пољске послове недељом и великим католичким празницима. У местима где Срби живе сами за себе, могу слободно празновати празнике по свом календару.

2. Србима се допушта слободан избор митрополита, али да народни сабор унапред предложи за митрополита три особе, које станују у ћесарским местима, те да цар једног од предложених потврди за митрополита.

3. Зидање и поправљање цркава не сме се предузимати без цареве дозволе.

4. Православном свештенству за злочине да суде државни судови, а само у духовним и црквеним стварима да то свештенство зависи од свог митрополита. Но и у осталим грађанским парницама дужни су свештеници да се покоравају позиву световних судова и да код ових траже правду за себе.

5. Срби не смеју подизати цркве по развалинама џамија, него у будуће „кад се умножи број католика у Србији, да то право падне као милост њима у део“.

6. Митрополит и владика (разуме се православни) не смеју обилазити своје цркве и парохије без знања државних власти.

7. Оставштине иза покојника који помру без деце, да не припадају митрополији него држави.

8. Српски народ зависи само у црквеним пословима од свог митрополита.

9. Православно свештенство дужно је плаћати дације и десетке од својих земаља као и остали поседници.

Као што и сами читаоци виде, свих 9. тачака отворено су противне одредбама српских привилегија, и то оних одредаба око чијих значаја апсолутно неможе бити спора ни сумње. Је ли чудо онда да је ово „тумачење српских привилегија“ изазвало највећу узрујаност и у српском народу и у свештенству. Још исте године би сазван народни сабор у Карловцима, на коме се састави тужба ћесару против оваког извртања српских привилегија. После доста дугог ћутања јануара месеца 1729. године изађе друга деклараторија која се врло мало разликовала од оне прве, тако да је митрополит Мојсије несмеде примити, него замоли да му се дозволи да сазове сабор, на коме би народ рекао шта има против оба декларатиријума. И доиста, сабор се саста на Спасов-дан 1730. године у Београду, и одбаци оба деклараторијума, замоливши у исто време ћесара да се у одредбе привилегија не дира и да привилегије подједнако имају важити за сво Српство у хабзбуршкој монархији.

Ова молба поновљена је и на сабору који је држан 1731. год. у Карловцима, после смрти митрополита Мојсија Петровића. На овом сабору би за митрополита једне и друге митрополије — успркос напору ћесарског комесара да то осујети — изабран једногласно арадски владика Вићентије Јовановић, и то „за заједничкога митрополита свега православнога српскога и влашкога народа у аустријским наследним земљама, а то је: у Србији, у Угарској, у Славонији и у Хрватској, у Срему, у Банату и у Малој Влашкој“. Одмах по избору сабор упути ћесару молбу да потврди митрополита онако како је изабран, молећи га уједно да повуче натраг споменута два деклататоријума. У исто време сабор изабра из своје средине и нарочиту депутацију да оде у Беч ћесару, те да тамо лично прионе око тога да ћесар потврди саборски избор.

Благодарећи ровитом стању по Влашкој и Молдавији, а и пријатељским везама монархије с руском царицом Аном, ћесар најзад пристаде да потврди изабраног Вићентија онако како је то српски народ желео, али је одбио захтев да се деклараторијуми од 1727. 1729. год. повуку. Да би се и ово питање по српски народ повољно уредило, остала је депутација српског сабора и даље у Бечу, а дође још у помоћ и сам ново изабрани митрополит. После седам месеци трчкарања и мољакања од стране депутације и митрополита, ћесар најзад издаде нови „објашњавајући рескрипт" упућен на новог митрополита, али га овај због сумњиве му садржине несмеде примити.

Овако натежући, т. ј. с једне стране издавајући рескрипте и тумачења, а с друге стране сазивајући саборе, одбијајући те рескрипте и тражећи пуноважност српских привилегија, прошло је неколико година. За све то време нико се од власти није обазирао на привилегије српског народа: наплаћиван је десетак и жупанијски издатци, чиниле се највеће сметње православним свештеницима и њиховим владикама у верским им дужностима; све то као да српских привилегија није ни било. Видећи зло очима, митрополит се диже опет у Беч да измоли од ћесара нову заштитну привилегију, као што је била она од 1715. год. а која би заменила споменуте деклараторије и рескрипте.

После дугих и мучних преговора који су вођени с једне стране између ћесара, дворског ратног већа и мађарске дворске канцеларије, и митрополита с друге стране најзад, — а свакако под утицајем спољних ратних неприлика — издаде ћесар 7. маја 1735. године заштитну диплому у којој наново потврди све дароване привилегије по њиховом старом значењу.

После не пуне године дана букну изнова рат с Турцима који се пренео чак и у дубину Србије. Тадањи српски патријарах у Пећи, Арсеније IV. Јовановић Шакабент, наговорен од ћесарових војсковођа који су с њиме ступили у неке преговоре, дигне и опет народ да се придружи ћесаровој војсци против Турака — што је овај на срећу

учинио само у малом броју. Турци надбише ћесаровце, и патријарху Арсенију не остаде ништа друго но да се као и његов предходник и имењак Чарнојевић, дигне и оде под заштиту ћесара. Септембра месеца 1737. године стиже Арсеније Шакабент у пратњи свештеника и калуђера и повећег броја српских и арбанашких бегунаца у Београд, а када Турци загрозише и Београду, пређе и он као Арсеније Чарнојевић са својом пратњом на угарско земљиште.

Срби под владавином Марије Терезије и Јосифа II.

ктобра месеца 1740. године умре ћесар Карло VI. као последњи мушки потомак свога дома, и на престо ступи његова кћи Марија Терезија. Ситуација коју је млада владарка затекла како у земљи тако и ван ове била је такова, да је владарци требало да ангажује сву ратну снагу своје земље, па да од ове и од себе отклони опасност која је претила од спољног непријатеља. Позната је прича о оној чувеној седници угарског сабора, у коју је Марија Терезија са синчићем — потоњим ћесаром Јосифом II. — на руци дошла да моли Маџаре за помоћ, коју је сабор уз клицање: »Moriamur pro rege nostro!« с највећим одушевљењем обећао младој владарци. Чувени историчар Алфред Арнет доказао је доцније у својој историји Марије Терезије, да тај усклик никад нико није чуо, и да Маџари у опште и нису баш тако одушевљено као што се то прича, изашли на сусрет својој краљици, но да су јој неколико дана доцније, пошто су јој обећали 40.000 момака против пруског краља Фридриха, ставили своје услове, објављујући „да се обуставља сваки рад око скупљања војске против непријатеља краљице, док се год захтеви сабора не испуне."

Међу овим захтевима били су и они који су били управљени против права српског народа. Нарочито се захтевало присаједињење (реинкорпорација) краљевини Угарској од Турака одузетог јужног дела угарских земаља.

Срби су се тада налазили на бојним пољима, пролевајући као и увек своју крв за хабзбуршку монархију. И док се они тамо крвавили, дотле амо у Бечу издаје Марија Терезија, уцењивана од Маџара, закон од 1741. год. чији 18. члан прописује, да се потиско-поморишка граница, т. ј. места у Бачкој, Бодрогу, Чонграду и Заранду која потпадају под границу, сједине с угарском краљевином и да се потчине жупанијском правосуђу. Али и то не беше доста. Католичко-унијатска пропаганда у Хрватској видећи владарку у неприлици и забуни, а ослањајући се на њену велику оданост католичкој цркви, помисли да је дошло згодно време да се православљу у Хрватској нанесе смртни удар, па се реши да га и изврши. Хрватски се сабор потужи царици преко угарског сабора, да је католичка вера у „тројединој краљевини" у опасности од православља, те с тога коленоприклоно моли Њено Величанство да се „шизматичка владичанства" уклоне из земље, и да се духовна јурисдикција над унијатима као и над „шизматицима" преда унијатском бискупу у Свидници. У исто доба затражише хрватски племићи који су сабор сачињавали, да се све српске привилегије у колико се косе са правима католичке вере униште.

На овај захтев Марија Терезија одговори рескриптом у коме похвали хрватски сабор за његову преданост католичкој вери, и позивајући се на 86. члан закона од 1728. године, по коме је само римокатолицима слободно имати земље и поседа у Тројединици, нареди да нико не сме тамо вршити какву јавну службу ако није католик. Даље обећава у истом рескрипту да ће се постарати да католичка вера не трпи никакве штете у вараждинском и карловачком генералату, и да ће забранити православном митрополиту да врши ма какву службу или власт над свештенством и народом православне вере у споменутим генералатима. У овом смислу гласио је и 46. члан угарског закона од 1741. године којим се штатути, донесени у цељи заштите католичке вере у Далмацији, Хрватској и Славонији понова потврђују.

Јасно је као дан да је ова законска одредба — као и царичин рескрипт — стајала у отвореној супротности с одредбама у привилегијама српског народа, које му је дао Леополд I., а које су потврдили Јосиф I. и Карло IV. Када томе додамо још и то, да српске привилегије тада у опште нису још ни биле потврђене од нове владарке, онда се може замислити колика је забуна — па и страх — морао завладати у српском народу.

Да би се знало на чему је ствар, а држећи да се ствар може и мора поправити ако се лично обрате на царицу, Срби послаше патријарха Арсенија Јовановића — који је октобра исте те године на молбу српског народа потврђен био од царице за митрополита и архијепископа српског — у Беч, а с њиме и једну депутацију, ставивши им у дужност да израде код царице конфирмацију српских привилегија.

У то се је доба ситуација — како политичка тако и на бојном пољу — почела за младу владарку разбистравати. И ако је рат у велико буктио, прилике су узеле на себе понова стари облик, и све се је вратило у стари колосек којим је ишло и пређе, за време других владара и других ратова. Чим се је Марија Терезија мало отресла забуне у којој је доспела, једно због незгодности новог јој положаја, а друго због изненадности удара који су је одмах на првом њезину кораку као владарке задесили, одмах је морала увидети да се о Србима мора водити озбиљна рачуна, као о важном фактору у земљи. Није нам ни на крај памети да приписујемо српском народу значај који тада није имао. Али да је он тада био доиста важан, па ако се хоће и један међу најважнијим факторима с којима се морало рачунати, то доказује ова чињеница.

У времену о коме је реч имала је хабзбуршка монархија војску од 113.544. момака. Од ових су 65.615. момака — од којих су 45.615. стајали на бојним пољима — били Срби из појединих граница. Дакле више од половине целокупне војске хабзбуршке монархије, сачињавали су Срби.

Је ли се преко тужбе и молбе оваквог једног важног фактора смело и могло прећи с равнодушношћу, или с

презрењем? Свакако не, и зато и видимо да Марија Терезија чим је мало дошла к себи, усваја савете својих доглавника, игнорише закерања хрватских и маџарских незадовољеника и издаје конфирмацију којом потврђује привилегије српском народу.

Априла месеца 1743. године издаде дакле Марија Терезија свечану конфирмацију српских привилегија у истом смислу, у коме је гласила и конфирмација оца јој, 18. маја исте године публикова је и угарска дворска канцеларија, а 4. јула дворско ратно веће. Та конфирмација Марије Терезије гласи:

„Уважавајући најмилостивије, како споменутога патријарха, митрополита и архијепископа Арсенија Јовановића, тако и преднаведених људи српскога народа изванредне заслуге, што су учињене светој круни краљевине Угарске, Нашем владалачком дому, па већ и Нашем Величанству; као и то, што он, напред речени архијепископ, по примеру свога негдашњега предходника патријарха, митрополита и архијепископа, Арсенија Чарнојевића, у последњем турском рату — пређе из Турске у Нашу државу; па што он, тај исти народ, на верну и на корисну службу за свету круну споменуте краљевине Угарске и за Наш владалачки дом, пооштри; што војници горе реченога српскога племена из краљевина: Угарске, Хрватске и Славоније, купивши за своје новце ратне потребе, добро снабдевени, — јуначки и храбро се боре скупа са Нашим четама: по Баварској, по Чешкој и по Италији у садашњем љутом рату, а против непријатеља Наших и Наше царевине, те тако и самим делом посведочавају верност и поданичку дужност према Нама и Нашем владалачком дому, као што милостиво верујемо, да ће то и у будуће свагда чинити.“

„Због свега тога и Ми, саслушавши царском милошћу, и примивши најпонизнију молбу реченога патријарха, митрополита и архијепископа Арсенија Јовановића и свега српскога народа, — споменуте грамате

и привилегије господина Нашега родитеља и стрица, ни брисане ни дотериване, нити најмање сумњиве; него без сваке погрешке онаке, какве су правилно издате, нити што домећући ни одмећући, по целом њихову садржају с додацима и одредбама: испитасмо, утврдисмо, примисмо и Нашом царском влашћу за реченога патријарха и за српски народ грчкога закона милостиво потврдисмо, шта више: примамо, утврђујемо и утврђујемо, осим повреде туђег права."

Чим је патријарах добио ову конфирмацију, замоли да му се дозволи сазвати народни сабор, који би ову конфирмацију примио, а у исто време и неке друге послове посвршавао. И ова молба би испуњена. 1744. год. састаде се сабор у Карловцима, и на њему би прочитана царичина конфирмација српских привилегија, патријарах Јовановић заклет на достојанство карловачког митрополита и најзад састављена молба из 25. тачака, у којима се траже права српског народа. Ову молбу или „гравамину" сабор уручи царичиним комесарима — овог пута их је било два, један од стране војничко-граничарске — генерал Енгелсхофен, а други од стране угарско-хрватског провинцијала — хрватски бан Карло Баћани, кога је замењивао гроф Александар Патачић — али је они не хтедоше примити, изјављујући, — без да су на то били овлашћени — да те молбе нису ништа друго, но захтев да се створи „држава у држави".

Сабор се не осврташе на примедбе и савете комесара, но остаде при својим потраживањима или постулатима, само их у неколико ублажи, те их предаде комесарима, који их морадоше примити и однети собом у Беч. Главније тачке у овом постулату, ове су:

Да се на идућем угарском сабору издејствује инартикулација српских привилегија, а дотле да се српском народу изда највиша протекционала.

Српски се народ горко жали против 46. члана закона од 1741. године, којим се отворено вређају права српског народа. Тражи да се образује комисија, која ће с једне стране саслушати жалбе Срба и примедбе њихових про-

тивника, а с друге стране предложити Њ. Величанству средство, којим би се обе стране задовољиле.

Досадање искуство као и изрична одредба споменутог законског чланка казују Србима, да ће и у будуће бити таквих нападаја на права и привилегије српског народа. Да би се то избегло, српски народ моли за највишу заштиту и за право да може имати код двора једног или два своја министра, који би права српског народа штитили и бранили.

Даље се тражи, да се ради чувања српских привилегија и ради отклањања сваког неспоразума у појединим административним пословима, жалбама и т. д. из народа изберу 12 лица, који ће испитивати сваку тужбу, жалбу, и др. што би ко од Срба по народној ствари имао подићи. Да се Срби сматрају равноправним грађанима у Угарској, да им се дозволи слободно кретање из једног места у друго, и т. д.

Уз сваки овај захтјев српског сабора ставили су споменути комесари своје примедбе, те су их заједно с овим предали царици, која их је опет дала на изучавање једној нарочитој дворској комисији — састављеној под председништвом угарског дворског канцелара, а из чланова угарске дворске канцеларије, дворске коморе и дворског ратног већа.

Ова дворска комисија, која је држала састанке 2. и 8. јула 1744. год. на првом је месту констатовала да комесари, који су присуствовали сабору, нису имали права да своје „рефлексије" граде и саопштавају народу, а још мање да му предлажу у каквом облику да изнесе своје молбе и жалбе. Што се тиче самих постулата, комисија их је прегледала тачку по тачку, стављајући уза сваку своју примедбу. Тако на пример на захтев српског народа да се изради инартикулација српских привилегија, комисија примећује, да се то истина може учинити, али да ће бити без резултата „пошто је то узалудно тражено већ 1723. године."

За 46. законски чланак од 1741. године, комисија вели, да он изрично гласи и важи за Хрватску, а пошто српске

привилегије нису никад публиковане тамо, то овим законским чланом српском народу није учињена никаква „хотимична неправда“. —

Као што се читаоци сећају ово не стоји. Наредбом Карла VI. српске су привилегије 22. јуна 1715. год. саопштене свима војеним властима у краљевинама, Угарској, Хрватској, Славонији и у свима границама, позивајући све власти да права српског народа штите и поштују.

Пошто је комисија прегледала и дала своје мишљење о српским постулатима, дође ред на дворско ратно веће да их оно испита и донесе своје мишљење, које је било различито од мишљења и од закључака дворске комисије. Услед тога се сазва 11. јула ужа конференција, која са своје стране донесе неки трећи закључак. Најзад нареди царица те се 24. новембра састаде министарска конференција, да још једном претресе све закључке дворске комисије од 2. и 8. јуна. Ова министарска конференција усвоји све комисијске закључке, а неке чак и пооштри на штету Срба.

Нашавши се тако у неприлици: с једне стране јасне одредбе српских привилегија, које је она тек ту скоро потврдила, а с друге стране отворена тежња њених саветодавалаца да те одредбе или изиграју или униште, Марија Терезија се реши на један важан корак који је испуњавао једну од главних жеља српског народа. Увидевши да се питање о правима српског народа — ако се иста неће отворено да униште — не даје тако олако решавати, често пута и од личности некомпентентних у овим питањима, она се реши да установи неку врсту српског министарства — разуме се онако како је то њеним назорима одговарало. Августа месеца 1745. године установљена је нарочита тако звана „дворска депутација за илирске ствари“ којој је царица ставила у дужност да се непристрасно брине о српским стварима. За председника ове „илирске депутације“ постављен је био гроф Фердинанд Коловрат.

Шта је царицу руководило да установи ову „дворску депутацију“ или како би се данас рекло „министарство за

српске ствари“, то нам она сама каже у једној својеручној резолуцији из 1745. године, истичући да је тиме хтела „с једне стране да очува заслужном српском народу привилегије а с друге стране да не допусти ништа што би шкодило угарској краљевини „јер колико је то народ храбар толико је и лукав, те захваћа све више и више око себе, што је јако за жаљење“.[1]) Даље разлаже да је дошла до уверења, да ратно веће и сувише много попушта Србима, а угарска дворска канцеларија да их опет јако притискује, и да је зато било потребно да се створи једно тело које би било праведно али непристрасно према Србима.

Од тога дана, када је установљена ова илирска депутација почиње на бечком двору оштра борба између тог ново-установљеног органа с једне, и угарске дворске канцеларије с друге стране. Прва је сматрала — као што се види из напред цитираних речи председника илирске депутације, грофа Коловрата — српски народ као својину бечке царске круне, с којом угарска круна и угарски устав нема никаква права — нити права располагања нит' права владања, дочим је угарска дворска канцеларија у српском народу увек гледала народ, масу, која живи у Угарској, и која се према томе има покоравати законима и прописима угарске краљевине.

Далеко би нас одвело кад би покушали ма и површно изнети све оне зачколице, препирке и у опште размимоилажења, која су се развијала између ова два органа при бечком двору, из разних споредних и главних питања, која се тицаху Срба и њихових привилегија. Али да би се потпуно схватила становишта на којима су у овом питању стајала ова два органа, изнећемо овде неке изводе из елабората Бартенштајна, који је 1755. године постао председник илирске депутације, у коме он разлаже становиште на коме треба бечки двор да стоји према српском народу и његовим привилегијама, а с друге стране изнећемо ми-

---

...Wie dise Nation wacker brav ist, so ist sie auch sehr schlauch und greiffet immer mehr um sich, welches wohl zu bedauren ist.

шљење Колера, председника угарске дворске канцеларије, које је опет основано на мађарском гледишту.

У своме елаборату од 18. марта 1755. године. у коме износи значај „привилегија, заслуге и преступе српског народа“, Бартенштајн подсећа пре свега своју монархињу на почетак њезине сопствене владавине; на она „тешка времена“ у која је од мађарског народа указана помоћ аустријској монархији. Али тада та помоћ неби била довољна, да није било још за време трајања сабора (у години 1741.) неколико хиљада Вараждинаца у Бечу, „те се је нешто помоћу њих а нешто помоћу других Срба у првим месецима 1742. године не само очистила земља више Енса од непријатеља, но се је освојио и већи део баварске земље, те се од тамошњих прихода издржавала војска“.

Даље је факат, да је потврђење народних привилегија извршено 1743. године, било дело „веома зрелих саветовања и честих састанака“ којима су присуствовале све дворске меродавне личности. Као председник руковао је овим састанцима покојни гроф Гундакер Штаремберг“ који је у религиозним стварима био ништа мање но млак, а исто тако и у наклоности према мађарском народу, за који се он и за време дијете од 1773. год. (сабора) као и доцније толико заузимао, да му је то не мале неприлике причињавало“. Штаремберг је морао боље но ико знати како је стајала ствар са српским привилегијама и њиховим постанком, а што се је он за њихово одржање и за њихово потврђивање заузимао, доказ је колико су оне биле важне, и према томе није истина што се сада — како се чује — једнострано (т. ј. с мађарске стране) хоће да представи.

Не мање позната била је велика побожност пок. ћесара Леополда I. његова нежна савесност и високо поштовање католичког свештенства. Па ипак је он „позивно писмо“ од 1690. год. упутио на илирски (српски) народ, овоме „више пута оспораване привилегије“ даровао, исти народ у своју нарочиту заштиту узео и најстрожије забранио у права и веру дирати му. Ове привилегије и наредбе су онда ради што

бољег утврђења ствари[1]) нарочито издане и од стране угарске и тадање опште дворске канцеларије, као и од стране дворског ратног већа. Исто је то рађено и под следећим царевима а тога се је држало до сад и под владавином Марије Терезије. Све ствари које су досада рађене а које овамо спадају, увек су заједнички решаване „и увек се пазило да се једнострано или кришом добивене (erschlichene) наредбе сматрају као без вредности и важности". —

У овом правцу и смислу износи Бартенштајн разлоге због којих треба поштовати права српског народа и не дирати му у привилегије. Нарочито упозорује царицу на то, да он истина неће да поиче родољубивост и оданост Маџара према хабзбуршком дому, али да је лако могуће да они и опет подлегну утецају са стране, па да се дигну против хабзбуршког дома „јер нема земље где је све семе кукоља истребљено". У таком би случају Срби били од неизмерне користи, као што су то и досада били. Бартенштајн предлаже да се ради уређења српског питања усвоје два средства као основне тачке, и то: „да се никакво посредно или непосредно насилно средство за унијаћење Срба не употребљује, али у исто време да се ни једно благо, добротворно средство за ово не пропусти. И друго: „пошто су казна и награда два стуба државе, то да се исто тако како се против злостављених Срба употребљује прво, употребљује и друго код оних који то заслужују; да се казна и награда равномерно употребљује, те да величини преступа одговара и величина казне, како према Србима тако, и према онима, који Србима неправду наносе, и да се најзад у истом времену и корак у корак једно као и друго врши..."

И овај овако кратки извод из Бартенштајновог елабората довољан нам је, па да видимо какво је становиште Бартенштајн заузимао у питању значаја и вредности привилегија српског народа. Као год што је генерал Хајстер у питању вараждинског генералата, са чисто војничког гледишта поштено и јасно изјавио, да је српски народ своје

---

[1]) Zu mehrerer der Sachen Bestärkung.

добивене привилегије часно и поштено заслужио, и да би било и нечасно и штетно та права српског народа изигравати, тако и Бартенштајн стоји овде као државник — истина као аустријски државник — на том становишту. Тамо смо чули поштена и искрена официра, а овде чујемо мудра и праведна државника. Истина и један и други завршују своја резоновања с опоменом „чувајте српске привилегије, јер ће вам српски народ, српски војник и опет требати“ али и један и други имају бар ту добру страну, да без погледа на постојеће стање, отворено заступају права српског народа, јер их је по њихову најдубљем уверењу часно заслужио, испуњавајући до ижице оно, што се од њега за те привилегије тражило.

Разуме се, да су оба, и генерал Хајстер и министар Бартенштајн та своја уверења у питању српских привилегија, исказивали као Аустријанци, којима и не пада на ум посумњати у то, да привилегије српског народа могу бити без важности с тога, што их је само ћесар издао без претходног пристанка угарског сабора, што свакако неби било чудо, кад се зна, да је баш због српског питања било великог трвења између Аустрије и Угарске, и да се је помисао, да би повлађивање угарским захтевима могло та трвења отклонити, могла лако наметути и једном и другом. Да видимо сада како је о томе мислио и судио званични представник краљевине Угарске, председник угарске дворске канцеларије Колер.

У своме такозваном „формалном саставу о системи у српским стварима“, који је Колер на захтев царичин израдио, вели се: „Неједнако схваћање и тумачење српском клиру и народу дарованих привилегија, нерасположење, које је католичко свештенство и већина провинцијалних магистрата у Угарској због овога осећало, међусобна антипатија између угарског становништва и српског клира и народа, који је знао за тадању, услед савеза (Аустрије) с Русијом за њега згодну прилику, те исту у своју корист употребљавао, и најзад често гажење граница одређених изданим привилегијама, законима и земаљским уставом, иза-

зивало је забуне због којих је било с обе стране подизаних тужаба. . .

Овим речима почиње Колер свој „систем у српским пословима“, па онда прелази на доказивање, да се те забуне и тужбе могу отклонити само онда, када би се увео у српске послове нарочити систем, који би се основао имајући у виду с једне стране српске привилегије и концесије, а с друге стране угарске провинцијалне конституције и угарски устав. Износећи редом све српске привилегије и опширно их разлажући, Колер набраја тачке и одредбе због којих се између Срба и Маџара израђају несугласице, свађе и тужакања, па онда прелази на питања: у чему лежи прави разлог, те се између Срба и другог становништва порађају несугласице и антипатија, како да се то отклони, и које мере да се употребе да се у будуће не дешавају овакви сукоби.

Као разлог несугласицама Колер наводи поред племенске различности на првом месту то, што српске привилегије стављају српски народ у положај, који изазива суревњивост код осталог становништва, дајући му права, која се у многоме косе с угарским земаљским законима. Ова суревњивост изазива многе испаде против привилегија, а пошто и српски клир и народ често пута врши против законе испаде, позивајући се при том на своје привилегије, то се магистратске власти налазе побуђене да то не дозволе, услед чега Срби дижу тужбе због нападаја на загарантована им права. Колер и сам признаје, да су власти при овом врло често претеривале, али то по његовим речима долази „делимице од извесних од дједова наслеђених „принципа“ према Србима, а делимице због недовољног схваћања делокруга у коме се провинцијални магистрати и остали становници имају кретати према српским стварима . . .“ пошто се је видело да су привилегије српског народа у разним тачкама, делимице фактички, делимице помоћу највиших резолуција мењане.

Као што се види, председник угарске дворске канцеларије нигде и не помишља да рекне, да привилегије срп-

ског народа нису законито издане и да немају важности за краљевину Угарску. Шта више он и изричнo спомиње, да се многе одредбе у српским привилегијама косе с угарским земаљским законима, али нигде не тражи у свом „систему“ да се те одредбе просто униште, или као невредеће огласе, но се мучи да нађе неки модус, којим би се то изгладило не дирајући у суштину привилегија. И он то чини, ма да и сам зна да тај захтев уништења привилегија не би било нешто ново и страшно, „пошто се је — како он сам вели — видело да су привилегије српског народа у разним тачкама делимице фактички, делимице помоћу највиших резолуција мењане“.

Једино питање у које се Колер упушта да га третира, и у коме делимице спори важност привилегија, јесте то: да ли српске привилегије важе за сав српски народ у Угарској, дакле и за онај који се је већ налазио тамо кад је Чарнојевић дошао, или само за Србе који су с патријархом Чарнојевићем прешли. Колер надугачко и нашироко доказује, да привилегије могу важити само за онај српски народ који је дошао у Угарску с патријархом Чарнојевићем. Међутим ма колико да су разлози које Колер наводи јаки, и закључци које из њих изводи логични, они морају пасти пред простим и јасним фактом, да је у привилегијама изричнo речено да оно што је у привилегијама обећано важи за сав српски народ. А ево како:

Из досада реченог, као и из самих привилегија види се јасно, да се велики део одредаба у српским привилегијама — да не кажемо баш све — односе на православну веру српског народа, т. ј. да све концесије и слободе српског народа дароване му у привилегијама, стоје у тесној вези с његовом православном вером и црквом. Познато је да је ћесар у привилегијама од 21. августа 1690. год. изриком ставио целу православну цркву у оквиру хабзбуршке монархије, под власт српског патријарха и митрополита. И кад то стоји, је ли онда могуће да врховни поглавар свију православних цркава у оквиру монархије, нема подједнака права над свом својом паством, но да их

мора ради појединих чисто верских питања делити на старе и нове становнике, и је ли могуће да Срби у монархији, немају подједнака верска права. Но ова власт патријархова у верским питањима над целокупним српским народом није само логички закључак, који се изводи из тога што се патријарху у привилегији даје права над свима црквама у монархији, но у тој привилегији од 21. августа 1690. год. изрично се вели: „И овај архијепископ нека има слободну власт располагати са свима источним црквама грчкога обреда... и власт над општинством исте вероисповести, и да има власт њима (т. ј. и црквом и општинством) располагати сопственом влашћу црквеном, по повластицама које вам дадоше пријемници Наши, негдашњи блажене памети краљеви Угарске, по свој Грчкој... као и у Угарској и Хрватској".

Као што се види, чисто је и јасно, да патријарах и његови наследници митрополити имају подједнаку власт над свима Србима у монархији, и да се према томе и права православне цркве према својим верним, распростиру подједнако на све, без погледа на то, јесу ли они пре, или после патријарховог доласка дошли у Угарску.

На остала Колерова тумачења појединих одредаба српских привилегија и њиховог значаја, најбоље је да пустимо самог Бартенштајна да одговара, пошто је он на Колеров „Систем у стварима српског народа" одговорио својим „Напоменама" на тај систем.

Одмах у почетку своје „Напомене" Бартенштајн констатује, да је Колер многе ствари прећутао. Ово важи, вели Бартенштајн, нарочито за ћесарски рескрипт из 1735. год. који је био резултат дуготрајних конференција држаних 1734. и 1735. године, између представника појединих дворских надлештва, а којима је и представник угарске дворске канцеларије присуствовао. Тада су министри нарочито обратили пажњу на то „да се с једне стране привилегије српског народа ни по коју цену не вређају, а с друге стране, да се њихова садржина не злоупотребљује и да се не да разлога, да се помоћу њих створи држава у држави".

Међу члановима конференције налазило се је тада и људи „који су већ били у државним пословима онда, када су те привилегије издаване, и који су према томе боље, но ико од данас живих људи морали знати, у ком су смислу те привилегије издаване, докле се простиру, и коме су издаване“.

На Колерово тврђење, да се је српским привилегијама задрло у право католичких бискупа, Бартенштајн одговара овако: Привилегије српског народа дароване су три године пре освојења Великог Варада. Како се је дакле католичком бискупу могло нешто одузети, кад тада бискупије није у опште ни било? Тадања освојења извршена су поглавито уз припомоћ тамошњих Срба, који би се свакако чували од тога, да живот и имање залажу за прогањање Турака, да су могли предвидети „да ће им слобода вероисповести бити више угњетавана но под Турцима, и да ће и у световним стварима бити угњетавани“.

Што се тиче важности српских привилегија, Бартенштајн побија Колерово мишљење да се конфирмације српских привилегија од стране Јосифа I. могу тумачити на штету српског народа, а исто је тако по његову уверењу неоспоран факат, да је покушај, да се српске привилегије ограниче, највишом протекционалом од 11. фебр. 1715. год. управљеном на угарски сабор, енергично осуђиван, као и дипломом тадање дворске и државне канцеларије целокупни српски народ најодрешитије и најсвечаније умирен, без да је угарски сабор против тога ма и најмањи протест уложио.

„По моме скромном мишљењу — вели Бартенштајн — значају ових задобивених привилегија не може се ни за љубав устава краљевине Угарске као ни за љубав узуса нешто одузимати“. Колер не доказује да су привилегије противне угарском уставу, и у којим се тачкама та супротност састоји. Привилегије ваља ценити према времену и околностима под којим су издане...

Није чудо, што се царица није могла оријентисати у овом питању после ових против-речних елабората, и да се реши коме да да̂ за право, Колеру или Бартенштајну. Њојзи

је било стало до тога, да се ствар реши тако, како ће то ићи у рачун обема странама, а тога није могла да нађе ни код Бартенштајна ни код Колера. С тога нареди, да јој се обојица кратко и јасно изразе: у којим се питањима не слажу и зашто. Они изложише и опет написмено своја мишљења, и кад су упознали царицу с истима, она издаде 25. априла 1756. године ову резолуцију:

„Да се једном за свагда буде држало резолуција од 1734, 1735. и 1743. године, које ја овим опет прописујем како дворској канцеларији, тако и депутацији (српској) за правац њихова рада."

Док се је ова препирка између дворске канцеларије и илирске депутације водила око принципа српских привилегија, дотле су се од стране католичког и унијатског свештенства вршили највећи напади на православну цркву, а нарочито у Хрватској и Славонији. У пролеће 1751. године беше се састао у Пожуну угарски сабор. Хрватски бискупи потпомогнути од племства а позивајући се на неке вајкадашње законе, замолише угарски сабор да изради код царице, да се уведе у живот одредба познатог 46. члана закона од 1741. год. У својој молби упућеној сабору, бискупи овако разлажу потребу тога што траже: „. . . јер владике, или такозвани шизматички епископи, неће да се оставе својих навикнутих мана, но умножавају своје цркве, зидајући их чак и од камена, па још и на старим католичким црквиштима. Шта више, пружају причешће и католицима, те их заводе у свој раскол, а свој народ одвраћају од римокатоличке вере, покушавајући ус то да већ поунијаћене и опет врате у своју веру, на велику жалост верних, и на вечиту пропаст више хиљада душа".

Да би се овом „злу", које у ствари није ни постојало или ако и јесте, а оно у појединим случајевима, стало на пут, бискупи и племство предложише као најбоље средство да се свака власт, и над свештенством и над народом православне вере у тројედници, одузме „грчко-несједињеним тако званим патријарсима и да се прогнају одатле шизматички тако звани епископи који стоје под влашћу патри-

јарховом. С тога моле хрватски сталежи коленоприклоно да се одмах прогнају владике или тако звани епископи: из Плашког, из Костајнице и из Пакраца, ма да имају царску потврду која им је дата у доброј намјери али свакако по рђавим саветима".

Ове карактеристичке захтеве царица је одбила доста одлучно, истина обећавши Хрватима да ће најстрожије казнити православно свештенство ако буде унијате одвраћало од римске цркве, али изјавивши у исто време да се српске привилегије не могу укидати.

Што је овај одговор испао овако повољан по Србе има се много благодарити тој околности, што је тада у Банату и Бачкој настало међу Србима велико кретање, услед укидања појединих граница, те се многи Срби почеше селити у Русију. Да тога није било, ко зна како би одговор на хрватске језуитске молбе гласио.

Главни иницијатор за прогањање Срба у Хрватској био је командант вараждинског генералата, фелдмаршаллајтнант гроф Петаци. Овај човек кога је у Бечу подржавао царичин кабинетски секретар Кох, употребљавао је сва могућа средства, па чак и отворено насиље да Србе поунијати. Видећи зло очима, народ се српски поче масама обраћати својим владикама тражећи помоћи, а ови опет митрополиту. Овоме разуме се да није остајало ништа друго но да се обрати двору за заштиту.

С једне стране доиста силеџијско поступање Петацијево према Србима и православној цркви, а с друге стране политичке прилике у земљи и ван ње, примораше царицу да се заузме за Србе. Поред неколико опомена које су упућене Петацију, издаде Марија Терезија 1759. год. поновну конфирмацију српских народних привилегија, у којима се нарочито митрополитова власт над православним народом утврђује. Успркос томе Петаци не престаде да гони Србе у унију, тако да се митрополит Павле Ненадовић — изабран за митрополита 14. јула 1749. године — мораде лично да дигне у Беч, и да тамо поради да се злу на пут стане.

Огорчење и код народа и код његових призваних представника морало је бити веома велико, судећи по томе што је уз митрополита отишло још и неколико владика у Беч, и што су жалбама и молбама, које су у три одељка подељене предане двору, употребили оштар тон, на који се је царица нашла дубоко увређена, чему је дала и израза у једном одговору на споменуте жалбе, који је упутила на митрополита.

Тај одговор који саопштавамо само ради карактеристике тадањег положаја српског црквеног поглавара према владарки, гласи од речи до речи: „Дознала сам с највећим незадовољством да се је српски митрополит усудио Мени злобно пребацити, да се не држе и не поштују привилегије које су даровање српскоме народу. Ја сам навикла да свето држим своју задану реч и да се она у свему извршује, па то ћу и у будуће пазити код српских привилегија, и о томе нека народ буде потпуно уверен. А све оне, који народ о противном уверавају, морала би држати за погрдинике мога Величанства, и само моја милост покрива тешку увреду, због које се је овим митрополит огрешио".

„А ако пак моји млађи, неке тачке по дужности не држе, онда је то требало пристојно пријавити и навести сама дела, и ја не бих пропустила заповедити, да се томе помогне по правди."

Изгледа да је овај одговор и онима у царичиној околини изгледао сувише оштар и неправедан — јер ма колико да се пазило на формалност и етикецију, истина је ипак била на страни митрополита — те су с тога овај одговор царичин задржали, и тек после неколико месеци доставили га митрополиту.

Овом оштром укору следују решења, која је царица донела на поједине тачке у жалбама поднесених од стране митрополита. Од особите је важности царичино решење на молбу српског народа, у којој овај тражи да се и он уврсти у редове угарског грађанства, т. ј. да се на угарском сабору прогласе Срби као Маџарима равноправни

грађани, с правом шиљања посланика у сабор. Царичин одговор како на ову, тако и на остале тачке гласи:

1. Српски народ као што је познато не сачињава у мојој краљевини Угарској реципиран но само толериран народ. Њему се приступ у саборе неби никад дозволио. Своје привилегије и слободе добио је српски народ по краљевској милости и највишој власти. Српски послови према томе не спадају пред државне саборе, него само пред краљевски престо, одакле су и потекле и где је народ склоњен у сигурности.

2. Српске привилегије нити је било пре нити је сад потребно увршћивати у закон угарске краљевине, и то с тога што су исте привилегије вазда издаване и потврђиване „особно“ од краљевске угарске дворске канцеларије, и што је заштитни патенат од 16. фебруара 1715. године поред тога објављен и у сабору свима сталежима краљевина: Угарске, Хрватске, Далмације и Славоније као једна за вечита времена важећа наредба: да допуштење, слободе и привелегије дароване српском народу и његовом архијепископу или митрополиту и владикама, остану за свагда у снази и важности. С тога ако би се и у будуће вређале народне привилегије, да се за то ваља обраћати редовним властима, а у пословима црквеним и свештеним на привилегијалну инстанцију, т. ј. на српску дворску депутацију.

3. Да се народ не боји за своје слободе од 46. члана закона од 1741. год. пошто је по својим привилегијама сигуран и изузет од сваког законског чланка.

4. Овај члан, којим се Србима забрањује куповати спахилуке и земљишта по Хрватској, не простире се на граничарске генералате. Према томе се варају сви они, који мисле да није на основу тог закона слободно цркве, звонаре, и крстове подизати, или да није слободно по варошима православну веру исповедати. Исто се тако варају, који мисле, да је слободно владикама њихове приходе закидати, свештенике и њихове породице нагонити на војничке службе и на давања данка, или да их војничке власти смеју затварати,

везивати и тући; да светске власти завете отимају и да мртва тела затварају и секвестирају.

5. Царица ни под којим условом не допушта, да се православно свештенство злоставља бојем, и оштро ће казнити сваку световну власт, која би се усудила мртва тела секвестирати и у затвор стављати.

6. Да Царица не искључује српску омладину из католичких школа, и већ је многе примила у „тако звану Пфланц-шул“: школу, коју је царица основала.

7. Што се тиче примања Срба у магистрате и у занатлијске задруге, то да има остати по наредби од године 1752.

8. Царица ће унапређивати Србе официре по заслугама, а и остале Граничаре не ће искључивати од државне службе.

9. Што се тиче исповедања и причешћивања осуђених на смрт, решено је двојако: такове осуђенике треба свагда да исповеди правосл. свештеник, па да их прати и на стратиште, али то само у граничарским местима. Но у Провинцији и где то није било од пре обичај, тамо има такве невољнике пратити до градских врата римокатолички свештеник, па ако га овај дотле својим благим наговарањем не обрати, онда нека га од градских врата замени православни свештеник. Ова је наредба саопштена 15. јуна 1763. год. свим властима по Угарској и по Хрватској.

10. Ради ослобођења свештеничких кућа и њихових породица од порезе и од других данака, поново је упућена на све војничке власти и на бана она наредба од 1758. г., коју Петација није хтео извршити.

11. Ради посмртнине иза покојника без деце и без тестамента, у Славонији, решено је 30. јуна 1763., да припадају митрополиту, као што су и од пре припадале.

12. Забрањено је православне свештенике, што се личности њихове и црквених дела тиче, позивати пред светске судове, и ту их хватати и затварати; него оне, који што згреше, треба одмах предати њиховој црквеној власти, а не светским судовима.

Као што се види, најглавнија жеља српског народа, да му привилегије буду признате од стране угарског сабора, и да Срби буду увршћени међу равноправне грађане угарске краљевине, није наишла на пристанак Марије Терезије. Желећи, да српски народ задржи аустријском владалачком дому, као својину којом ће моћи по вољи располагати — што неби могла чинити, кад би Срби постали угарски грађани — она се овде до словца држала принципа, кога је гроф Коловрат изрекао речима: „да су српске ствари Austriacum Politicum а сам српски народ, да се сматра као Patrimonium Domus Austriacae, а не као Regni Hungariae.

Ако се хладно расудивши ставимо на непристрасно гледиште, онда морамо признати, да круна чак и да је хтела, т. ј. да јој је у рачун ишло, ни онда неби могла овај захтев српског народа, како га је он ставио, изнети пред сабор. Јер кад би се Срби прогласили равноправним грађанима Угарске, а у исто време и привилегије као пуноважне признале, онда би Срби постали, ако не баш „држава у држави", као што се то тврдило, а оно привилегисани грађани са правима већим од права самих Maџара. Они би на основу угарских закона уживали сва грађанска права, а поврх тога би на основу својих од угарског сабора потврђених привилегија били ослобођени многих грађанских дужности. Да овакав захтев двор није смео — и да је хтео — ставити угарском сабору, и да би га овај управо као атентат на држављанство својих сународника одбио, о томе не треба говорити.

Још пре но што је царица изразила своје негодовање због одлучног држања митрополита Ненадовића, тражио је овај да му се дозволи да сазове народни сабор, на коме би се решила нека интерна народно-црквена питања, која су задавала великог посла и бриге православном свештенству, а сметње народу. Но у Бечу се тада држало, да би тај сабор само још више замрсио и иначе за бечки рачун и сувише замршене односе двора према Србима. У том захтевању сабора од стране представника српског народа,

и одбијања од стране бечке дворске канцеларије, протекло је неколико година. И ко зна докле би се то отегло, да се 1768. године не упразни будимска владичанска столица, те потреба бирања новог владике, преврши број оних потреба које захтеваху сазив сабора. Јуна месеца 1768. године дозволи царица митрополиту да сме сазвати сабор, саопштивши му у исто време да је за царског комесара назначен генерал гроф Хадик, и да митрополит с њиме треба да уговори, кад и у који дан да се сазове сабор. Но митрополит Павле Ненадовић не дочека да види плод свога труда; 15. августа 1768. године он умре после седмомесечног боловања.

На овом сабору покушано је с једне стране да се права српског митрополита, и у опште православне цркве изиграју помоћу владика, које је царски комесар успео у неколико да међусобно осумњичи и да међу њима изазове раздор, а с друге стране, да се та права директно и отворено прегазе. Све оно што је у некадањем упутству царском комесару Квериенти-у, који је присуствовао сабору од 1708. године, било изложено, с напоменом да се потајно има извести, све је то исто на овом сабору гроф Хадик отворено и под притиском извршио, тако да је цео рад сабора од 1769. године у многоме личио на какав данашњи реакционарни парламенат.

Пошто је царски комесар после напорног рада и отворено вршеног притиска на чланове сабора, извршио мисију која му је од бечког двора била поверена, предаде му ново изабрани, или боље рећи наметути митрополит Јован Ђорђевић жалбу, коју су чланови без комесаровог знања саставили, а у којој су у 47. тачака биле изложене жалбе српског народа. Гроф Хадик узме жалбу, али кад ју је прочитао опет је врати митрополиту, изјавивши да је не може примити пошто је „претерана и дрска“.

Међутим су у Бечу почели губити стрпљење с овим натезањем са српским стварима од сабора до сабора, и од питања до питања. С тога, чим је сабор од 1769. год. свршен и синод завршио послове, колико је могао и како

му је било дозвољено, нареди царица да српска дворска депутација сакупи и уреди разне наредбе, саборске и синодске закључке и т. д., те да се из њих склопи нека врста српског законика. После дугог препирања између српске дворске депутације и угарске дворске канцеларије: дал' да се тај законик штампа или да се не штампа, те да се доцније према потреби могу одредбе у законику промењивати, би усвојено штампање, али по одлуци царичиној у двоје, и то: за државне и црквене власти да се штампа у целини, а засебно и у краћем изводу да се штампа оно што се жели доставити народу. Збирка ових уредаба и наредаба доби име: „Регуламенат од 27. септембра 1770. године".

Цео овај регуламенат састојао се је из 75. тачака, а проглашен је и достављен митрополиту и владикама 17. јануара 1771. године, уз наредбу да се морају по њему владати. Оно издање у изводу, које је намењено народу, састојало се је из 28. тачака и проглашено је 20. јуна исте године.

У целом регуламенту биле су одредбе: о држању и тумачењу народних привилегија; о власти митрополитовој над свештенством и над народом; о митрополитским правима; о протопопијатима, парохијама и о вођењу парохијских протокола; о свештенству, о свештеничким платама; о венчањима и погребима; о манастирима, о конзисторијама, о штампарији, о Сабору, о празницима и т. д. На крају додати су обрасци: како се има заклињати митрополит, а како владике. Како се имају подносити извештаји о протопопијатима и о парохијама. Како се имају дочекивати саборски комесари, и т. д.

Тако је ту узакоњена она наредба, да Срби морају светковати главне празнике католичке цркве. Митрополиту је одузета свака грађанска власт над народом; остављена му је само црквена власт — али страшно поткресано. Митрополит више не смеде постављати администратора на упражњена владичанства, а ни народ не смеде више постављати администратора после митрополитове смрти. Митрополит

не смеде сазивати синодске седнице без државне дозволе, нити држати те седнице без царског комесара.

Исто тако није смео изабране владике пре царске потврде рукоположити; није смео подизати нове цркве ни нове манастире без државне дозволе; не смеде обилазити своје дијецезе ни своје митрополије без државне дозволе. Владике исто тако не смедоше обилазити својега владичанства без дозволе; а молећи дозволу, морадоше тачно означити: када ће поћи на пут? куда ће све пролазити и колико ће се где бавити? Не смедоше не само заокружавати нове парохије по владичанству, него не смедоше ни рукополагати у чин свештенички без државне дозволе. Шта више и саму духовну дисциплинарну власт, и над народом и над свештенством, одузела је тада држава од владика.

Једном речи: све оне тачке из познатих деклараторија и рескрипата од 1727., 1729., 1731. и 1734. и још многе друге, ушле су сад као моћни закон у поменути регуламенат.

Овим регуламентом ишло се од стране Беча на то, да се српски народ одвикне од праве садржине српских привилегија, те да на ове заборави. У Бечу су се већ били обрадовали да им је то пошло за руком, и можда би се у ту наду и сасвим уљуљали, да их народни сабор од 1774. који је после смрти митрополита Јована Ђорђевића имао да бира новог архиепископа, из те заблуде не трже. Овај сабор истина изабра за митрополита дворског кандидата: Вићентија Јовановића Видака, али у исто време изради и једну гравамину, у којој изложи у 31. тачци жалбе које се дотичу и српских привилегија као и регуламента. Не мање од 16. тачака било је управљено против тог регуламента, којим су и двор и српска дворска депутација мислили да су пронашли средство за умирење српских жеља.

Поднесене тужбе, као и образложавање истих, показало је онима у Бечу колико су се преварили у нади коју су полагали у регуламенат, и с тога их видимо где и опет приањају за посао, те израђују нов регуламенат који упутише српском синоду да га испита и прими. Пошто се

синод са многим тачкама и одредбама новог регуламента није могао сложити, и на њих пристати, а дворска депутација не беше вољна да их у духу синода поправи, то га депутација поднесе царици на потпис и не саслушавши до краја мишљење синода. Јануара (2) месеца 1777. год. потврди царица и овај нови регуламенат, који се може сматрати само као делимична ревизија регуламента од 1770. године.

Међутим и овај регуламенат не би дугог века. Одредбе које беху у њему а нарочито одредба која забрањиваше: ношење мртваца у цркву у отвореном сандуку, држање опела у цркви, опевање мртваца и сарањивање по портама, изазва велику узрујаност у свештенству, а нарочито у народу. У Новом Саду и Вршцу букну побуна, и народ оружјем у руци затражи од својих владика да му се врати његово право, да по старом обичају сарањује своје мртваце. Ове побуне изазваше у Бечу доста велику забринутост, а особито код царице, која у први мах као да није била на чисто, шта је у опште био узрок тим побунама Срба. Док је српска дворска депутација тврдила, да је томе узрок забрана обичаја око сарањивања, која је уведена на захтев угарске дворске канцеларије, дотле је угарска канцеларија тврдила, да је узрок то што су укинути православни празници. У овој препирци око питања у чему лежи узрок побуни Срба, однесе победу угарска дворска канцеларија, тако, да се царица нађе побуђена да укине институцију илирске дворске депутације „пошто је с последњим регуламентом уредила српске ствари“. — И тако је после тридесет година рада око српских ствари и заступања српских интереса у правцу интереса хабзбуршког дома, престала дејствовати „илирска дворска депутација“, по мишљењу Бартенштајновом: „због царичиног попуштања према Угарској“.

Разуме се да се питање: због чега су се Срби бунили, није тиме скинуло с дневног реда. Стога видимо да дворска канцеларија, полазећи са сасвим правилног гледишта, да корен злу лежи у самом регуламенту, изјављује да „регуламенат од 1777. год. не може остати у том постојећем

облику“. Ради тога се подврже и он ревизији коју су вршиле све оне дворске инстанције које су ма на који начин долазиле у додир са српским питањима, и резултат те ревизије био је тај, да је „регуламенат од 1777. год.“ уступио место „Rescriptum-у Declaratorium Illiricae Nationis“ или „Објашњавајућем рескрипту“ који и данас још важи као норма за руковање српским народним и црквеним стварима.

Укидање илирске дворске депутације и издавање овог „Објашњавајућег рескрипта“, може се сматрати као последњи важнији акт у српским стварима, под владавином Марије Терезије и Јосифа II.

Темишварски Сабор 1790. године.

ко овде застанемо да прелистамо и прегледамо све до сад речено, мораћемо констатовати један факт, наиме да је српски народ имао ревносно, и може се рећи јединствено патриотско свештенство, које је црковна права српског народа необичном енергијом заступало и бранило, али није имао политичара, који би, имајући у виду фактички положај српског народа у хабзбуршкој монархији, и водећи рачуна о приликама које наступају, припремао сигурну будућност српском народу. Српски народ није имао за све то време о коме је била реч, ни једног човека, који је за времена могао видети, да се политички метежи у монархији постепено сталожавају, успркос ратовима, који су се тако рећи непрекидно водили. Није имао човека, који је могао приметити ону истина неприметну, али за то ипак фактичку промену, која је настајала у унутрашњим односима земље; ону тежњу за уређенијим приликама реда, рада и законитости, које неминовно за собом повлаче и стално државно уређење.

Да је српски народ имао у своје време ма и једног таквог човека, овај би морао увидети да положај српског народа, заснован у доба највеће државне несређености и политичког хаоса, постаје у толико несигурнији, у колико те несређености и тог хаоса у земљи нестаје. Угарска је била уставна монархија — Маџари с поносом тврде, да је њихова отаџбина најстарија уставна земља — и сваки човек

са иоле државничким погледима морао је доћи до уверења: да положај српског народа у угарској монархији није никако положај који један народ може стално заузимати у њему страној уставној држави, и да се према томе тај положај мора постепено и корак у корак с повраћањем уставности у земљи прекрајати, или боље рећи метаморфозирати, док не доспе у сагласност с уставношћу земље, без да се при том право српског народа напусти или уништи.

Као што смо видели, српски је народ и преко своје воље био увучен у угарску земљу, испочетка да брани од спољњег непријатеља заједничке интересе Аустрије и Угарске, а када су ти интереси у неколико споља били осигурани, а у унутрашњим се питањима почели разилазити и сукобљавати, онда је српски народ морао стицајем околности служити интересима Аустрије, односно аустријског двора, против интереса Угарске, односно угарске уставности.

Да се је у Српству нашао човек који је могао схватити праву ситуацију, т. ј. неприродност положаја српског народа у Угарској, положај овостраних Срба данас би без сумње био другчији но што је. Такав би човек морао напустити политику безусловног пристајања уз ћесаровце, и потраживања да се српске привилегије потпуно и до словце испуњавају, па би гледао да у згодним моментима поједине одредбе тих привилегија доведе у склад с угарском уставношћу, те да им тако прибави праву законску важност. Ово се је могло и требало тим пре учинити, што су одредбе српских привилегија увек и без престанка изигравране и директно гажене, а да и не говоримо о њиховом лаганом али систематском уништењу од стране самих ћесароваца.

Доцније, на темишварском сабору доказивано је да се одредбе српских привилегија не косе с угарским законима. Доказивало се да су све одредбе — изузимајући оне о засебном територијуму и о засебним магистратима — већ и пре Леополдових привилегија постојале, и то у привилегијама Срба који су за време угарских краљева Жиг-

мунда и Матије дошли у Угарску. Међутим ово тврђење и ако је донекле истинито, погрешно је у толико, што су те привилегије, добивене од краљева Матије и Жигмунда, са свим игнориране. Да Мацарима нису одредбе српских привилегија ишле у рачун онако како су гласиле, видели смо из тога што је председник угарске дворске канцеларије, Колер, тражио да их ограничи само на оне Србе који су са Чарнојевићем дошли у Угарску, а Срби староседиоци да буду искључени. Да су Срби имали дакле човека који би радио да се бар најглавније одредбе српских привилегија, т. ј. оне које осигуравају српском народу православну веру и националну индивидуалност, угарским уставом санкционишу, и Србима и Мацарима би многа горка пилула била уштеђена.

Истина и сам захтев да се српске привилегије инартикулишу, и да се Србима призна грађанска равноправност од стране угарског сабора, била је већ појава која се мора сматрати као преокрет на боље, али и то је било више захтев на који се дошло силом околности, т. ј. средство које се употребљавало у нужди, и кад већ другог изласка није било. Сву важност и значај тога корака тада још нико код Срба није умео да цени. Тек доцније, митрополит Мојсије Путник, као да је назрео и донекле схватио велики значај овог корака, јер њега видимо да систематички тежи његовом извршењу.

Али први човек који се може сматрати као политичар у правом смислу те речи, и као човек који је доиста прозрео у суштину ове ствари, јавља се српском народу у Сави Текелији. Али на жалост, тек онда када је српски народ био у ситуацији у којој је Текелијин глас био већ и сувише слаб да надвиче општу политичку хуку, и кад је ситуација била већ тако замршена да је и он сам није у свима појединостима могао схватити. Његов говор који је држао на темишварском сабору може се сматрати као прва озбиљна и потпуно схваћена тежња за еманципованьем од аустријског утецаја.

Далеко би нас одвело кад би и на даље корак по корак пратили догађаје у аустро-угарској монархији, пошто

је све ово, што би нас овде интересовало, само понављање старих догађаја, т. ј. нападање на српске привилегије и бранење истих. Видели смо да се сав досадањи јавни рад српског народа састајао у главном у пролевању крви на бојним пољима за добро земље и круне, и у бранењу својих права и привилегија од нападаја од стране становништва, власти и круне. Као и до тада тако је српски народ и на даље под Маријом Терезијом и њезиним сином Јосифом II. имао да се бори и да трпи разне нападаје од којих се је бранио на један те исти начин — упућујући молбе и жалбе бечком двору.

Тек после смрти Јосифа II., када је стање у монархији постало веома критично, једно услед опасности од спољњег непријатеља, а друго услед врења у самој Угарској, примећује се и у држању српског народа видљив преокрет. Леополд II. желећи утишати то опасно врење, допусти да се сазове угарски сабор на коме би се решила питања која су Маџари тражили да се уреде, а у чему су их и Срби потпомагали.

Царева прокламација у којој обећава сазив угарског сабора, издана је 12. марта 1790. године, а већ неколико дана доцније — 22. марта — предаде српски митрополит Мојсије Путник — изабран за митрополита 21. јуна 1781. године — новом ћесару молбу, у којој моли да он и још неколико подесних лица буду упућени да участвују на угарском сабору. Ћесар упути у први мах митрополита да се по тој ствари обрати непосредно угарском сабору, али мало доцније предомисли се, па позвавши митрополита да понова поднесе молбу, и добивши је, издаде своје краљевско позивно писмо, упућено на српског митрополита и владике, да участвују на угарском сабору.

Митрополит извести о овоме одмах угарског кардинал-примаса, замоливши га да се заузме код сабора, те да он и његове владике добију места и гласа на сабору. Примас обећа, и доиста сабор изрече своју готовост дајући уједно и израза својој радости „што Срби желе радије зависити од отачаствених закона. но од којекаквих привилегија и

резолуција.“ Одмах после тога сабор изради и један пројекат краљевске инаугуралне дипломе, у којој се под тачком 3. вели: „Ми и наши наследници бринућемо се да грчко-несједињени становници, снабдевени грађанским правима држављана, у нашој краљевини Угарској и њеним споредним земљама, никад не буду ометани у слободном исповедању њихове вере, што ће се на овом сабору и нарочитим законом утврдити“. У мотивацији овог пројекта наглашују сталежи: „да је законско признање православних, захтев правичности и јавног благостања; да неби било у реду да тако један многобројан ратнички народ остане вечито искључен од уживања државних грађанских права.“

Ово изгледа на први поглед као да су се Срби извукли испод утицаја бечког двора и ступили у редове угарских грађана. Међутим то је био само покушај од стране ћесароваца да се и Срби и Маџари унеколико задовоље, али да при том ћесаровци ништа не изгубе. Пристајући на то, да се Срби уврсте у равноправне грађане угарске краљевине, ћесар Леополд II. тражио је од угарског сабора одмах као у замену за то, да призна српском народу да може у будуће држати своје засебне народне саборе, т. ј. да своје народне ствари решава на својим рођеним народним саборима — који би дакако стајали под утицајем бечког двора. Разуме се да је угарски сабор то одбио, пошто је он морао заступати гледиште, да по угарским законима Срби немају као засебан народ никакву политичку егзистенцију. Ово становиште попуњавао је кардинал-примас, гроф Баћани још и тиме, што Срби — по његовом мишљењу — нису били утеловљени Угарској, но су као стран народ били просто странци у Угарској, чији положај није био законит (legalis) но привилегисан (privilegialis).

Да би се инартикулација што пре провела кроз угарски сабор, а у исто време да би се добила и дозвола за одржање народног конгреса, диже се митрополит Путник у пратњи владика: вршачког, темишварског и бачког, заједно са повећом депутацијом световњака у Беч, да предаду цару лично меморандум у коме се и једно и друго тражило.

Захтев да се сазове српски народни сабор мотивисан је у меморандуму тиме, што је потребно извршити ревизију српских привилегија, пошто су исте у току последњих година издржале велике промене.

Овај је захтев наишао на отпор код Мађара, који су доказивали да се он коси с пређашњим захтевом: да заступници српског народа буду примљени у угарски сабор, што су Срби разуме се са своје стране другчије схваћали и тумачили. Они су наиме желели да се на српском народном сабору утврде жеље народне, које би после његови заступници пред угарским сабором заступали. И сам Леополд II. схватио је значај сабора у том смислу, те је представницима српског народа у аудијенцији од 27. јуна 1790. год. и дао пристанак на сазивање сабора, известивши о томе и угарског дворског канцелара.

Угарска дворска канцеларија, а с њоме и дворско ратно веће били су противни сазивању српског сабора, или ако није друкчије, а оно да српски сабор не буде држан пре угарског. Угарска дворска канцеларија доказивала је да су српске владике већ добиле од краља дозволу да могу присуствовати угарском сабору, да су сталежи пристали да им се да место и глас у сабору, и да према томе нема потребе сазивати српски сабор.

Нема спора да је српски захтев био оправдан, тим пре што тај захтевани сабор неби био први који би био држан, и што Срби још нису били изашли из оног положаја у коме су били када су своје пређашње саборе држали. Можда су и сами Мађари били о томе у души уверени, али су они тај захтев Срба сузбијали из разлога који у опште нису ни стајали у вези с питањем: је ли српски захтев оправдан или не. Мађари су наиме знали, да су у Бечу зато пристали на сазивање српског народног сабора, да би њиме могли држати Мађаре у шкрипцу, пошто су у Бечу стрепили од евентуалних захтева угарског сабора. Држање угарских сталежа, а нарочито држање неких жупанија задавало је тешке бриге бечком двору, који је у држању Мађара гледао одсев француске револуције.

Судећи по свему, а нарочито по правцу рада српског сабора, изгледа да су Маџари имали право овом комбинацијом. Да би Маџаре држао у шаху, ћесар издаде — успркос саветима угарске дворске канцеларије и дворског ратног већа да то не чини — својеручно писмо упућено на угарског дворског канцелара, у коме му саопштава да дозвољава сазивање српског народног конгреса, који се има држати у Темишвару и онако како су Срби захтевали, и то да почне радити 15. августа исте године. За краљевског комесара који ће присуствовати сабору, наименован је командујући генерал славонско-банатске границе, барон Шмидфелд.

Неколико дана доцније — 9. јула — умре у Бечу напрасно српски митрополит Мојсије Путник, чијем се труду има много благодарити што се успело са сазивом сабора. На срећу његова смрт не могаде да омете започети рад — свакако с тога што то бечком двору није ишло у рачун. Заједно с митрополитом били су тада у Бечу и епископи: темишварски, вршачки и бачки, који су истог дана када је митрополит умро известили о томе надлежне, тако да је већ 24. сата после митрополитове смрти, т. ј. 29. јуна ћесар наименовао темишварског владику Петра Петровића, за адиинистратора српске карловачке митрополије. Овај настави започети посао, и већ после десет дана издаде наредбу за сазив сабора.

17. јула упутише сва три епископа: темишварски — као администратор митрополије — вршачки и бачки нову молбеницу на ћесара, у којој му поред израза захвалности што је дозволио сазив сабора, износе ове три молбе: Да се ердељски и буковински епископи с неколико посланика такође позову на сабор, пошто и они у црквеним пословима зависе од карловачке митрополије. Да се исто тако позове и београдски епископ, такође с неколико посланика, и да се позову три генерала Србина: барон Папила, Сечујац и Давидовић, а исто тако да се позову на сабор и српске спахије из арадске, темишварске, бачке, торонталске и толнањске жупаније. Ћесар упути ову молбеницу угарском канцелару, наредивши му да се по овим тачкама

молбенице споразуме са дворским ратним већем, па да му се онда поднесе извештај.

Извештај који је канцелар у споразуму с ратним већем послао ћесару, препоручивао је: да се ердељски и буковински епископи позову на сабор, али само да бирају новог митрополита, а посланици из тих епархија да се не примају, пошто се тамошњег народа не тичу српске привилегије. Што се тиче београдског епископа оставља се на вољу ћесару, а у питању позивања генерала на сабор у извештају се вели: да је барон Папила способан и да може бити изабран, генерал Сечујац није погодан и да га не треба бирати, а генерал Давидовић да је на бојном пољу и да га не може остављати. Најзад у питању о пуштању спахија на сабор, извештај препоручује да се могу пустити, али тако да се не поремети размера између три сталежа: војничког, свештеничког и световног — који треба да представљају сабор.

Примивши к знању овај извештај, ћесар издаде 29. јула резолуцију у којој наређује: да се избор новог митрополита изврши тек онда када сабор све друге послове посвршава. Ердељски и буковински епископи да се позову на сабор али с тим да само бирају митрополита, а посланици из њихових дијецеза да се не позивају, а исто тако да се не позивају ни београдски епископ ни посланици тамошњег народа. Да се позову на сабор не само генерал Папила но и генерал Сечујац, а од осталих официра да се бира обичан број (25) посланика, и то само они који нису на бојном пољу. Најзад да се из средине српских спахија изаберу њих 25. тако да на овом сабору буде имало 25. посланика од свештенства, 25. од војништва, 25. од грађанства и 25. од племства; дакле свега 100. посланика „и то изнимно само за овај сабор, а у будуће да их не буде више од 75".

Нигде се тако јасно не испољава намера бечког двора да доиста иде на то да се помоћу Срба и темишварског сабора зада страх Маџарима, као што је то случај у упутству које је дато краљевском комесару ради његовог управ-

љања на сабору. Прва је задаћа овог сабора — вели се у овом упутству датираном 10. августа 1790. године — да изнесе „дезидерије и постулате“, т. ј. жеље и захтеве српског народа. У молби која треба да пропраћа ове жеље и захтеве, треба да се нагласи: „да је српски народ од вајкада угњетаван и гањан, и да он стога с чежњом жели да му се помогне и у опште да му се привилегије поврате у првобитно стање“. „Наша је озбиљна жеља да се конгресу у овоме не чине никакве сметње, но на против, да му буде дозвољено да слободно све искаже што мисли да ће ићи у корист интересима и благостању српског народа, и где мисли да је српски народ вређан. Само све те тачке морају бити уљудно, умерено, и са Нами дужним страхопоштовањем састављене“.

Као што се види, комесар се овим позива да тако рећи изазове Србе да што више траже, само да би дали прилике ћесару да уцењује Маџаре. Та се тенденција јасно испољава на делу, т. ј. у раду самог сабора, где краљевски комесар тако рећи предводи српски народ у његовим захтевима. Већ у другој својој седници сабору је поднесен нацрт „дезидерија и постулата“ у којима се на основу српских привилегија тражи: а) „привилегијално обећани територијум у једном пределу, који би за себе сачињавао једно тело под засебним својим магистратом. б). Војене границе и у будуће да зависе од дворског ратног савета, а ако се граница распусти, да граничари не потпадну под спахије, но да се придруже народној (т. ј. српској) територији. И најзад г) да се поред засебних магистрата српских заведе и какво дворско место, под именом илирска дворска канцеларија, које би заступало права и цркву српског народа“.

Међутим овај нацрт није усвојен, пошто је наишао на опозицију те се морало приступити изради другог. После дугог, четвородневног натезања од стране сабора и наваљивања комесара, коме је било веома много стало до тога, да што пре добије у руке „дезидерије и постулате“ српског народа, би на четвртој седници држаној 27. авгу-

ста „прочитан и као важећи добар опште примљен" предлог у коме се тражи то исто што и у горе реченим тачкама али само опширније и тачније изведено.

Колико је краљевски комесар — разуме се на основу свога упутства — излазио на сусрет жељама овог сабора, најбоље се види из овога: Кад су споменути предлози прочитани, комесар је ставио сабору ова питања: Да ли се с овим предлозима слаже цео сабор и да ли држи да су њима све жеље народне исцрпљене? Иште ли народ једну земаљску власт где би саветници на његов трошак седети и гласати могли? Жели ли народ да се установи дворско место под именом „илирска дворска канцеларија" и да оно у другом питању споменуто место од ове канцеларије зависи? — Разуме се да је саборска већина одговорила да народ — то жели. Ово треба упоредити са држањем комесара на прошлим саборима, па да се види разлика између садањег и некадањег расположења двора према Србима.

Није нам намера да у детаљима износимо овде рад овог сабора. Довољно је кад кажемо, да су на њему биле заступљене две струје. Једна дворска, којој су припадали официри и која је била отворено за тежње бечког двора — свакако и незнајући задње његове намере — а противна сваком споразуму с Мађарима. Друга је струја тежила да се тражи споразум с Мађарима и њој је припадало племство под вођством Саве Текелије.

Као што рекосмо Сава Текелија био је први политичар — у правом смислу те речи — код Срба, који је познао праву ситуацију у којој се је налазио српски народ у Угарској и који је, ако не потпуно схватио, а оно свакако назирао будућност која очекује Србе у Угарској. За њега као мађарског политичког чиновника било је јасно, да егзистенција српског народа — са положајем у коме се је он онда налазио — није могла бити трајна. Он је знао да Мађари теже да учине своју отаџбину самосталном од сваког аустријског утецаја, и да ради тога морају претходно уништити све оне сметње које би тој самосталности на путу стајале. С мађарског гледишта положај Срба — онакав ка-

кав је био и каквог су га хтели одржати — био је сметња маџарској самосталности, и стога су они кад тад морали свом силом ударити на Србе и Српство. Текелија је то предвиђао и стога је гледао да се тај судар отклони, тежећи да за времена испуни јаз који постоји између Срба и Маџара, те да Срби, кад дође време разрачуњава између Беча и Маџара, већ својим положајем у Угарској остану уз Маџаре.

То своје становиште изнео је Текелија у својим белешкама, а још боље у своме говору који је држао на овом сабору. У својим белешкама Текелија вели на једном месту:

„Жао ми је, што сам се дао преварити, те нисам водио дневник, као што сам хотео, но владике су ми рекле, да ће се све штампати. То се не учини, за то редом не могу казати, како су се предмети овде предузимали. Ја мислим с наводенијем двора да се искало excorporatia или отргњење Баната од Маџарске, да би ту као особљиву existenciju имао народ српски, а при двору да има канцеларију. . . . Ја сам био противан томе, јербо сам волио бити под законом, нежели под привилегијама, која, како сам видио, зависе од царске самовоље, које су нацијонална привилегија и тако обесили; али комесар је јако настојавао да се то иште, и тако је и било, јер мало је депутираца било, који су што разумели. Искали су дакле да у Банату као и у губернији, и како ту, тако и код канцеларије само наши људи буду: Комесар је говорио да неће само наши, „но wobei auch и наши“ — и тако те, који су то искали, звали у прдачини: „wobei auch“. Дакле се комесар управ спрдао са Сабором!

„Напротив ја сам искао, да се народ инартикулира и буде под правима маџарским; но комесар се помами, како је чуо за инартикулацију, и говорио да се привилегија наша не могу сложити са законима Маџарским, које је мени дало повода држати ону реч на Сабору, гди сам показао, да се могу сложити“. Опширно, доиста лепо и у многоме верно изнео је Текелија ситуацију у речима које саопштавамо из његовог говора држанога на овом сабору:

„Славни Саборе!“

„Једнако мишљење свију нас, који смо посебном добротом и милости његовог најсветијег величанства, апостолског краља Леополда II. овде сабрани, једнака жеља и сложна воља наша у томе се концентрује, и у томе се управ састоји, да се ране, које су макар откуд нанесене ослабљеном народу српском, или пре, грађанима источноправославног закона, сходан мелем измолимо, и сва овака зла од њих, што можемо даље, уклонимо. Ја видим, да благородним овим и целом народу најмилијим духом дишемо, и да смо срећно већ дотле дошли, да се у избору најпожељенијег средства готово сви слажемо. Али на жалост, дочим саму ствар сви скупа желимо, само за начин или да боље кажем: само за речи и за изразе, којима оно, што сви најжешће желимо и иштемо — непрестано се боримо и на двоје смо подељени. Исту ту ствар или средство једни под овим, други под оним именом ишту, и том двострукошћу имена то израђују, да дело, само по себи лако, постаје претешко, и да се најбиже средство превећ далеко удаљава.“

„Ја држим дакле с вашим допуштењем, сабрана господо, да не би одвећ пожељено средство среће претераним нашим старањем и бригом успорили, и нашом погрешком на дуго време одложили: да треба да се у нашим молбама оним речима послужимо, које се не ће моћи, како је коме воља, тумачити; већ којима ће се оно, што молимо, са свим јасно определити и означити! За што се ми дакле, љубазна браћо, устежемо, па средство спасења што желимо, обичним и од државе даним именом „инартикулацијом“ не назовемо? И за што правима и привилегијама, народу и верозакону нашем данима, чврсту сталност и гаранцију кроз тако звану „инартикулацију“ понизно не молимо? И заиста, ово је само та ствар, коју највише желимо, ово је једино и најјасније средство, ако то без икакве грешке употребимо, што може ране наше извидати; ово само моћи ће срећу донети и обећати, да ће иста дуго време трајати. Ја знам да иста реч у ушима многима врло рђаво

звучи, и да се многима чини, да је искање инартикулације велики грех и да се — чим само то чују — страшно стресају“...

„Неоснован је и твој страх и брига, побожно свештенство! Јер, не треба се бојати да ће услед пожељене инартикулације народ наш пропасти, који те страх тако страшно обузима; шта више, желети би било постојано одржање и непрекидно трајање њено. Ако њу добијемо, не ћемо онда онако играти, како нам се засвира; нити ће се слобода и права наша само на измољеним и својевољним привилегијама оснивати, већ ћемо се у срцу радовати, што нам се она на јавним државним правима и на самој конституцији оснивају. А и иначе сав страх, да ће народ у овом случају пропасти, ни откуд не проистиче, већ из различног мешања значења између инкорпорације и инартикулације, дочим је пак код нас само о последњој реч, што је природним разумом примљена. Ја бар од своје стране не одричем да не би ми, као народ, изгубили своју егзистенцију, (кад се већ не би ради називати народом илирским, већ именом које је опште с народом угарским), кад би се с народом овим тако спојили, да се с њим у један народ стопимо.

А ко је икад за овим тежио, или ко би морао тврдити, да инартикулација ово значење у себи сакрива? Нико за цело од нас није подобну смесу обадва ова народа нити саветовао, нити желио, и то тим мање, што нити нам је желети, нити је краљевини Угарској нужна, кад има других и то врло замашних средстава, да народа нашег опстанак са ма каквим интересом краљевине израде и заједно га потпомогну и сачувају. Што се интереса Угарске тиче, ту је од слабе важности: хоћемо ли се ми као пријатељски или као угарској утеловљени народ за опште добро једнаким и сложним силама борити; само треба да постоји заједница права и закона, да смо једним и истим старешинама подвргнути, и да се све оно, што је једном народу право или противно, и од другог као такво сматра. Тако ће се десити, да смо — да не буде држава у држави — са Угрима,

ма да смо од њих народношћу одељени — једни и исти грађани краљевине, синови једног отачества, да с њима како отмени тако и прости једнака права и добра уживамо, — и да нам је само на тај начин и к достојанствима Угарске отворен пут. Бићемо два народа а једне народности, једнако подложени општој глави; држаћемо један и то општи закон, нити ћемо више бити називани: завистни и дивљи, већ народу угарскоме пријатељски народ, као што смо то од постанка државе били. Она пак разлика између имена и народности маџарске и српске обећавала би врло добре плодове, што би један народ свом силом гледао да надмаши други у родољубљу и у ватреној жељи опште добро потпомоћи.

На послетку ни она двоумност, што празним страхом очи ваше засењује, ни у каквом обзиру није умесна, најљубазнији провинцијали! Шта више, ја вам са свим отворено кажем, да се питање оно: „да ли ћемо се држати стране краљеве или краљевине“ — без тешке неправде и увреде ни истаћи не може, будући да никакво трвење између краља и краљевине не може постојати, нити се може без великог преступа и помислити. Намера је заиста и једне и друге стране једна иста: напредак и постојана срећа народа, што у Угарској живи. И будући дакле да је угарски краљ и нашег народа краљ, то због ове најтврђе свезе не можемо се никако држати стране краљеве, који је истим законима везан којима и краљевство, а да нисмо уједно и на страни краљевства и обратно. Овако дакле питање могло би се тек онда истакнути, и прави страх могао би нас тек онда заплашити, кад би краљу доказивали, да нема власти и права на краљевство, или кад би на видик износили, да краљевство гони од себе краља и да му покорност одриче. Да се пак ни један од ова два случаја без највећег жига безбожности ни помислити не може, очевидно је: што се с једне стране право краља на краљевство претресати не може, с друге пак што цела краљевина правоваљану и закону власт свога краља без ичијег наговора у памети има, припознаје и поштује.

Пошто ово добро промислите и тиме сваки страх уклоните, онда ћете сви појединце једно мнење са мном усвојити, и тиме ће се јасније видети, да је празна вика оних, који не оклевају трубити, да ће привилегије народа нашега са инартикулацијом или пропасти, или да се не могу ни инартикулирати. И који су ово прво раструбили, ако имају чист појам о инартикулацији, онда су праве и очевидне издајице, које — радећи о нашој пропасти, дочим се за своју рођену корист ревносно старају — у мутној води рибу ловити желе, и које су на спрам тога, што међу опасностима налазећи се народ исмејавају, са свијем равнодушни...“

„...И у овом ћемо, љубазна браћо, лако наћи узрок, за што је г. 1695. двор нама нову повластицу дао. Да одржи т. ј. своју обећану реч због нереспектовања некојих тачака, закључио је прибежиште узети к новом средству, дочим су с једне стране она времена и закони испуњењу на путу стајали, с друге пак стране стање и судба Србаља неку олакшицу наравно изискавали. Да се дакле обе намере споје, издана је нова привилегија. Али у њој ништа није било осим оног, што у пређашњима не би било изражено и још је једним условом и уметком тако била ограничена, да се јасно могло видети, да су и оне две пређашње повластице само под тим условом дате: да дотле важе, док не би нужда и државни интерес укинуће узискао. Доданог уметка ово је садржај: „До даље наше милостиве диспозиције и наредбе, која ће по околностима времена бити опредељена“.

Дакле опет ко је од вас, преклињем, ко не увиђа, како су са овим дометнутим условом широм отворена врата мењању, ограничењу и ако се свиди, и самом уништењу ма које тачке повластичке? Ко од вас не поња, да сва снага, крепост и обвезаност привилегија од самога мига дворског зависи, кад ће се оно, што је наш народ као темељ свога политичног бића, права и слободе тако свето поштовао, по околностима времена моћи променити? Зар не сведочи на послетку довољно и сам овај додани уметак непосто-

јанственост и слабост наших привилегија, кад се оне, како се усвиди и чим интерес државе узиште, могу мењати и ограничавати, или и са свим уништити? Ако нам дакле слобода и олакшице грађанске и духовне, које је народ до сад уживао, и које жели и даље непрестано уживати — на срцу леже, а ја бих рекао и о овом доданом уметку, да нас јако постиче и опомиње: да се за поузданију и већу сталност наших права побринемо и то тим више, што смо не једанпут из искуства научили, да тумачења и мењања у разним тачкама хваљених наших привилегија ни најмање нису нама у хатар учињена. И хоћете ли моћи још сумњати, да се све, — ма како замашне и ма кад добивене повластице, кад се да згодна прилика и кад опште добро изискује: мењају, ограничавају и са свим одузимају, чим се законима краљевине као противне узвиде? По што сте ово промислили, опомињем вас опет и молим: да на то пажњу и ваше старање обратите, да пут, што је у корист вашу још отворен — не мимоиђете, и да згоду потражите и не пропустите, којом ћете вашој ствари ову сталност набавити, да се, кад би у скупу ваших права каква промена била нужна, ова без вашег уплива и гласа — или ако то ви може бити не би хтели и ако нужда не би изискавала — никад не предузима. Да у кратко све кажем, побрините се, да правима вашим сталан темељ набавите, који никаква повластица, већ сам закон треба учинити, и коме се никако од саме краљеве милости и његове добре воље, већ од потврде јавних закона поуздано може надати...“

„Ово су дакле привилегије, ово права што су посебно милошћу разних краљева нашем народу подарена. Кажите, молим вас — и преклињем! кажите истинито: да ли сте у њима нашли што конституцији краљевства угарског и начелима здравије политике тако противсловно, да се са овима спојити и сложити не би могло? Али и то још искрено реците, да ли су све ове привилегије

какву корист или нама самима или нашим претцима икада донијеле? Зар нисте видели, да је јурисдикција наших старешина окрњена? Зар није слобода верозаконска повређена? Зар не видите јасно, да је наш народ као покорен, шта више каткад као непријатељски народ сматран? Разаберимо се дакле једаред, љубазна браћо? Нек нас опомену за толике векове код толиких привилегија претрпљене беде и невоље! Нек нас опомене празна радост због привилегије и празно њено име! Побринимо се једаред за стална и поуздана средства среће! Искусили смо, да су краљеви свагда према нашем народу справедљиви и милостиви. Али како су повластичке околице по свој прилици условне и од мига и воље онога, који привилегију даје, зависе — и како су својим уметцима биле околишене, то се није могло никаквим упињањем нашим стати на пут, да завист или улагивање свој уплив на нашу ствар не излије. Но и у будуће нити ћемо оваква зла моћи са свим предупредити, нити против ових нападаја чврсту одбрану наћи, док сами не притечемо к извршивању наших послова и за овима својски не пријонемо...“

Говор Саве Текелије остао је глас вапијућег у пустињи. Саборска већина изабра из своје средине једну комисију од 32. члана, са генералом Папилом као председником на челу, да изради поред споменутих главних жеља још и остале захтеве и предлоге, које српски народ жели да изнесе пред цара. Комисија је ово и извршила и предала комесару, који је како то, тако и свој извештај о целокупном саборском раду послао у Беч.

После кратког времена стиже одговор ћесаров, у коме изјављује не само да са задовољством прима на знање оне четири главне тачке народних жеља, но изјављује у исто време и своју искрену радост због коректног, разумног, скромног и хуманог начина рада чланова конгреса, као и због поверења које српски народ има према њему — ћесару. Даље обећава да ће одмах по свом повратку из

Франкфурта на Мајни узети у претрес све молбе и захтеве српског народа, који му је колико веран толико и драг, а на првом месту увешће у живот нарочиту дворску институцију за ствари српског народа.

Ово царско писмо прочитао је комесар у шестој саборској седници, позвавши у исто време народне заступнике да посвршавају саборске послове како би исте за времена доставили цару. Подстрекнута и одушевљена како царским писмом тако и превеликом предусретљивошћу царског комесара, саборска већина приону на рад у истом правцу, тако да су после три месеца били израђени „Дезидерије и Постулати" у једном елаборату, у коме се је тражила основна реорганизација и политичког и црквеног положаја српског народа. Овај елаборат је био подељен у три дела: тако да први садржи предлоге који се односе на обезбеђење српског народа и свештенства; други садржи предлоге како да се положи бољи основ напретку народа и свештенства, а у трећем предмету који се односе на поједине сталеже, општине и лица.

У првом делу или разделу тражи се:

Да се источно-православна вера у свој монархији јавно и слободно исповедати може; да они који ову веру исповедају могу као и други уживати сва достојанства, почасна и друга звања добивати ако су их заслужили. Монаси да буду заштићени у свом праву и својој имовини и да се оним манастирима, који немају довољно писмених исправа за своју имовину такве исправе издаду. Да се римско-католичком свештенству одузме сваки утецај на православни клир. Да се православно свештенство сматра равноправно римско-католичком. Да се у свима пределима где има православни обштина заведу тривијалне школе, предавања у њима да се држе на српском језику а књиге да буду ћирилицом штампане. Да се Србима по заслузи и племство дарује. Да се укину законски чланци 48. у закону од 1723. г. и 46. у закону 1741. Да се Српски народ сачува од спахијског поданства а нарочито да се привилегије народа потиске и кикиндске жупаније потврде и тамошњим

грађанима право собствености над њиховим земљама као и по краљевским градовима да. Да се српском народу уступи Банат као засебна територија и да му се установи земаљска управа и придворна власт која ће га код двора заступати. Да се православне занатлије не натерују да с римокатоличком литијом и у римокатол. цркву иду. Да се не допусти кад се неки парох поунијати да и црква с њиме постане унијатска, и да тога не буде ни онда када само неколицина из општине пређу у унијате. Да се свештенство од сваког злостављања и насиља сачува и да се такови преступи казне као и код римокатол. свештенства. Да се укине плаћање штоле римокатоличкоме клиру од стране православних. Да народ мирно може светковати синодом опредељене светце, и да се у те дане на кулук и на спахијске послове не тера. Да се и православни пароси, певци, учитељи и црквењаци плаћају из домаће општинске касе, као и римокатолички. Да у Новоме Саду, Сомбору и Темишвару буде половина магистрата од православних а варошки начелник наизменце православни и римокатолик; у Будиму, Пешти, Сегедину и Суботици да буду по два Србина сенатора, а у другим краљ. варошима, где Срба има, по један. Да црквена и школска здања не плаћају порез. Да престану наредбе, по којима су епископу великоварадском и крижевачком дарована добра ради распростирања уније. Да се нагрдна имена „Рац, акатолик, шизматик и попа“ забране; да се укине називање „грчко-сајединњени и не сајединњени“, него да се ови зову „источна црква“, а они „западна“, а свештеници да се зову „пароси“. Да је слободно из друге вјере прећи у православну и да родитељи, који нису једне вере, могу своју децу без разлике пола у своме закону васпитати. Да православна младеж може уживати стипендије, у смислу наредбе цара Јосифа II., по којој се стипендије само онима могу давати, који дара за науку имају, без обзира на веру им.

У другом делу или разреду налазе се ове тачке: Понављајући и у овом разреду молбу за засебни територијум прелази се на захтеве: Да би се могли основати инсти-

тути за просвету и изображење младежи, предлаже народ ове фондове: Општи народни фонд, с капиталом од 203.017. фор., који носи по 5% интереса 10.150. ф. 53. кр. — Годишње прилоге на семинарију и апелаторијалну конзисторију, на које следећа лица пред целом народном скупштином свечано обвезују и себе и своје прејемнике све дотле, док им њихов приход бар онакав као што је сад остао буде. А то су: митрополит сваке године да даје 6000. ф., владика темишварски 1000. ф., вршачки 1000. ф. бачки 500. ф., арадски 500. ф., пакрачки 150. ф., будимски 200. ф., карлштатски 180. ф. Свега 9500. — „Из тог узрока, што црква захтева, да калуђерски ред постоји и да се сва прва и највиша црквена достојанства из овога реда попуњавају, народ се најпре побринуо за њихово издржавање, да би се у миру и у тишини с изображењем свога духа бавили и пример моралности били, будући се мирски свештеници са дужностима духовнога старања и са својим породицама занимају.“

Народ се нада, да ће имућнији сународници овим институтима са знатним добровољним прилозима у помоћ притећи. Даље се тражи:

Да од римокатоличког свештенства наметнуто плаћање десетка престане, и да се ови приходи у корист народа употребе, јер би се од истих прихода не само потребе васпитања подмирити, него и провинцијалци и граничари од епископске конвенције ослободити, а и стање свештеника поправити могло. Да се оснује народна типографија. Да цркве прилажу на подпомагање фонда за васпитање. Да се у Карловцима заведе семинарија за 120 богослова. Годишња потреба за ово износи 16.781 фр. 18 кр., а плата професорска 5218 ф. 42 кр., свега дакле 22.000 ф. На ту цел иште се и обећана помоћ од стране државе. Оће ли се и Ердељци и Буковинци у семинару примати, решиће Њег. Величанство. Пошто ти 120 богослова још неће бити довољни, предлаже народ, да се и главне школе код дијецезални епископа заведу. Да се заведу 32 стипендије, 8 са 250 ф., 8 са 150 ф., и 16 са 80 ф., што скупа чини 4480 ф. Да се постави добро устројена апелатор. конзи-

сторија с два мирска свештеника и да буде под врховном управом придв. илир. канцеларије. Да се стање пароха поправи, контрибуенти од епископске конвенције ослободе, и да приходе епископске и парохове месна власт купи. Најпосле моли народ за неке измене у деклараторији од год. 1779., и то: да се митрополиту изда донација на добро Даљ. Да се администратору упражњених епископства одобри сваки дан 4 ф. 30 кр. Да се и мирски свештеници, кад монасима постану, за епископе постављати могу, и да сви епископи митрополиту потчињени буду. Да при расправи масе архијепископске или епископске буде и један комесар од стране архијепископа и апел. консисторије, и т. д.

Најзад у трећем делу елабората саопштене су разне петиције као: Петиција свештенства. — Манастири моле, да им се онде, где племићска добра имају да у жупанијским скупштинама столица и глас, а њеним настојатељима да се да одличије асесора. Мирско свештенство моли, да се такса венчанице повиси. Да се свештенички синови у граници од војене службе ослободе. Свештенство се тужи на злостављања у пожешкој жупанији.

Петиције границе. — Да се школе у народном језику, као што је то год. 1786. у провинцијалу наређено, заведу. Да се интереси од црквеног капитала од $3^1/_2$ на $5^0/_0$ подигну, или да држава капитале натраг врати. Да се деца граничарских официра примају у академију и војничке заводе за васпитање. Да се граничарски официри могу без кауције женити. Да се у банским регементама народни људи постављају за официре; а регементе да и од сад буду под двор. вој. саветом и генерал-командом; да се епископска столица из Плашког у Г. Карловце премести.

Петиције провинцијала. — Племићи из торонталске жупаније туже се на вармеђу. Пошто је у сремској и вировитичкој жупанији већина српско-православног народа, то да се у којој год жупанији архијепископ или други који Србин за врховног жупана наименује. Православни из темишварске и вршачке дијецезе туже се на вармеђу. Арадска дијецеза тужи се на непрестано мешање велико-

варадске унијатске консисторије у решавања брачних предмета православних становника. Бачка дијецеза тужи се, да се Срби не могу насељавати на салаше у Каравукову, Ст. Ивану, Гигерици (Пригревици?) и Бачу. —

4. Новембра предаде сабор овај елаборат царском комесару и онда се тек пријђе бирању митрополита. Сабор је истакао био три кандидата: администратора митрополије Петра Петровића, владику Шакабента и будимског владику Стевана Стратимировића. При гласању добио је први 29. гласова, други 12. а трећи 54. гласа. Комесар с овим не би задовољан но изјави: да оставља сабору рок од три дана да изабере себи митрополита једногласно, а ако то не буде да ће ћесар својевољно једног од кандидата именовати. На ову изјаву комесарову уступи владика Петровић своје гласове Стратимировићу „да не би народу дао повода неслози но једнодушности". После овога приступе Стратимировићу и они који су гласали за Шакабенту, и тако би будимски владика Стеван Стратимировић једногласно изабран за архијепископа и митрополита, и ћесар га као таквога и потврди.

После митрополитове инсталације заврши темишварски сабор свој рад и народни се заступници разиђоше кућама својим.

Разуме се да су Маџари одмах увидели чему се радом темишварског сабора тежи, и према томе су удешавали и своје држање. Видећи да се захтев српског сабора: да се Србима да Банат као засебна територија, без икаквог протеста па чак и с неким благовољењем од стране двора прима к знању, Маџари на своме сабору решише да предухитре бечке намере — на штету Срба. Већ октобра месеца решише да се позове ћесар да се крунише за угарског краља, под условима под којима се крунисала и Марија Терезија, умоливши га уједно да после крунисања дозволи угарском сабору да настави рад. После месец дана Маџари одоше и даље, те једногласно изабраше за угарског палатина надвојводу Александра, за кога се држало да је кандидат војничке странке на српском сабору, за српског вој-

воду а у војводини која би се установила на територијуму који је сабором тражен.

Баш онога дана када је српски сабор предао свој елаборат са „дезидеријама и постулатима“ царском комесару, т. ј. 4. (15.) новембра, круниса се Леополд II. у Пожуну за угарског краља, а наскоро затим — 1791. год. — изађе и закон којим се све три банатске жупаније сједињују с краљевином Угарском, одређујући им у мађарском сабору место и глас. И тако је Беч помоћу Срба и њиховог сабора постигао што је хтео: натерао је Мађаре да попусте од својих захтева према ћесару, и кад су ови то учинили онда се је и жеља српског народа да му се да засебна територија, а коју је бечки двор преко свога комесара тако рећи сугерирао већини српског сабора, просто на просто уништила, тиме што је Банат који је требао да буде та засебна територија, предан Угарској.

Видели смо да је Леополд II. у своме рескрипту од 27. септембра обећао Србима установлење „илирске дворске канцеларије“. Пошто се ово обећање слагало с осталим рачунима ћесарове политике, то ћесар извести писмом од 20. фебруара 1791. године, угарског дворског канцелара грофа Палфија, да се је решио да установи илирску дворску канцеларију, и за председника исте да је поставио грофа Балашу, пређашњег бана Хрватске. Овај председник илирске дворске канцеларије би 5. марта инсталисан, и угарска дворска канцеларија позвана да му од сада упућује сва акта и писма исто онако, као што је то чињено некадашњој илирској дворској депутацији, а у исто време и да се ново установљеној институцији предаду сва акта која су после њезиног укинућа предата регистратури угарске дворске канцеларије. Одмах по њезину установљењу наредио је ћесар председнику илирске канцеларије, својим писмом од 26. фебруара, да ступи у споразум с генералом Шмидфелдом, саветником дворског ратног већа Краусом „и с ким још за потребно нађе“ те да се постулати и гравамени српског народа узму у поступак и што пре реше, а донесени закључци њему, ћесару саопште.

На основу овога упути председник илирске дворске канцеларије од своје стране писмо угарској дворској канцеларији, у коме је извештава о овој ћесаровој наредби, па је позива да узме учешћа у раду дворске комисије, која ће под његовим председништвом узети у претрес српске молбе и жалбе. Ова се комисија доиста састаде 4. марта и отпоче свој рад оцењивања елабората српског сабора.

Међутим док се је у Бечу установљавала илирска дворска канцеларија, дотле је угарски сабор радио и гледао да сачува права која су по његовом мишљењу припадала угарској држави. 14. новембра 1790. године беше угарски сабор упутио своме краљу адресу, у којој се разлагала опасност која прети Угарској од српских захтева. „С обзиром на то — вели се у адреси — што основна начела сваке добро уређене државе не допуштају стварање државе у држави; с обзиром на то, што у земљи где има разних централних власти произлазе лако трвења и забуне, као што се то видело код српске дворске депутације која је у не мале сметње доводила државне власти: држимо да би се препречиле и ове и друге сметње које су на терету народу који плаћа порезу — као и ради тога да се што пре постигне међусобно унутрашње јединство народа у Угарској који и онако једнаке повластице и користи с осталим народима ужива — ако се донесе закон који би овако гласио:

„Православним становницима у Угарској дају се грађанска права; и тако ће они са осталим становницима земаљским уживати иста права а у исто време и истим законима, дикастеријама и властима бити потчињени. Што се тиче њихове вероисповести, ту им не сме нико сметати или сметње на пут стављати.“

Ово је онима у Бечу било и сувише скучено, једно с тога што ни њима самим није ишло у рачун да изгубе своју власт над Србима, а друго и с тога што су знали да би и код самих Срба овакав законски чланак наишао на велики отпор. С тога ћесар у своме писму од 8. ја-

нуара 1791. године предложи да се исти законски чланак овако измени:

„Његово краљевско Величанство изволело је најмилостивије допустити, да православни становници Угарске којима су подарена грађанска права, могу бити власници непокретних добара у Угарској и у сјedињеним земљама, и да могу бити постављани на сва државна звања, а да се укину сви закони који противно гласе. Ствари које се тичу њиховог свештенства, цркве и вере која се може са свим слободно исповедати, даље фундација, школа, васпитање њихове младежи као и привилегије — као што их је Његово Величанство од својих славних предака примио — остају и даље под влашћу Његовог Величанства.“

Угарски сабор хтеде у главном пристати на ово, али предложи модификацију у толико да се дозвола куповања имања и примања у државне службе у споредним земљама (т. ј. Хрватској и т. д.) ограничи само на православне, и да привилегије важе само тамо где су исте већ уведене. Но ћесар не пристаде на то, изјавивши да се његова пропозиција има примити онако како ју је ставио, или да се у опште то питање из закона изостави.

Међутим је угарска дворска канцеларија обзнанила установљење илирске дворске канцеларије, и угарски сабор одмах пошто је то дознао, упути ћесару акт, који је и карактеристичан и значајан са своје садржине, а не мање с изложених у њему становишта угарског сабора:

„Ми смо у инаугуралну диплому — вели се у томе акту — коју смо 5. септембра прошле године Вашем Величанству поднели, поименце у чланку III. уметнули и грчко-несједињене становнике, да им се грађанско право и слобода вероисповести ујемчи, из тог узрока што је и Ваше Величанство у писму на државне сталеже најмилостивије изјавило исту жељу...“ После овог разлаже се предлог сабора који смо мало час споменули, ћесарова пропозиција, саборска измена исте и коначно одбијање ове, па се вели:

„...Чланак, којег нам је В. В. припослало, има два дела. У смислу првог дела имају се православни станов-

ници, који у краљевини право грађанства уживају с уништењем свију закона донесених у противном смислу, прогласити за способне да могу свака звања заузимати и непокретна добра набављати. У смислу другог дела задржана је В. В. од предака наслеђена власт, да може у стварима свештенства, цркве, вере, школе, фундација и васпитања младежи, па и самих привилегија расположења чинити.

Пре но што изближе разјаснимо овај чланак морамо истаћи да у Угарској има четири врсте православних становника: а) таквих, којих су предци од векова у земљи живели, и за које ми под именом: „Влах", „Рац", „Рутен" у декретима наших некадашњих краљева много закона имамо; б) таквих, који и сад као и досад мало по мало и појединце из турских провинција у земљу долазе и овде се стално смештају; в) таквих, који у смислу уговора са Турцима само тргују у земљи; и најзад г) потомци оних, што су у великом броју — говори се до четрдесет хиљада породица — под Леополдом I. под неким условима прешли овамо. Најглавније код тих услова било је, да им се уступе земље, а они да су за то обвезани служити у војсци; иначе су добили за потпору вере или управо хијерархије своје неке привилегије, у које, какве биле да биле, сад није време ближе се упуштати, пошто смо готови те привилегије, ако нису противне основној установи државе, законом потврдити. Али ова вечита начела и истине, у која нико не може посумњати, морају важити:

1. Народ, који се у једну земљу усели и своје насеобине не извојује, него их измоли, добија или мања грађанска права, или тек толика, као што их имају и старији становници; да већа не може добити доказује већ и то, како се такови дошљаци примају; и за то се доселиоци понајвише преливају у урођени народ.

2. Народ, који се тако досели, не може никако на такав начин бити примљен у земљу тако да састави овде посебну државу, јер то се не би звало народ један примити, већ одкинувши од себе један комад земље, основати нову државу; — дакле:

3. Леополд I. који је сталежима, по примеру својих предака, заклетвом и инаугуралном дипломом ујамчио, да покрајине државе не ће упустити и да ће оно, што је од њих откинуто, опет повратити: није могао од Угарске и од делова с њом сједињених ништа уступити за Србе или Раце, што овамо пређоше; није се могао ни погодити с њима да они посебним правима државу за себе стварају; јер територија Угарске и њој сједињених земаља није никакво патримонијално право угарских краљева.

4. Леополд I. нити је могао сам собом нити по уговору племенима, која се онда доселише, привилегије којима би се створила неко ново грађанско друштво или држава у држави даривати; он им је само таке олакшице могао уступити, које нису противне државном уставу. Дакле, ни на основу тога не могу бити сви православни становници, који се налазе у држави, својевољно групирани у неку посебну грађанску или конфесионалну заједницу.

Ми смо истакли ова начела, сада нека изволи В. В. само размислити о чланку, који нам је предложен за православно становништво; ми се надамо да ће мудрост и правичност В. В. признати, да поред грађанског права, које први део допушта, не може опстати она самовоља свештенства, цркве, завода, одгајања и привилегија, којих се други део придржава, да један део народа који живи у земљи, не може имати особиту дворску канцеларију, а да се земаљска права не сатру. Хрватска, Славонија и Далмација нису делови саме Краљевине Угарске, него с њоме спојени делови: и опет су краљеви отправљање њихових послова једној истој дворској канцеларији, а не особитој каквој поверили, по што те земље и поред својих муниципалних закона опет са Угарском једну исту државу сачињавају; али сад би један народ, који у Угарској и с њоме сједињеним деловима живи, не на целокупној територији, већ помешан с другима, имао своју канцеларију, и над њим владао угарски краљ, који је до сад само једног канцелара за Угарску имао, не као да принадлежи угарском

народу, већ као над нечим, што још нисмо у стању назвати правим именом“...

„Тако је исто тешко, да не рекнемо немогуће, такве жеље задовољити, којима није ставио закон границе; јер ако њихово испуњење само од наклоности онога зависи, код кога се ускоравају, то се онда држи да су такве, у корист општег добра неиспуњене жеље из неправичности одбачене. Али баш и самом православном свештенству не може пријати тако стање, о којем знају из искуства да је несигурно, и баш ће за то, што су тако усамљени, претрпети исте незгоде, које би нас могле постићи.

Како они већином са другим народностима измешани живе, то ће свако племе за себе на том истом земљишту за нечим другим тежити, што би канцеларијама и дикастеријама тек дало повода свађи, а власти, које В. В. наредбе тек путем угарске канцеларије добијају, дошле би с тога у велику неприлику...“

„Ми знамо, да ће нам се мишљења и савети наши лажно протумачити, да ће се нашим правосл. суграђанима усељивати у главу, да их не љубимо тако, као што би ваљало да се љубе синови опште домовине; да ми намеравамо установом тог закона с њима као са странцима поступати. Али ми смо искрени, па за то нисмо то ни кадри, ма шта рекло опадање. И за вечити доказ наше тежње, из чисте љубави према В. В. и домовини, не би ли како уклонили она зла, од којих имамо узрока бојати се, изјављујемо овим нашу жељу, да правосл. становници добију у целини грађанска и верозаконска права и државни живот као што их и Маџари по смислу наших закона и по своме сталежу имају; шта више, проглашујемо и њих и друге народе, који живе у Угарској и у њеним спојеним деловима, за Маџаре, за наше саотачаственике. Даље желимо, да уживају олакшице, које им је краљ подарио и које нису противне државној установи; али права В. В. не ћемо ускраћивати, као што доказује од нас предложени чланак, којим се признају права В. В. и којим се правосл. становницима грађанска права уступају и привилегије им се остављају.

И да се не би клаузула: „које заиста уживају“ изврнула на то, као да би се друге привилегије, које нису противне нашем уставу — али које они, ма из ког узрока не извршују, тиме укидале, — драговољно мећемо на њено место: „које нису противне уставу“; јер смо уверени да ни православни као грађани не ће хтети такве ствари, које би се противиле државној установи.

Ако то В. В. не би било по вољи, не остаје нам ништа друго, до изоставити онај чланак, што нам га је В. В. предложило, поред свега тога, што је предлог В. В. и што ми то нерадо чинимо, да се не би оштетило ни В. В. ни правосл. становници...“

Као што се види, угарски се сабор ни најмање није устезао при објашњавању свога становишта краљу, које је узгред буди речено у погледу питања о засебној територији било потпуно умесно, а у погледу српских привилегија само онда кад се силом зажмури пред околностима под којима су привилегије дате. Овај тон био је само с тога могућан, што се је српски народ, односно његови представници на сабору, дали завести у својим потраживањима, задњим намерама бечког двора, те су тражили више но што се је требало и могло тражити. Тиме је пружена Маџарима могућност да негирају српском народу и она права, која су била иначе за сваког непристрасног човека несумњива. Да се је тражило само узаконење оних одредаба које су изрично наведене у српским привилегијама, Маџари се неби могли позивати на свој устав и своја права, која су тако рећи била затрпана под рушевинама угарске краљевине све док их Срби и ћесарова војска нису поново дигли и ослободили турског и бунтовничког притиска.

Већ после три дана одговорио је ћесар на акт угарског сабора и у одговору „благодари сталежима на искрености и поверењу“, уверавајући их у исто време да илирска дворска канцеларија неће никако бити на уштрб законским дикастеријама и властима у Угарској; на крају свога рескрипта краљ изјављује да пристаје на последњи нацрт

сабора, односно законског инартикулисања Срба, само би требало на место пасуса: „које се са уставом косе“, да се метне: „које са основним законима не стоје у опреци“.

Сабор пристаде на ову измену и тако постаде онај законски чланак којим се српски народ прима у угарско државља́нство, а који гласи:

„Његово пресв. краљ. апостолско Величанство благоизвољава милостиво одобрити, да не сједињени грчкога обреда становници краљевине у овој краљевини право грађанства добију, да се укину закони у противном смислу постављени, у колико се на не сједињена грчкога обреда односе, и да као и други становници краљевине у краљевини Угарској и сајузним земљама буду у стању добра набављати и притежавати и сва звања отправљати.

У осталом права краљевског Величанства у делима клира, цркве, вере — чије ће упражњавање бити потпуно слободно, — фундација, наука и васпитања младежи, не мање и њихових привилегија, које нису противне основном уставу краљевине, као што је пресв. Величанство од својих предака славне успомене примило, тако се исто горехваљеном Величанству и у напредак неповређена остављају.“

У репрезентацији којом је угарски сабор био упутио овај законски чланак краљу на санкцију, била је изражена и нада: да ће „Његово Величанство укинути илирску дворску канцеларију“, а у одговору којим је пропраћена санкција дотичног законског чланка, вели се: да ће се ово „временом и према околностима узети у обзир.“ Сутра дан, 13. марта 1791. год. распуштен је и угарски сабор.

Дакле Срби су сада били постали равноправни грађани угарске краљевине, али њихове црквено-политичке ствари, које су сачињавале огроман дио њихових привилегија, остале су и даље у рукама угарског краља, који је као што смо видели, њихово решење односно решавање елабората темишварског сабора био поверио дворској комисији, састављеној под председништвом председника илир-

ске дворске канцеларије. Ова је комисија радила од 4. марта 1791. године, па кроз сву 1791. и почетак 1792. године, када јој рад прекиде смрт ћесара Леополда II. који умре 1. марта 1792. године. Резултат до кога је комисија својим радом била дошла није се могао употребити; одмах по ступању новог ћесара и краља Франца II. на престо, би сазван угарски сабор, и овај затражи и опет укидање српске дворске канцеларије. У својој адреси упућеној новом краљу, Мађари изнеше понова све оне разлоге које су изнели били и у напред споменутој адреси упућеној Леополду II., и овога пута продреше са захтевом. У одговору на адресу угарског сабора, нови краљ санкционисa 10-ти законски члан од 1792. год. којим се укида илирска дворска канцеларија а који гласи:

„На понизно захтевање сталежа и редова, Његово краљевско Величанство изволело је милостиво изјавити, да толико цени од господе сталежа и редова наведени пример пресветле некада царице и апостолске краљице Марије Терезије, своје прељубазне бабе, да је тиме побуђено, — и не узимајући у расуђење још и то, што су не сједињенога обреда житељи краљевине између тога времена, пошто је већ решено било да се илирска канцеларија постави, јавним законом право грађанства добили, — захтевано од господе сталежа и редова укинуће илирске канцеларије већ у самој ствари наредило, нити јој друго што заостаје, него да Његово Величанство, — чим се с разних путова, који му предстоје, сретно врати, и саслуша предлог, како би се ово без поремећења послова предузети могло, — стварно укинуће исте канцеларије нареди.

А да би се овога обреда житељима краљевине, који се и иначе под заштитом закона налазе, сваким начином помогло, и да би они и само дејство постављенога закона осетили, Његово Величанство признаје за праведан онај предлог господе сталежа и редова, да се између лица (индивидуа) истога обреда неколико лица, који потребна својства имају, код кра-

љевске угарско-придворне канцеларије, као и код краљевског намесничког савета поставе, које ће Његово Величанство одма, како се речена канцеларије укине, на ову цељ и наименовати.

Сталежи и редови примајући с истинитим чувством поданичке оданости и благодарности ову премилостиву изјаву Његовог пресв. Величанства, да не би и с њиове стране ма шта пропуштено било, сходно својој препонизној представки изјављују, да споменутога обреда митрополиту и епископима глас на дијети већ од сад припада, и заједно с милостивим саглашавањем Његовог Величанства закључују, да о самој каквоћи гласа и столице регниколарна депутација, која ће на координацији дијете радити, своје мњење поднесе, које ће се на будућој дијети краљевине прописаним путем претрести и решити.

Ова краљевска санкција упућена је угарском сабору 22. јуна 1792. год. а 3. јула исте године саопшти ћесар илирској дворској канцеларији да је од тог дана укида. Истога дана закључи ова своја заседања, а сва акта и писма предаде угарској дворској канцеларији. Заједно с актима и писмима оде и сав рад српског темишварског сабора у — архиву на вечито боравље.

Благовештенски сабор 1861. год.

д онога дана када је илирска дворска канцеларија укинута, па све до 1847/48. године о српском народу, т. ј. о његовим политичким правима није се водило никаква рачуна. Првих година после темишварског сабора и инартикулације Срба гледало се да се бар привидно испуни по нешто од оног што се Србима обећало, али доцније је све игнорисано и бачено у запећак. Страховити ратови који су се изродили из догађаја после француске револуције и услед појаве Наполеона Великог, заузели су били сву пажњу Аустрије отклонивши је од унутрашњих прилика у Угарској. И док су се Срби борили против Француза за добро хабзбуршког дома, дотле се у Угарској и Хрватској поступало са њиховим политичко-црквеним крваво стеченим правима, као да нису никад постојала.

Тек пред и за време 1848. године сећају се наједаред и Мађари и Аустријанци Срба. Угарски сабор доноси 1847/48. год. закон којим се успоставља потпуна једнакост и равноправност реципираних хришћанских вероисповести и за православне, и законски чланак којим се гарантује Србима слободно управљање својим црквеним и школским стварима, али под државном управом. А у бурној 1848. години бечки двор успоставља „врховно црквено достојанство патријарха“ и „староисторијско достојанство срп-

ског војводе као врховног политичког шефа српског народа", обећавајући уз то и „унутрашњу националну управу по принципу равноправности".

Није наше да овде износимо развој догађаја бурне 1848. године и стога прелазимо на догађаје који су наступили после ње а које наш чувени правник и професор Гига Гершић овако описује: „...Ако икад, сад (т. ј. после 1848. год.) настао је био тренутак, да бечки двор већ једном после 160 година испуни српском народу оно, што му је, свечаним уговорима аустријских императора с народом српским, у више махова изречно признато и ујемчено било. Али је познато, кад је једном приликом кнез Шварценберг, први министар ћесаров, у Дрезди рекао: „да ће Аустрија зачудити свет величином своје неблагодарности према Русији"; па кад је Аустрија могла тако поступити према силној и големој Русији, онда за што не би могла зачудити свет својом неблагодарношћу према маленом српском народу? И збиља се догодило то, да је народ српски из Беча добио неколико звучних фраза како се „храбри и верни народ српски славно у свако доба одликовао приврженошћу к царском дому и јуначким отпором против сваког непријатеља Нашег престола и Наших држава", добио је титулу Патријарха, титулу Војводе, која је одмах с првим војводом Шупљикцем заједно угинула и престала; добио је празно име „Војводство" на хартији, али то војводство није добило ни устава ни Војводе, а најмање карактерно обележје српског војводства. После тога настаде реакција у пуноме јеку и смислу. Из Беча је загудила она иста нота, која је отуда гудила и пре год. 1848. Негдашњи Метернихов систем са ширењем немачке културе сад је опет галванисан у нешто измењеном, управо пооштреном издању под именом Бахова система. То беше апсолутизам с потпуном бирократском централизацијом и немачком превлашћу; млада из крви тек поникла биљка уставне слободе и националних надања свенула је под хладним покровом тога система, који је Маџарима требао да буде казна, а вазда „верним и храбрим" Србима — награда.

Дође год. 1859., рат са удруженом Италијом и Француском, несрећне битке и порази код Маценте и Солферина, и Аустрија би истиснута из Италије. Тај удар споља զаљуљао је и оборио Бахов систем; бечки двор сад окрете други лист, показа се неко уставно расположење, маџарска се аристокрација привуче престолу и бечки двор поче тежити за помирењем с Маџарима, јер се опет вратио на своју традициону мисао, да су немачки и маџарски народ два елемента на којима као на главним стубовима ваља да почива опстанак монархије. А Словени, разуме се добри су, красни и славни само онда, кад се ваља од погибије спасавати! У Бечу су се још неко време колебали хоће ли монархији дати устав и какав, да ли централистички, федералистички, дуалистички и т. д.? Отпочело се неким ситнијим концесијама народностима; тако су између осталога допустили да се пред судовима може расправљати језиком оне народности, којој припадају парничке стране и тако се у војводству водило извиђање и претрес на српском језику, кад су судило Србима...“

Револуција од 1848. год. у којој су Срби и опет били на страни бечког двора, завршила се дакле на начин који ни издалека није био у стању да задовољи српски народ. Ситуација је у опште била за све три стране, т. ј. и за ћесара, и за Маџаре као и за Србе неодређена и мутна. Срби су се са својим правима и привилегијама и после толиког проливања крви за престиж хабзбуршког дома у Угарској, налазили у истом положају у коме су били и пре 1848. год., с том само разликом, што су их сада Маџари мрзили више но икада. Што се тиче бечког двора, он је одмах по свршетку револуције гледао како да понова учврсти свој стари утецај у Угарској, и за то су требали да послуже и опет Срби. Истина ово се није ни хтело ни могло признати, али кад се дубље загледа у суштину ствари, види се да се је при оснивању српске војводине тек на другом месту имало у виду задовољавање српских захтева.

У тој цељи а под тако згодним изговором би 11. јула 1849. год. позван српски патријарах у Беч, заједно са не-

колико народних заступника, да заједнички са бечком владом израде и ћесару предложе жеље српског народа, и начин којим да се исте испуне. У Бечу се радило 4 месеца на овоме, и резултат је био установљење српске војводине; како и на који начин то се види из ћесаровог патента од 18. новембра 1849. год., који гласи:

„Ми Јосиф I. и т. д.

На предлог Нашег министарског већа а према Нашем патенту од 18. новембра 1848. год. и на основу параграфа 1. и 78. царевинског устава решисмо и наредисмо:

Од земљишта које се налази у садашњим жупанијама бач-бодрошкој, торонталској, тамишкој и крашовској (Бачкој и Банату), и округима румском и илочком сремске жупаније, уређује се за време и донде док се стално и уставним путем не одреди уређено стање ових земаља наше царевине и спојење са којом другом круновином, засебно управно земљиште којим ће самостално од управе Угарске управљати покрајинске власти које ће стајати под влашћу Нашег министарства. То ће се земљиште звати „Војводство Србије и Тамишки Банат."

Задржавамо себи право да нарочитом наредбом а према ономе што већ постоји у осталим крајевима и по начелима устава царевине, за време уредимо покрајинско заступништво тих земаља и учешће које припада њиховим становницима у заступништву царевине.

Налазимо за добро, да управу те покрајине поверимо једном привременом поглавару који ће боравити у Темишвару и коме ће бити придодан у помоћ један министарски повереник ради уређења грађанске управе.

Узимајући у обзир особите користи различитих народа који станују у тим земљама, наређујемо: да земљиште буде раздељено на три велика управна

округа, како то одговара трима главним народима који ту станују, па да сваки од речених округа буде раздељен на срезове и да наредбени предлог који се односи на уређење и права окружних и среских старешина, буде подвргнут нашем одобрењу.

Срезови румски и илочки у Срему и делови Бачке и жупанија тамишке и торонталске, у којима поглавито Срби станују, састављаће за време засебни округ овог земљишта: округ војводства Србије.

Што се тиче спојења војводства Србије са другом којом круновином, то ће се одредити кад му се посланици саслушају, и то по 72. §. царевин. устава.

Најзад да би смо српском народу наше царевине према жељама које нам је исказао, посведочили своје признање којим се поштују његове народне и историјске успомене, готови смо да свом царском називу придодамо назив „великог војводе војводства Србије" и да управном поглавару земљишта војводства, којега ћемо ми поставити, подаримо назив војводе.

Очекујемо од српског народа, да ће укрепљен у својој привржености и својој верности Нашем царском дому, сталном сведоџбом коју му сада дајемо о својој доброј вољи и својој милости, видети у чврстој свези са целом царевином, у мирном и добро уређеном уједињењу народа, који уживају једнака права и у једнаком учешћу у установама које су дане свима народима наше царевине, најпоузданију залогу своме напредном развитку, све већој срећи својој и срећи земље у којој станује.

Издано у нашем главном и престолном граду Бечу 18. новембра 1849. год."

Истога дана би постављен и привремени поглавар српске војводине, у лицу генерала Фердинанда Мајерхофера Гринбилског.

И тако Срби добише војводину, у којој, ако боље загледамо, не беше ничег другог српског до имена. Подвојвода — странац (Немац), званични језик — стран (немачки) а и

сама војводина — т. ј. њезин територијум — беше тако састављена, да су Срби становници у њој били по готову у мањини према Румунима и Немцима. Разуме се да све ово није могло задовољити Србе, и они посташе још огорченији пошто су видели да су и овим чином њихове тежње и жеље изигране. Из овога су се да како развиле и међу самим Србима једна другој супротне струје, које су тражиле како и на који начин да се отклони зло које је већ при самом њезином стварању снашло војводину. Александар Стојачковић вели у једној својој брошурици из тадањег доба, да је међу Србима било четири такове струје, од којих је свака предлагала други начин организовања војводине.

Међутим је први поглавар војводине био дао оставку на то звање, не знајући коме да угоди: Србима или онима у Бечу, и на његово место би постављен генерал Коронини-Кронберг, тадањи војнички заповедник у Темишвару. Његово реакционарно држање према Србима у војводини, изазва поред горе споменутих разлога још веће нерасположење у народу, које из Беча нађоше за добро да отклоне или бар стишају тиме што одредише једног генерала да иде у народ, и да из уста виђенијих људи чује жеље и захтеве народа који је живео у „српској војводини". Писмо царево којим ово наређује гласи:

„Пошто уставне жеље и захтеви моје краљевине Угарске, које се тичу поновног спојења српског војводства и тамишког Баната, као и жеље и захтеви мојих српских поданика, који свагда имађаху повластица и законите слободе, захтевају озбиљно расматрање; пошто различите и веома супротне помисли других становника војводства Србије и тамишког Баната захтевају дубоко проучавање и претресање — одлучио сам да ради тога назначим свога фелдмаршал-лајтнанта Александра Менсдорфа-Пуљу повереником који ће преслушавши знатније особе свију народности и свија вера предати ми одлуку која ће ме задовољити . . ."

И доиста Менсдорф-Пуља оде у Темишвар да се оданде распита за мишљење и жеље народа, али већ после месец

дана — 27. децембра 1860. год. — изађе царски патенат којим се српска војводина просто присаједињава краљевини Угарској. Тај патенат гласи:

„Његово ц. и кр. апост. Велич. благоволело је највишом одлуком од 27. (15.) децембра о. г. наредити спојење (реинкорпорацију) србскога Војводства и тамишког Баната са краљевином Угарском, на основу државоправних претенсија ове краљевине на споменуте области.

„Да би се пак жељама србскога народа у Војводству у обзиру на подјемчено одржање његових од давних времена постојећих привилегија и законитих повластица (ексемција), нарочито пак његове народности и језика при овом делу одговорило, то је наређено, да патријарх Јосиф Рајачић у Карловцима из србскога народа изберe један број мужева, који се одликују сталежом, даровитошћу, учињеним јавним службама и прстежавањем јавнога поверења, и да их пошље у Беч, да они овде жељене услове и предлоге за јемства дотичним владиним органима представе, а влада има ова као што треба испитати и формулирана предстојећем земаљском сабору у Угарској поднети, а затим на основу овог сачињене чланове закона поднети највишем потврђењу...“

Тиме је дакле српска војводина била укинута пре но што је у опште и почела правилно да постоји. Кад би смо хтели изрећи праведан суд о овом чину, могли би то учинити речима Гершића, који каже:

„...Међу бечком владом и Маџарима и после октобарске дипломе још ни из далека не беху свршени преговори, а још мање постигнут споразум. Маџари никако нису хтели пристати на уређење монархије, које је уведено октобарском дипломом. У њих је још свежа и жива била революциона традиција из год. 1848., покољење које се борило и учествовало у томе великом покрету, још никако не беше изумрло, оно је надмоћном силом било истина физички надјачано и сузбијено, али је у души својој носило још оне исте идеје, за које је војевало у револуцији, дух револуције не беше никако убијен, он је у маџарском народу, томе већ историјски познатом и из-

рађеном револуционару, непрестано тињао као жишка под пухором. Мацари нису никако хтели пристати на положај угарске краљевине, какав јој је давала октобарска диплома, они су за земље угарске круне тражили нарочити, до извесне мере самосталан положај према осталим покрајинама монархије, у кратко, тражили су да се успоставе закони од г. 1848. и да Угарска добије своје засебно министарство. У Бечу опет нису хтели баш одмах и тако олако да капитулишу пред тим претензијама мацарским и да их услужно испуне и тако онда настаде борба између Беча и Пеште око питања о положају Угарске. Из центра у Бечу водио је сад ту борбу један од најдаровитијих типова аустријско-немачких државника, министар Шмерлинг. Доба Шмерлингово беше доба најживље уставне борбе између бечког централизма и угарског сеператизма т. ј. повраћаја устава и стања од год. 1848. У тој борби Шмерлинг при свој својој државничкој бистрини није умео да измисли неки сасвим нови рецепт за расхлађење одвише загрејаног мацарског националног заноса и за умекшање њихове тврдокорчости, него је поред осталих већ познатих средстава у таквим приликама прибегао опет једном већ и раније, кад се ломио колач између Беча и Пеште, од стране двора и бечких централиста употребљеном средству, аранжирању оне исте политичке игре, каква је одигравана и пре тога, а та је: да се немацарске народности у Угарској, а нарочито и на првом месту Срби употребе као помоћно средство, као неки савезници или, боље рећи, као „црнци“ против Мацара. Срби су пре свега требали опет једном да се појаве на политичној позорници као нека од стране Беча тобож протежирана и цењена нација, да се изиграју као баук и плашило против Мацара, те да се ови умекшају, да се екстремне тежње њихове сузбију и да буду предусретљиви и погоднији. Та мисао Шмерлингова добила је израза у сазивању српског политичког сабора у Карловце на Благовести г. 1861.; то беше знаменити благовештенски сабор, после темишварског сабора од год. 1848. трећи политички сабор народа српског у земљама угарске Круне.“

Као што смо из горњег патента видели, ћесар је тражио да патријарах Рајачић изабере из средине народа извесан број људи који би отишли у Беч да тамо изнесу жеље и потребе српског народа. У том смислу а на основу тога писао је и државни министар Шмерлинг патријарху, позивајући га да пошаље у горњој цељи извесан број — не преко 20 — изасланика који би изнели на меродавном месту народне жеље и потребе. Али патријарах не хтеде на то пристати, но затражи народни сабор који је једино био компетентан да износи народне жеље и захтеве. У писму патријархову министру Шмерлингу вели се: да је присаједињењем војводине краљевини Угарској увређен српски народ, да је патријарах и мисију Менсдорфа-Пуље сматрао незаконитом, и да је и садањи захтев да се у Беч пошаље неколицина изасланика и незаконит и увредљив за српски народ, пошто је само народни сабор позван да саопштава и доноси српске захтеве и молбе.

„Ова политика — вели патријарах Рајачић у своме писму — која у светињу с тешким жртвама стечених и доцније у небројеним приликама србском крвљу запечаћених народних привилегија од лаке руке дира, готово свуда се схватила, и од свуда се појављује не безосновна забринутост да ће садашње питање, односно утврђења народног права тешко наћи задовољавајућега решења, и то тим теже, што би се уређење државно-правних односа, да ово буде од пожеланог успеха, на уставном путу, у овом случају у законом народном сабору предузети и свршити имале.

Ово моје тврђење има тим већма основа, што свако мора увидети да где се о одржању и удејствовању народу једном уговорно ујемчених права ради, поједини људи, од самога народа законим путем најпре неизбрани и неопуномоћени, нити народ по праву заступати, нити у име његово свој глас решително дати могу.

С ове тачке, од које колико ја знам, обшта воља србскога народа ни у длаку не одступа, ја као наследник оних патријарха, који су на основу оних истих државних уго-

вора, око којих одржања и удејствовања сада се ради, пресељење србскога народа у ове земље покренули, остављенога мени избора појединих људи, на себе примити немогу, а да противу мога народа не згрешим, и целога потомства клетву на себе не навучем.

Осим тога, што мени, по моме положају није могуће избор каквих људи учинити, и за успехе овим путем без мога садејства можда постигнуте, особито у данашњих околностима, где је цео народ за држање народнога сабора, икакве одговорности примити на себе, није ми и неможе да ми буде јасно, како ови исти појединi људи у Бечу к обште задовољавајућем решењу једнога питања, које се тиче целог србског народа, што пробитачно принети могу.

Они се за поверенике народа не би могли сматрати, а много мање смели би они штогод у његово име предузимати, пошто они од народа никаквога мандата, да у Беч иду, и тамо у име његово о правима његовим у расправе се упуштати, добили нису.

Још мање би могли ти људи, да их ја изаберем, у име народа што у Бечу чинити, кад ја од народа за избор њихов мандата немам.

Они би дакле не другчије, него само као разсејане толике личности јавили се, од којих би се свака за себе у своме собственом правном кругу кретала, али за општу ствар, за коју би управо опредељене биле, неби оне имале никакве важности. . ."

„Кад би ја ове поверенике изабрао и у Беч упутио, то се пита, на кога би за незгодни изход овога важнога народнога питања, одговорност пала?

Ови тако изабрани и у Беч послани људи, неби имали, ни свакi по на особ, нити сви заједно, какове одређене обавезе на себи, ни према народу, ни према мени, и тако ја судим, да они као такови неби могли бити одговорни.

И надлежни органи владе, који би предлоге испитивали и формулирали, били би за ове тако назване поверенике и за мене заклоњени, дакле од сваке одговорности ослобођени.

И тако ништа друго не би заостало, него у таким околностима цели терет одговорности на мене зато навалити, што сам се ја попуштајући вољи владиној без мандата, са најсветијим правима народа мога титрао.

За мене дакле ништа друго неостаје и никоји други пут, него саветовати високој влади, да се народни сабор у једно време са угарском дијетом сазове, и да србски народ на основу свога историско-политичкога права оне модалитете определи, који му његово будуће биће у Угарској осигуравају, и да ове моделитете угарској круни објави, за чим ће по свестраном претресу Његово ц. кр. апост. Величанство, као венчани краљ од Угарске потврђење своје најмилостивије уделити, а његово највише решење на државни закон подићи.

У осталом овака државна дописивања, која се тичу народа, ја са високом владом за леђи народа водити несмем, зато ћу их јавности предати.

Србски је народ при себи, он ће укинуће војводовине с тешким срцем поднети, и молити се Богу свемогућем, судији народа и краљева, да му се његово силом државнога уговора од 170 година ујамчено политичко-црквено биће, у сретније дане боље будућности оснује, утврди и освети.

Примите Ваша Преузвишености израз мога најотменијега високопоштовања, с којим част имам бити Ваше Преузвишености најпокорнији слуга Јосиф с. р. патријарх. У Карловцима 4. (16.) јануара 1861.“

Шмерлинг је дакако о овом писму и захтеву српског патријарха известио ћесара, и после подужег размишљања и саветовања би дозвољен сазив српског сабора а у исто време и патријарах позван да извести државног министра о начину како да се овај изванредни сабор сазове. У писму од 14. марта 1861. год. разложио је патријарах начин под којим је држао да се треба сазвати сабор и овај је и примљен од ћесара. На основу тога предлога израђен је овај изборни ред посланика:

1. Србски народни сабор под председништвом патријарха састојаће се:

а) из три епископа: бачког, темишварског и вршачког;

б) из 25 изабрани посланика свештеничког; и

в) из 50 изабрани посланика грађанског реда.

2. Од 25 посланика свештеничког реда бира монашки чин осам; а мирски седамнаест посланика.

У провинцијалу карловачке архидијецезе 12 манастира који се тамо налазе бирају свега четири; — манастир Бођани у бачкој дијецези једног; манастири Бездин и Св. Ђурађ у темишварској дијецези два; а тако исто манастир Месић у вршачкој дијецези једног посланика.

Избор се има у местима, која епископ одреди, и на онај начин, који се при досадањим изборима посланика за сабор упражњавао, под председништвом најстаријег у чину предузети.

3. За избор 17 посланика из мирског свештенства изборни срез сачињава сваки од следећих протопрезвитерата, као: карловачки, митровачки, шидски — ова три само са својим изван војене границе лежећим окружијама; даље новосадски, сомборски, сегедински, — овај само са својим к војводовини припадајућим окружјем; за тим темишварски, чаковачки, кикиндски, чанадски, велико-бечкеречки, и вршачки, — овај такође само са својим изван војене границе лежећим окружијем.

4. Новосадски, сомборски, темишварски, велико-кикиндски и велико-бечкеречки протопресвитерат бира сваки по два; карловачки, митровачки, шидски, сегедински, чаковачки, чанадски и вршачки по једног посланика.

5. Столица протопресвитерата је место бирања у сваком протопресвитерату. Но у карловачком протопресвитерату је Ириг; у митровачком Рума, а у сегединском Ст. Бечеј место бирања.

6. Посланици свештеничког реда бирају се у сваком протопресвитерату непосредним избором од свију, који право бирања имају.

Право бирања има сваки србски парох, и сваки србски парохије администратор. Право бирања може се само у једном изборном срезу, и то само лично употребити.

7. Изабран може бити сваки дејствителни србски протопресвитер, сваки србски парох, и сваки србски парохије администратор.

8. Посланици мирског реда бирају се делимице од србских општина у варошима и варошицама, делимице од других србских сеоских обштина.

8.-а Србске општине у Новоме Саду, Сомбору, Вел. Бечкереку, Темишвару, Вршцу и Вел. Кикинди сачињавају свака за себе особити изборни срез.

9. Србске општине у Сомбору и Вел. Кикинди бирају сваки по три; у Новоме Саду, у В. Бечкереку и у Вршцу по два; у Темишвару заједно за предграђима: Фабриком, Јозефштатом и Мајурима једног посланика.

10. Посланици ових вароши и варошица бирају се непосредним избором од свију пунолетних Срба, који црквеној општини у овим варошима и варошицама припадају.

11. За бирање посланика у сеоским општинама сачињавају горе под §. 3. наведени протопресвитерати са њиховим тамо назначеним окружијама, толико исто засебних изборних срезова.

12. Новосадски протопресвитерат бира пет; сомборски, сегедински, карловачки, темишварски, вел. бечкеречки и чадински сваки по три; митровачки, шидски и чаковачки по два; кикиндски седам, а вршачки једног посланика.

13. Посланици сеоски општина бираће се посредно од избрани бирача.

Свака општина у изборном срезу, где Срби живе (изузимајући у §. 8. наведене вароши и варошице) бира на сваки 500 србска становника по једног бирача. Сувишак, који 250 достиже или прелази, узима се као да је број 500 подпун. Сувишак до 249 не узима се у рачун.

Мање општине пак, у којима број србски становника 500 не износи, бирају ипак по једног бирача.

14. И бираче у свакој сеоској општини бирају они пунолетни Срби, који принадлеже црквеној општини у месту.

15. Сваки бирач може своје право бирања само у једном изборном срезу и то само лично извршивати.

16. За посланика из мирског реда може сваки Србин избран бити, који је а) аустр. грађанин, који је б) 30 година стар, који в) подпуно ужива грађанска права, и који г) не живи од наднице.

17. Од права бирања и изабран бити искључена су она лица, која се:

а) Због прљавих дела или из користољубља или против јавног морала учињеног преступа под испитом или каштигом налазе; или која су због безчасног дела или због таковог преступа кажњена била.

б) Која се под конкурсом налазе.

На основу овог изборног реда изабрани су ови посланици:

1. Аврам Борђошки, парох силбашки, посланик протопресвитерства новосадског.
2. Аксентије Радовић, ц. и кр. јавни нотар, посл. протопр. кикиндског.
3. Александар Волић, градоначелник вршачки, посланик вароши Вршца.
4. Александар Вуков, парох модошки, посл. протопресвитерства бечкеречког.
5. Александар Стојачковић, секретар кр. угарског намесништва, посл. вароши Сомбора.
6. Антоније Нако, архимандрит бездински, посл. манастира Бездина.
7. Аркадије Николић, адвокат, посл. протопр. сомборског.
8. Арон Јоцић, дистриктски сенатор, посл. протопр. сегединског.
9. Велизар Мишковић, ц. и кр. срески актуар, посл. протопресвитерства кикиндског.
10. Владимир Ловачић, ц. и кр. окружни инжињер, посл. протопресвитерства сомборског.
11. Гаврило Новаковић, јурасор, посл. протопр. шидског.
12. Гедеон Цветић, архимандрит месићки, посл. манастира Месића.
13. Герман Анђелић, патријаршки протосинђел, посл. манастира фрушкогорских.

14. ДанилоДимитријевић, адвокат, посл. протопр. кикиндског.
15. Данило Стаић, прота бечкеречки, посл. протопр. бечкеречког.
16. Димитрије Марковић, прота шидски, посл. протопресвитерства шидског.
17. Димитрије Рајић, наместник и парох сивачки, посл. протопресвитерства сомборског.
18. Ђорђе Бранковић, прота сомборски, посл. протопресвитерства сомборског.
19. Ђорђе Николић, прота семиклушки, посл. протопресвитерства семиклушког.
20. Ђорђе Радак, адвокат, посл. протопр. кикиндског.
21. Ђорђе Станковић, актуар, посл. протопр. кикиндског.
22. Др. Ђорђе Стојаковић, ц. и кр. придворни саветник, посл. протопр. новосадског.
23. Ђорђе Стратимировић, ц. и кр. генералмајор, посл. протопр. новосадског.
24. Евстатије Михајловић, ц. и кр. саветник врховног областног суда, посл. протопр. бечкеречког.
25. Емил Манојловић, адвокат, посл. протопр. сегединског.
26. Емилијан Кенгелац, владика вршачки.
27. Исидор Коларовић, архимандрит ковиљски, посл. манастира Бођана.
28. Исидор Лудаић, наместник и парох суботички, посл. протопресвитерства сегединског.
29. Јован Дамаскин Неметски, велики жупан, посл. протопресвитерства темишварског.
30. Јован Живковић, други поджупан, посл. протопресвитерства карловачког.
31. Јован Ђорђевић, уредник „Србскога Дневника“, посл. протопресвитерства новосадског.
32. Др. Јован Суботић, први поджупан, посл. протопр. митровачког.
33. Др. Јован Хаџић, ц. саветник, посланик вароши Новога Сада.
34. Јосиф барон Милутиновић, ц. и кр. подполковник, посл. протопр. темишварског.

35. Коста Петровић, дистр. економата директор, посл. вароши Кикинде.
36. Лазар Доић, ц. и кр. срески начелник, посл. протопр. новосадског.
37. Лазар Стефановић, парох вршачки, посл. протопр. вршачког.
38. Др. Ливије Радивојевић, ц. и кр. саветник врх. областног суда; посл. протопр. темишварског.
39. Лукијан Николајевић, архимандрит беочински, посланик манастира фрушкогорских.
40. Др. Милош Радојчић, медицине доктор. посл. протопр. карловачког.
41. Михаило Стојановић, адвокат, посл. вароши Кикинде.
42. Михаило Таназевић, ц. и кр. саветник окр. суда, посл. протопр. бечкеречког.
43. Михаило Транданфиловић, адвокат, посл. протопр. чаковачког.
44. Никанор Груић, архимандрит крушедолски, посл. манастира фрушкогорски.
45. Никола Вукићевић, професор препарандије, посл. протопр. сомборског.
46. Павао Бибић, намесник и парох меленачки, посл. оротопр. кикиндског.
47. Павао Влаховић, прота кикиндски, посл. протопр. кикиндског.
48. Павао Живановић, кнез иришки, посл. протопр. карловачког.
49. Павао плем. Јагодић, ц. саветник, посл. протопресвитерства вршачког.
50. Павао Недић, ревидент рачуна, посл. протопрес. кикиндског.
51. Павао Николић, прота карловачки, посл. протопр. карловачког.
52. Павао Риђички од Скрибешћа, властелин, посл. протопр. кикиндског.
53. Павао Стаматовић, прота новосадски, посл. протопр. новосадског.

54. Др. Павао Трифунац млађи, ц. и кр. срески начелник, посл. протопр. кикиндског.
55. Павао Трифунац Батвански, (старији), ц. и кр. министарски саветник, посл. протопр. бечкеречког.
56. Петар Чарнојевић Мачански, властелин, посл. вароши Темишвара.
57. Платон Атанацковић, владика бачки.
58. Порфирије Милитаревић, парох товладијски посл. протопр. чаковачког.
59. Сава Ђорђевић, адвокат, посл. протопр. сегединског.
60. Самуило Маширевић, владика темишварски.
61. Самуило Маширевић, ц. и кр. саветник областног суда, посл. протопр. чаковачког.
62. Светозар Миленковић, парох темишварски (градски), посл. протопр. темишварског.
63. Др. Светозар Милетић, градоначелник новосадски, посл. вароши Новога-Сада.
64. Светозар Милутиновић, ц. и кр. државни одветник, посл. вароши Сомбора.
65. Светозар Пеша, адвокат, посл. вароши Вршца.
66. Симеон Филиповић, адвокат, посл. вароши Вршца.
67. Срећко Михајловић Јарембински, властелин, посл. вароши Бечкерека.
68. Стефан Вуков, адвокат, посл. вароши Бечкерека.
69. Стефан Георгијевић, приватан, посл. протопресвитерата чанадског.
70. Стефан Дракулић, парох темишварски (фабрички), посл. протопр. темишварског.
71. Стефан Михајловић, архимандрит св. ђурђевачки, посл. манастира Св. Ђурђа.
72. Стефан Сандић, адвокат, посл. протопр. чанадског.
73. Стефан Стоинов, ц. и кр. срески начелник, посл. протопр. митровачког.
74. Др. Теодор Мандић, саветник кр. угарског наместништва, посл. протопр. новосадског.
75. Теофан Живковић, патр. архиђакон, посл. манастира фрушкогорски.

76. Трифун Атанацковић, ц. и кр. саветник областног суда, посл. вароши Сомбора.
77. Урош Милутиновић, прота митровачки, посл. протопр. митровачког.
78. Христоф Шифман, добара инспектор, посл. протопр. чанадског.

Овај сабор састао се је 21. марта 1861. године. Са каквим се је нестрпљењем он очекивао и колике су се наде у њега полагале, то нам прича тадањи омладинац Гига Гершић. „Као млад правник — прича им — ја сам у галерији присуствовао свечаном моменту, кад је у Карловцима отворен тај сабор, а тако сам исто био један од најревноснијих и најпажљивијих слушалаца његових дебата. Живо су ми и данас још пред очима сви они одабрани, виђени и одушевљени људи, цвет онострaног народа српског, које је народ послао у тај свој сабор и који су са ново пробуђеном вером и надом у бољу будућност приступили своме задатку свом збиљом и преданошћу, коју је захтевао сам важни и значајни задатак тога сабора, а при томе су се, наравио, уздали у успех тога свога рада. Ту се на жалост опет обистинило оно, што је један духовити француски писац 18. века казао, да су „вера и нада врлине простодушних које иду у корист препредених непоштењака." Одиста није могуће сетити се тога тако свечано инсценисанога и одржанога сабора, у коме је народ српски у Угарској опет једном изишао на среду као једна историјски-политичка индивидуалност, — није могуће у мислима обновити сву ту лепу и дирљиву сцененију, и поново прелиставати радњу тога сабора, а да човека не обузме једно тешко суморно сећање, да се дубоко не замисли о чудној и несретној судби тога толико напаћенога и толико пута превареног српског племена.

На томе сабору још су се могле видети живе слике чувених људи из године 1848. Ту је председавао седи Патријарах Рајачић, по свој прилици последњи импосантни тип једнога српског црквеног поглавара старинскога снажнога кова, који је дисао духом народним, који је био вазда

вољан и спреман, да се за народ свој и његова права заложи и који је најзад имао куражи и ауторитета да цару и свим осталим надлежним круговима и факторима кресне без увијања за њих тешке и горке истине у очи; то је стари првосвештеник још и на крају својих дана показао својим достојанственим држањем и на благовештенском сабору, кад је царски комесар хтео, позивајући се на своје инструкције, да у неколико ограничава саборске посланике у слободном исказивању мишљења у дебатама саборским. Поред патријарха ту је био чувени „вожд“ народа у год. 1848. ђенерал Стратимировић, ту беху последњи типски представници српскога још сасвим неодрођеног племства: Петар Чарнојевић, Дамаскин, барон Милутиновић; ту беше чувени Ђорђе Стојаковић, највернији представник српске високе бирократије, која је још била испуњена српским осећањем и родољубљем; ту беху знатни представници и књижевници др. Хаџић-Светић и др. Јован Суботић, ту узорити говорник и песник архимандрит Грујић и још многи други; поред те групе старијих виђених политичких људи и јавних радника појављује се на томе сабору група представника млађега кола српских политичара, публициста и јавних народних посленика, а на челу те групе стоји као вођ и центар њен Светозар Милетић, који је ту први пут изишао на среду као повереник и представник народа на парламентарном пољу, у парламентарној арени; уз њега стајаху као виђенији једномишљеници и вршњаци вредни Јован Ђорђевић, Јов. Живковић, Миша Манојловић, Радак и др.

Силан се народ из свих крајева српских беше тада слегао у Карловце; опет провеја кроз народ привремено под Баховом системом присутни али никако још неугушени дух из славних мајских дана г. 1848., поче опет јаче и живље да вибрира у души народној жица заједничке националне свести, која се привремено беше притајила и успавала, затреперише му пред очима као нека знамења лепих и бољих дана... Гледао сам тај одушевљени народ, како у густим гомилама врви кроз улице старе патријар-

хове престонице, с њиме сам заједно заносио се вером и надом, летио с њиме заједно или управо, као бујан младић, још и испред њега на крилима националног идеалисања — сад ми све то изгледа као да беше сан, као нека лепа бајка из старих идилских времена.

Одиста су се везивале велике наде за тај благовештенски сабор; Стојаковић је тада казао: „Никад, откако је народ српски у аустријску државу дошао, није ни једна народна скупштина тако важна била као ова.“ Каква грдна илузија!“

Прва седница Благовештенског сабора држана је 21. марта. Пошто су се изабрани посланици сакупили у варошкој дворани, отишла је нарочито за то изабрана депутација да допрати царског комесара који има да отвори сабор. Када је овај дошао, прочитао је народни посланик и секретар сабора др. Милош Раић списак свију изабратих посланика, а комесарски актуар мајор Машић, царево писмо којим се генерал барон Јосиф Филиповић од Филипсберга одређује за царског комесара при овом народном изванредном сабору. Пошто је патријарах Рајачић као председник сабора поздравио царског комесара, и овај на поздрав одговорио опоменувши у своме говору сабор да има у виду при свом раду већ извршено присаједињење српске војводине Угарској и сремског дела Славонији, узео је реч патријарах те је отпочео сабор овим говором:

Славни Саборе!

По највишој Милости Његова Величанства, нашег Императора и Великог Војводе Франца Јосифа I. скупилисмо се ми данас овде, да се посаветујемо саборно о предметима, који засецају у политички и народни живот наш, и да израдимо, саставимо, и поднесемо Највишем Месту означене жеље народа нашег.

Највиша је намера Његовог Величанства примити те жеље народне у своје краљевске предлоге, који ће се послати на предстојећу дијету унгарску, да се уведу уставним путем у земаљске законе, а тим начином да се осигурају

народу српском у овим земљама ујемчена права, а особито два главна фактора политичког живота: Народност и Језик.

Ми смо позвани и послани, да дамо жељама народним онај значај, без кога се оне не могу сматрати за народне, и да тим начином олакшамо Његовом Величанству посао, да постигне речену највишу своју намеру.

Јављајући вам тај позив, и то посланство наше, сматрам за прву моју председничку дужност, поздравити вас као народне достојнике, посланике и заступнике с оним поверењем, које вам је поклонио и народ у решавању данашњег великог политичког питања свог, предусретајући вас с оном утехом, с којом предусрета на крају земног живота свога отац синове, који су се скупили око њега, да се договоре и посаветују с њиме о будућој срећи целе породице и заједничком напредовању задружнога дома свога.

Ви добро знате, како се радује остарели отац, који је близу гроба, кад види децу своју око себе, али и то знате, да му мора пасти јако и жао, кад види, да му нема на броју свију његових синова, које би желио видити.

Така радост обузима мене у овом часу, што сам доживио, да могу видити нас скупљене на овом народном сабору; али и жалост тешка стеже ми уједно опечаљено срце моје, што не видим међу нама и заступнике народне из оних крајева, који нису спадали у област Војводине, ни из витешке и јуначке наше границе, а знам и уверен сам, да и изван војводска и граничарска браћа наша мислима и осећајима, имањем и животом својим служе, као и ми, и више, него ми, Цару, Народу и Отаџбини.

Тешко ми пада, што нема приступа и гласа цео народ у сабору овом, јер привилегије народне, којима се ујемчава народу нашем држање народних сабора, и осигуравају се права народна, нису само наше, него су опште имање, опште добро и благо, општа светиња и општи аманет свију Срба.

И кад се поведе, као што се овде мора повести, реч о том општем аманету, у тој речи не учествује нико из народа зато, што је свештеник или племић, или грађанин

или граничар, или што живи у овом, или оном крају монархије; него сваки, који учествује, учествује зато, што је Србин, и члан онога народа, коме су повластице дане и дароване.

То је моје постојано уверење, и с тим уверењем заузимао сам се ја, и настојавао по положају моме свакојако, да се скупе овом приликом заступници од свију аустријских Срба без разлике реда и стања, у коме званиче и служе, без разлике одеће и обуће, коју носе, и без разлике места, предела, и области, у којој живе.

Али то заузимање и настојавање, та сваколика мука моја није могла уродити жељеним плодом, и ја сам нашао према данашњим тешким околностима за добро пристати најзад и на овај изванредни, овај, тако рећи, партикуларни сабор народни, надајући се да, то ни вама ни народу, неће бити неповољно.

Ничим мање нисам заборавио предохранити цели народ за будућност од оваковог једностраног народног сабора у политичким народним питањима.

Та моја нада оправдала се већ у нечем тиме, што је народ изабрао и послао доиста заступнике своје, да участвују у овом сабору своме; а ваша готовост, с којом сте примили то поверење народно, јамчи ми за то, да ћете ви имати у том положају своме, као народни заступници, опште користи целог народа пред очима, и да ћете одговорити тим начином очекивању заступљеног и незаступљеног народа нашег.

Тај и такав поступак ваш ублажиће тугу моју, тугу вашу, и тугу незаступљене браће наше, и умалиће бригу целог народа нашег.

Морамо признати, да је тај положај наш према данашњим озбиљним околностима из многих разлога тежак, а одговорност наша према народу и будућности његовој свакојако још тежа и већа; но ако ми не попустимо од оних права, за која народ војује и крв своју пролива већ од сто седамдесет година, и ако ми у том постојанству нашем останемо на оном путу и на оном пољу, на ком ће нас

сретати општа и укупна воља целог народа, онда се немамо бојати ни тешког положаја нашег према околностима, ни теже одговорности наше према народу.

Тај пут и то поље биле су за народ српски увек и свагда до сада народне привилегије, које је сматрао увек, и које сматра и данас народ наш за таке државоправне уговоре, што вежу и једну и другу страну подједнако.

Тог пута и поља држао се 1790. год. народни сабор темишварски, који је претресао предмете и из политичког народног живота.

Тог пута и поља држала се 1848. год. народна скупштина карловачка, која се трудила с одушевљењем својим оживотворити умртвљено слово привилегија својих, и дати живот начелу народном, начелу вечном и светом.

Тог пута и поља држао сам се и ја, који сам морао, по положају моме, стати место народа више пута за правду, коју народ иште и тражи, и за дух народних повластица, који је оживио у народним мајским закључцима, подкрепљавао, и утврђивао душевне и телесне силе моје, да не клонем на том путу и не поколебам се у постојанству моме.

Времена су данашња озбиљна, пуна опасности и неизвесности за најближу будућност народа и његових историјских права.

У тој озбиљности, опасности и неизвесности не остаје нам друго, него не губити из очију у жељама нашим основа, правца и граница, које су нам означене у повластицама царским, и које су имали пред очима и досадашњи сабори народни, кад год су изрицали жеље народне, а на том основу и правцу, и међу тим границама држати се у том великом и велеважном послу нашем постојано правде и љубави; јер ма како да су озбиљна времена, ма како да су опасне околности, и ма како да су замршени односи међу народима, ономе, који је на путу правде и љубави, остаје увек та нада, да ће се покорити напослетку духу правде, времена и околности, и поклонити се духу љубави свако колено, коме је стало до мира и мирнога напредовања у животу своме.

Ја имам велико поверење к славном овом сабору; и по том поверењу моме надам се, да нас при решавању задатка нашега неће моћи ништа извести из ладнокрвности, разборитости и умерености, и да ћемо ми словом и делом засведочити и овом приликом ону верност и привржeност према Његовом Величанству и целоме пресветлом дому царском, коју смо наследили неоскврњену од наших ваљаних предака, али да ћемо једнако развити у души и срцу нашем према народној нашој ствари ону љубав и оно одушевљење, које ће показати народима аустријским и европским, да смо ми свестни, и готови на сваку жртву, од које зависи боља судба и сретнија будућност народности наше.

У тој надежди, желим да вам преблаги Бог пошље благослов свој небесни, који ће вас подпомоћи, да мудро и сретно започнете, продужите и завршите договарања и саветовања ваша, у којима је заложена судба, част и слава целога народа српског.

Напослетку, славна српска изабрана моја господо! још једно имам, да вам проговорим. Ја се заклињем свевишњим Богом оцем, и распетим његовим јединородним сином Исус Христом и пресветим животворећим духом, да у овом нашем садашњем и сваком народном и црквеном послу нити сам радио, нити радим, нити ћу радити из икакве моје користи; да нисам ни подговорен, ни подмићен, нити да имам икаквога другога интереса пред очима, него интересе мога милога народа и свете моје цркве. Ја заклињем и вас овим истим светињама, заклињем вас проливеном крвљу ваших праотаца, отаца и браће, заклињем вас вашим потомством, да не мислите, нити радите ишта по чијем наговору, по каквом приватном интересу, него само по правој и истинитој потреби и користи нашег народа и свете цркве. Али уједно и проклињем — да му се затре име и семе — мене и сваког онога, који би се усудио и мислити што, или по чијем наговору, или из свог сопственог интереса у овом данашњем делу народном. Амин.“

После говора старог патријарха устао је и узео реч архимандрит Никанор Грујић. Заблагодаривши патријарху

на његову патриотском говору прешао је на саборски рад овим речима:

„...А што се тиче туге његове (т. ј. патријархове) за оном браћом, која нису овде заступљена, ја тако држим, да ни међу нама нема никога, чија душа неби била у овом тренутку ојађена, чије срце неби било ожалошћено, чија радост неби била замућена, што нема међу нама по речима св. патријарха ни оне браће наше, који изван војводске области по Угарској, Срему, Славонији, Хрватској и Далмацији живу, ни оних храбрих јунака, који по војничкој крајини од Велебита до Домогледа дан и ноћ на стражи стоје; а једни и други у пуној свести народности своје с једнаким одушевљењем, као и ми, заузимају се и боре сваком приликом за бољу судбу народа свога и за сретнију будућност његову.

Оће ли то тако остати, може ли и мора ли то тако остати, ја нећу, а нисам ни позван да то пресуђујем; ал тако мислим, да ми, који смо се скупили овде, можемо признати и одобрити, св. патријарху, што је нашао, као што се изражава, према данашњим тешким околностима за добро и саветно пристати на то, да се скупимо, као што смо се скупили.

А да се можемо обазрети из овога сабора нашег са спокојном савешћу на предке наше, да можемо погледати с образом у очи сувременицима нашим, и да можемо поћи с утехом неком на сусрет потомству нашем, морамо се заузети и упети овом приликом из свију сила наших, да у речи, коју ћемо изрећи у народну корист цару и држави, уроди реч целог народа и да се испуне у жељама нашим жеље целог народа нашег.

Но жеље славна господо српска, као што сви знамо, могу бити праведне и неправедне, умерене и неумерене, упутне и неупутне... и као што су оне у првом реду пробитачније и благословеније и за поједине људе, и за целе народе; тако напротив неупутне, неумерне, и неправедне, ако се испуне у својим околностима, обично нису ни за кога од постојане и дуговечне користи.

По вечном промислу божијем ушло је у природу свестну и бесвестну потајно неко, али и постојано начело, по коме природа и сама освети сваки недостатачни, грешни, и преступни корак свој. Тако и неупутност свака мора напоследку сама себе смлавити, неумереност сама себе сатрти, неправда сама себе саранити, да над гробом њеним и над пустолинама дружине њене пре или после, али најпосле за цело светкује правда победу своју.

То природно начело не престаје истина за нас, кад станемо са жељама нашима према другима;... али не губи се оно из природе ни за друге, кад стоје са жељама својим према нама.

Па опет у међународном животу и дотицају, где један народ од другог има шта желити, искати и тражити, један другом има шта попуштати, уступати, и давати, облаче народи често себичност своју у одећу искрености, и дају јој облик правде, да зракама тог облика засене очи један другоме, и да тако лакше наведу један другога на странпутицу, на којој надмудрени хоће ли неће ли, мора служити себичној користи онога, који га је надмудрио.

И то је кадикад и често, а може бити и данас узрок не постојанству мира, комешању и трвењу, замршајима, расправа, окршајима, и многоме злу међу народима, које им смета, да немогу живити један с другим у миру и љубави, и немогу напредовати један поред другог у оном савршенству, које им је Богом намењено.

Ја нисам рад и не мислим никоме преотети суда у данашњем народном питању; али ако би дошло до изражавања жеља наших, тако мислим и држим, да би се могли сложити сви у овом начелу: не уносити у захтевања наша овом приликом ништа, што би било не право према другима; али и не пристајати од наше стране ни на шта, што би било не право према нама и потомству нашем.

Тог начела правде држаћемо се ми у послу нашем, ако се држимо у захтевању нашем оног основа, који нам је зајемчен, оног правца који нам је повучен, и они граница које су нам означене. . . Кад би вас сад запитао славна го-

сподо српска, где?.. шта би ми одговорили? (Одговор: у привилегијама нашим.)

Јест, у привилегијама нашима имамо ми за све оно, шта нам се у њима обећава, даје, повлађује, или потврђује, дакле за све оно, што можемо желити, искати и тражити за народ наш у овим земљама, правни основ и правац и правне границе а у овима законито јемство за упутност, умереност и правду свега, што би поднели с те тачке највишој нашој државној власти.

О самим привилегијама нашим и о важности садржаја њинога нека мудрује како ко оће, нека говори шта ко оће, нека окреће смисао речи њиних како коме боље иде у рачун.. ми их од наше стране не можемо сматрати никада за неке златним словима изшаране и украшене старинске хартије које су намењене биле у пореклу своме, да предцима нашима, као недорастлој деци унутрашњом лепотом и спољашњом красотом својем заварају очи на неко време. За нас су биле, и биће привилегије наше, догод се не испуне вечити и свети, као што се изражава св. патријарх, уговори, закључени међу предцима нашима и сувереним господарима ових земаља, на које је пристала, и којима је обвезала по праву и слободној вољи једна и друга страна и себе и потомке своје.

По себи се разуме, да те тако дате и примљене уговоре није могла једна страна од друге ни обманом измамити, ни молбом измолити, ни силом отети.

Да шта им је дало повода?

Има у животу народа часова, не знам како би их управо назвао, часовима слабости, или страве, или неприлике, или зле слутње, али има у животу народа зацело таких часова, у којима народи и у пуној свести своје снаге осећају у потаји, да без помоћи један другога не могу напредовати у животу и у намерама својима.

Нећу казати, да су приморали суверене господаре ових земаља такви часови, — али зацело су били неповољни и незгодни замршаји у држави и изван државе, што су им дали повода, да позову предке наше, у помоћ противу

својих непријатеља, и да им тога ради обећају и свечаним уговорима осигурају слободу живота политичког, црквеног, и народног у својим земљама, и у онима које би отели од непријатеља заједничким оружјем својим; а предцима нашима стало је било за тим, да пристану на те уговоре, и да помогну срушити силу општег непријатеља, и одбити општу опасност од себе и од народа угарских и аустријских.

Због једног и истог узрока годила је и морала је годити једнако та међусобна погодба једној и другој страни, и сувереним господарима ових земаља и нашим предцима.

По несрећној оној крвљу кнеза Лазара и најодушевљенијих српских јунака обележеној битки косовској, остали су предци наши мало по мало у својој држави без своје државе, у својој земљи без своје земље.

Спомен прошлости и неправде, која им је учињена, изводио је у памети и у срцу њиховом постојано тежње на повратак изгубљене народне самосталности, а љуто и све љуће угњетавање турско подизало је те тежње, да непопусти никада у њиховим прсима.

Свака дакле прилика, која се подударала, или се показивала, да се подудара с том тежњом њиховом, била им је као озебломе зрака сунчана, добродошла, и једва дочекан био им је сваки онај глас, који је додавао надежди њиховој нове надежде, да ће корачити и примаћи се за један корак ближе к цељи, која им није могла исчезнути никада испред очију.

Та жалосна и несретна судбина народа српског није била и остала сама, . . . она је предњачила само равној и подобној судби других народа.

По неком времену сјајни Цариград постао је цело Косово за грчки, а Варна и Муач полукосово за угарске народе. . . и подигнути на будимским краљевским дворовима полумесец претио је преко полдругог столећа мрачном половином својом крсту, а сјајном сјајности и власти бечкога и других владалачких дворова у Европи.

Невоља дакле она, која је била најпре само српска, постала је после и српска, и грчка, и угарска и аустријска.

Једнако угњетавани народи по једнакој судби својој ватају се обично један за другога, и једнака невоља веже их једног за другога.

У таком колу повезани један за другога налазили су се народи српски, грчки, и угарски и у другој половини седамнаестог столећа, кад је подигао Леополд I. оружје своје на општег непријатеља и угњетача и осталих речених хришћанских народа.

Цељ подигнутог тог леополдовог оружја била је по речима његовим: извојевати и повратити угњетеним народима хришћанским народну слободу. И глас те праведне и свете цели, који је управио 6. апр. 1690. године у писменом позиву своме сам Леополд Први на предке наше, није могао не наћи, по досад реченом, готовог одзива у прсима њиховим.

У позиву дакле и одзиву томе лежи повод, узрок и почетак уговора наших са Леополдом Првим закљученим, и толиким царским дипломама и привилегијама потврђеним и утврђеним; а у овима лежи повод, узрок и почетак наше сто седамдесет годишње судбе.

Далеко би одступио од задатка нашег, кад би спомињао редом и поименце све оно, што нам се догађало после тих уговора. А и онако је довољно позната већ данашњим даном и деци нашој жалосна судба деспота Ђурђа Бранковића, судба достојанства војводског и вицевојводског, судба власти грађанске предане патријарху Чарнојевићу и његовим пријемницима, судба придворне српске депутације, судба граница моришке и потиске, судба народног сабора темишварског, судба придворне српске канцеларије и судба појединих народних људи и целог народа нашег.

Нама је дакле доста опоменути се и овом приликом у опште онога, чега се не можемо не опоменути никада, кадгод се састанемо.

Од времена споменутог позива и одзива до данас протекло је већ пуних сто седамдесет година, и у целом простору тог времена не налази се ни једна тачка, с које би могла пасти и најмања тамна сенка на обећану и угово-

ворену од наше стране верност и приврженост према нашим законитим монарсима; али нема ни такве тачке, на којој би могли осећати, да смо уживали обећану и уговорену народну слободу, не велим у пуној мери, али у оноликој од све невоље, у коликој смо ју кад заслуживали, и у коликој нам се кад могло уступити то уживање у овим земљама.

А кад би ишли редом с године на годину, с месеца на месец, са седмице на седмицу, с дана на дан, неби наишли у целом том времену ни на једну годину, ни на један месец, ни на једну седмицу, ни на један дан, кад нисмо стојали по уговору нашем готови, и преко уговора нашег, готовији него ли ико други с имовином и животом нашим на свесрдној услуги и верној служби цару и држави... дакле кад не би били заслуживали уживати народну слободу у овој мери, у којој нам је обећана.

Велики и крвави домаћи и спољашњи ратови водили су се толико и толико пута за то време, и колико је год било у њима битака, бојева, окршаја и огращја, ни једно то није могло доћи ни проћи и без наше беде и невоље, и без наше муке и жртве... и нема ваљда ни једне стопе, ни једног педља земље, на коју је кад стала и пала војујућа сила државна, а да она није наквашена и крвљу, није нагојена и костима наше браће и наши народних јунака.

То је, славна господо српска, подпис и печат наших предака и наш, које су придавали они, и које придајемо и ми непрестано нашим привилегијама и уговорима према подпису и печату царском.

Па кад противу тог подписа и печата нашег неподиже за толико година ни једна дипломатска, ни политичка, ни правничка душа гласа свога овде, где се проливала, и где се пролива крв наша, да се очисти, или одбрани, или сачува земља од непријатеља, ја незнам и не схваћам, како се може подигнути који глас противу подписа и печата царског онде, где ми захтевамо, иштемо и тражимо, да нам се уступи уживање права и повластица тим нашим подписом и печатом осигурани.

Коме се не допада и коме не прија никако ово друго, тог можемо запитати јавно и пред целим светом, зашто да му се допада и да му прија и оно прво?

Незнам, славна господо српска, оће ли се чинити коме праведна или не праведна та мисао о значењу и важности наши повластица; али она је зацело тако живила и дизала се увек у свести народа нашег,... пружала се увек као нека основна не прекидна и не надовезивана жица кроз све догађаје народног живота нашег, и она је управо дала повода оној знаменитој мајској народној скупштини, и њеним тачкама.

Небојте се славна господо српска, нећу ја спомињати судбе, коју су имале и обрицале те тачке, док су стојале написане на хартији, нити ћу говорити о том, како су изгледале оне после, кад су уведене биле у живот. Сви ми, који смо се скупили на овај народни сабор били смо носиоци и очевидци и онога времена кад су оне зачете, и онога, кад су оживотворене, и знамо, врло добро знамо, с каквим су се лицем и стасом појавиле оне у постанку своме, и с каквим су корачале после кроз живот, нећу да рекнем, до своје смрти, али могу рећи до оног злеудног часа, кад им је смрт намењена и изречена.

На овом месту и у овом тренутку пречe ће бити, мислим, за нас, спустити међу нас и међу нашу прошлост густу завесу, да застре онај простор времена, у коме су сами самотворни јади, и да заклони од очију наших све оне немиле и неповољне догађаје, који би нас могли извести из ладнокрвности, коју нам и св. патријарх топло препоручује, и без које се доиста тешко долази до разборитог савета, и напредног излазка из заједничких договарања.

Али има нешто у политичком кораку мајске скупштине,[1]) што се неће и неможе избрисати никада из исто-

---

[1]) Ради бољег прегледа оставили смо да овде опишемо мајску скупштину: **Пре но што су почели оружани сукоби између Маџара и Срба а пошто је Кошут већ био одбио оправдане захтеве које је једна српска депутација под вођством Александра Костића ставила угарском сабору, затражио је српски народ који је гомилама долазио**

рије наше, што се дакле неда заклонити ни овом приликом од очију наших.

Његово Величанство потврдило је избор војводе и повратило народу нашем то старо историско достојанство, одобрило наименовање патријарха, и оставило цркви то црквено достојанство, признало војводину србску и означило јој на лицу земље простор и место њено, примило наслов великог српског војводе, и тако царском речи и делом признало, одобрило, потврдило, и осветило у начелу права народа нашег.

Мисао дакле народа о правом значају и правој важности повластица његовим, одржала је у начелу победу над себичним оним мудровањем, које тражи слово, што убија,

---

митрополиту у Карловце, да сазове народну скупштину која ће решити шта да се ради. Митрополит пристаде на то и скупштина би сазвана за 1. мај исте године. На ову скупштину дошли су пуномоћници српског народа из Хрватске, Славоније, Баната. Бачке и целе Угарске и ту је донесен закључак да:

„Народ српски под изабраним председником, Његовом Екселенцијом г. Јосифом Рајачићем, архиепископом карловачким и митрополитом, започевши народни сабор, са жалошћу сећајући се неправде, која му је учињена тиме, што је достојанство и чин поглавице народа српског у аустријским државама укинуто против склопљених уговора с домом аустријским као владатељем Угарске и сдружених краљевина, и осећајући, да му је сопствени поглавар за политичко управљање нуждан, и да је право да се митрополиту нашем старо достојанство патријарха поврати, прогласио је:

1.) То право своје, и по томе је Његову Екселенцију господина Јосифа Рајачића, архиепископа и митрополита за патријарха српског, а господина Стефана Шупљикца, обрштара огулинске регементе, за војводу српског једнодушно наименовао и изабрао.

Народни сабор наставивши 3. маја свој рад закључио је даље:

„Осећајући, да ни један народ позиву природног свог опредељења за доста учинити и достојанству народног свог персоналитета складно се развити и изобразити неможе, ако се све препоне, које му у тој од природе наложеној му дужности напредовања и усавршавања сметају, не уклоне, и све вериге, које га као народ, који има свој језик, своју историју, прошлост и будућност вежу, неразреше, изјашњује се:

2.) Српски народ за народ политично слободан и независан под домом аустријским и општом круном угарском.

С погледом на уговоре народа српског с домом аустријским и круном угарском склопљене, и држећи, да се дана народу права без нарушења истих уговора укинути не могу, и да је за постојање и утврђење владалачког престола највећи јемац љубав и привржeност народа, које се само испуњењем обећаних народу права и распрострањењем слободе у духу времена одржати може, жеља је народа српског, да се:

3.) Срем с границом, Барања, Бачка с бечејским дистриктом и шајкашким батаљоном, и Банат с границом и дистриктом кикиндским, за српску војводину прогласи.

Као што се ни једно тело природном свом опредељењу складно развити не може, кад су му удови раздељени, и као што ни један уд тела није на корист него управо на штету телу, ако није на свом природном месту: тако ни један раскомадан народ

и налази га и онде, где га нема, да с њиме смлати дух... онај дух, који оживљава права и повластице наше.

Нека побија цену повластицама нашим, ко год хоће, и нека осуђује повластичка захтевања наша како ко хоће: али, одустати од те народне мисли, и оставити то поље народних повластица и данас значило би за нас одустати од прошлости и од историје наше, и оставити онај пут, којим нас је довела овамо, и којим нас води и овде звезда наша к оној будућности, на коју данашњим даном сви без разлике народи напоредо теже...

Ако сам добро схватио дух говора и речи светог патријарха, то би нам био пут, којим нам ваља и данас

не може се материјално, ни душевно, ни политички развити и довољно изобразити, док се у један народ не стопи, и једно државно тело на темељу слободе и савршене једнакости не оснује, за то:

4.) Политички савез војводовине српске с тројеедном краљевином Хрватске, Славоније и Далмације на темељу слободе и савршене једнакости признаје, с тим, да се условља овога савеза на истом темељу израде и у живот приведу.

Држећи да је нужно, да се по начелима изречене слободе независности и државног савеза војводовине српске са тројеедном краљевином Хрватске, Славоније и Далмације под круном угарском наша међусобна односења определе, наименовао је народни сабор:

5.) Један одбор, дајући му власт пуну, у име народа устаб за горње односе израдити и за потврђење народном сабору поднети, — свим што је нужно и потребно за постигнуће горе речене цељи и намере располагати, — народни сабор у свако доба по потреби и околностима сазвати, и један постојани одбор од неколико лица између себе изабрати, који ће непрестано овде се бавити, жеље народа и тегобе примати и за народни сабор у ред доводити.

Одбор се тај састоји из следећих особа: Андрија Бирра из Вуковара, Рајић, парох из Сивца, Никола Путник, капетан из шајкашкога батаљона, Гаврило Николић из Ђурђева, Петар Томашевић из Стари Бановаца, Ђорђе Новић из Каменице, Моловић из Руме, Трифун Младеновић из Ирига, Светозар Милутиновић из Суботице, Петар Стојшић из Сенте, Деспинић из Ковина, Никола Томашевић из Кленка, Ђорђе Ђурковић из Осека, Мојсије Георгијевић из Осека, Тома Димић из Томашеваца, Михаило Крестић из Титела, Тома Сарајлић из Жабља, Крестић из Загреба, Коста Јовановић из Митровице, Радосављевић из Сомбора, Теја Димић из Баваништа, Стеван Ристић из Карловаца, Александар Стојачковић из Карловаца, Сима Радин из Новога Села, Марко Дракулић из Ченте, Евгеније Арсенијевић из Орловата, Стеван Бекић из Перлеза, Јован Станковић из Фаркашдина, Ђорђе Варсан из Панчева, Игњатовић из Чобанца, Јован Суботић из Пеште, Ђорђе Стојаковић из Пеште, Којић из Будима, Јован Хаџић из Новога Сада, Александар Костић из Новога Сада, Ђорђе Стратимировић из Новога Сада, Иванчевић из Карловца, Васа Кавић из Петриње, Васиљевић из Оршаве, Ђорђе Пантелић из Земуна, Недељковић из Беле Цркве, Ђорђе Мушицки из Сентомаша, Манојловић из Сентомаша, Јефта Васић из Црепаје, Петар Николић из Буковца, Арсеније Коларски од српско-банатске регементе, Гаја Писаровић из шајкашког батаљона, Коста Костантиновић, парох из Перлеза.

поћи; то би нам било поље, на ком нам ваља и данас остати....

Не испадне ли нам за руком ни тим законитим... тим јединим путем нашим доћи до онога, што захтевамо, иштемо и тражимо, онда ћемо се моћи позвати пред целим светом с правом на вечну правду божију, и оградити се правом против сваке неправде и њене претежније силе... моћи ћемо у свести испуњене дужности наше чекати друго време... време, које ће бити и наше и уверити тим начином и поступком нашим све оне, који стају царској правди на пут, да се не полаже оружје онде, где се одлаже... а за нас тражићемо међутим утехе у оној за сваку силу и невољу удешеној светој народној пословици, која каже, да је свака сила за времена, а невоља редом иде..."

После овог говора архимандрита Никанора Грујића патријарах је закључио прву седницу, заказавши другу за 22. март.

Осећајући најискренију и најистинитију љубав према влашком народу и срдачно се радујући сваком напретку његове народности, и желећи, да и он постане народ, и да се успореди са другим народима, мисли овај народни српски сабор, да смо ми Срби као њихова верна и права браћа дужни њих у њиховом народном препорођењу подпомагати, очекујући узајамну љубав од њих, зато од нашег краља молимо:

6.) Да се влашка народна самосталност у духу слободе, у духу народности изрече и обезбеди.

Определивши одбор, који ће по околностима народни сабор сазвати, опредељује се, да се:

7.) Заказани за 15. мај т. г. српски народни сабор не држи.

Имајући народ српски потпуну и неограничену власт са народним добром својим располагати, и знајући, да се народна дела без трошка оправљати не могу, опредељује:

8.) Да предречени одбор у сагласности са Његовом Светости српским патријархом и народног фонда асистентима има власт потребну суму новца из народне касе дићи, с тим условом, да се рачун о изданом новцу народном сабору после преда, и да се новац само на најнужнија дела целог нашег народа употреби.

Желећи ове наше жеље обистинити и у живот привести, даје се:

9.) Истом одбору власт, да у споразуму Њег. Светости нашег патријарха један одбор из целог нашег народа одма наименује, који ће жеље ове Његовом Величанству поднети и хрватском сабору саопштити.

Примивши позив наше славенске браће из Чешке, у ком нас на опште веће славенских у Аустрији живећих народа у Златни Праг ради споразума општих наших славенских интереса позивљу, даје се даље:

10.) Истом одбору власт, да један одбор од стране нашег народа за то веће наименује, који ће интересе нашег народа тамо заступати."

На другој седници патријарах предложи да се изабере из средине сабора одбор, који ће израдити и сабору на претрес изнети услове и јемства, којима би се осигурала привилегијална права српског народа и права српског језика. Као чланови овог одбора изабрати су на предлог патријарха: темишварски владика Самуило Маширевић, др. Ђорђе Стојаковић, Срећко Михајловић, др. Јован Хаџић, архимандрит Никанор Грујић, Ета Михајловић, др. Тодор Мандић, др. Ливије Радивојевић, др. Јован Суботић, Павле Јагодић, Јован Живковић и др. Светозар Милетић. На предлог Јована Живковића изабран је и Емил Манојловић, а по жељи сабора још и Александар Стојачковић. Пошто је овај одбор изабран, патријарах закључи седницу изјавивши да ће идућу седницу сазвати кад овај одбор буде готов са својим оператом.

Трећа седница одржана је тек после 7 дана — 29. марта. Пошто је и та отворена, изјави владика Маширевић као председник одбора, да је одборска већина пристала на предлог кога је израдио др. Ђорђе Стојаковић и позва овога да га прочита. Стојаковић узеде реч:

„Ваша Светост и Високопоштована господо представници народа српског: Пре него што резултат мериторијалног рада изаслатог одбора саопштим, морам споменути, да се у одбору пре свега ставило предходно питање од једне стране: кад на сабору овом није цео народ српски, а особито кад ту није српско-банатска војена граница представљена, јер ли онда сабор овај надлежан (компетентан) упуштати се у предлагање јемства за осигуравање привилегијалних права наших?

Већина одбора се изразила, да је сабор овај заиста компетентан те предлоге ставити, у колико се то тиче Срба који у војводини живе. Већина та у одбору и сама жали, што није цео народ српски, а особито што српско-банатска војена граница, која је део матере области, војводине српске, сачињавала на сабор овај није позвана била, али је она ипак тог мнења, да су привилегије српске свим Србима опште, и да сваки део народа српског има право на привилегије те позивати се, сваки део народа српског да може правима

привилегијалним користити се, обезбеђење тих права за себе тражити и јемства предлагати. Већина одбора мисли дакле, да, ако цео народ српски на овом сабору није представљен, од туда не следује, да ни онај део народа, који ми представљамо, не може за себе старати се, да му се права привилегијама обезбеде, и начин тога предлагати; но да одтуда само толико следује, да закључења овог сабора остали народ српски, који овде није представљен, не вежу, нити му могу на икакву штету служити.

Што се мериторијалног рада одбора тиче, по високом решењу царском од 27. децембра прошле године, и ручном царском писму на св. патријарха упућеном од 5. марта ове године, задатак је ове народне скупштине изнаћи и формулисати оне гарантујуће услове, које држимо да ће после присаједињења српске војводине Угарској, обезбедити наша стара привилегијална права, а нарочито народност и језик.

Задатак овај заиста није мало важан, а није тако ни лак, кад помислимо, да услови и јемства та морају бити таква да и народ српски задовоље, и да права других којих се ово питање тиче не повреде, и који у томе тако исто, као и ми, решавајући глас имају.

Никад, одкако је народ српски у аустријску државу дошао, није ни једна народна скупштина тако важна била, као данашња. Предци су наши привилегије себи и нама задобили; а ми смо позвани данас, да те привилегије у живот практични приведемо, и да их за векове обезбедимо.

При решењу овог преважног задатка саборског прво се рађа питање: Која су то привилегијална права и ексемције наше?

Ми ћемо овде пређи оне клаузуле наших привилегија, које се на слободан избор патријарха српског и на остала права наше источне православне цркве односе, пошто она само опште-народног српског конгреса предмет могу бити; а овде се ограничавамо једино на народно-политичка права српска.

Леополд I. цар и краљ угарски је дипломом својом од 6. априла 1690. дозволио Србима слободно притежање оних

земаља, које од Турака на границама буду отели; обрекао нам је, да по свршетку рата у тим земљама, по вољи и на задовољство наше организовати се, и да војводу српског слободно бирати можемо.

У привилегији од 20. августа 1691. дозвољава се Србима, да под управом својих сопствених магистрата могу бити. Кад речи ове привилегије у данашњу форму, и данашњи државни стил преведемо, онда се тим речима даје Србима народна организација и самостална администрација унутрашњих њихових дела; у толико више, што се и у дипломи од 6. априла 1690. такође обећава, да се по свршетку рата по вољи и на задовољство наше у добар ред довести, т. ј. организовати можемо. А Hofkriegsrathsrescript од 31. маја 1694. изриче на основу привилегије од 20. авг. 1691. да су Срби од сваке вармеђске власти слободни и независни.

Даље, привилегија од 4. марта 1695. потврђује Србима сопственост оних места, која су им одређена, и у која су се населили. Те су земље у оно доба биле: Срем, Бачка и Банат.

Сад да видимо, шта су привилегије ове по форми својој — и какав је управо садржај њихов, говорећи по данашњем државном стилу?

Срби су били пре године 1690. у својој отаџбини, оностраној Србији, народ од Турака не сасвим покорен, у притежању сопственог териториума и сопствених институција својих, од Угарске и краља угарског потпуно несависан. Леополд I. краљ угарски послао је к Србима посланика свог, и дипломом својом од 6. априла 1690. позвао их је, да с њим заједно против општег непријатеља хришћанства војују, обећавши им оно, што смо мало пре споменули.

Срби су то обећање примили, и оставили отаџбину своју, обрађене и посејане земље и цело непокретно имање своје, прешли су у маси, у броју од пола милиона душа, а између ових преко 40.000 наоружаних људи под предводништвом црквоног поглавара свог, помогли су краљу угарском непријатеља победити, очистили су од непријa-

теља земљу ову, на којој ми, потомци њихови, данас живимо населили су се ту, и учинили ову пустолину плодном.

Шта је дакле оно обећање краља угарског од 6. априла 1690. — у савезу с примањем од стране народа српског, у савезу с испуњењем свију дужности, које је народ српски на себе узео? То није привилегија juris privati, то није акт административни, којим се поданику неком какво право, добро или преимућство даје. То је међународни уговор, internationaler акт, између круне угарске и носиоца те круне с једне стране, — а слободног и донде независног народа српског с друге стране.

Бадава се против важности те дипломе онај изузетак износи, да није путем угарске канцеларије изишла. Срби, као стран независан народ нису онда за другог морали знати, него за суверена Угарске, с њим су пактирали, с круном угарском, која онда није међународним уговорима обвезана била, пристанак дијете угарске на то тражити.

Кад су пак Срби већ у Угарску прешли, онда су се њихове привилегије већ путем угарске канцеларије издавале. Обе доцније привилегије, од 20. августа 1691. и од 4. марта 1695. издате су путем угарске канцеларије, под подписом крунисаног краља угарског и под угарским краљевским печатом. Више ни државно право угарско не изискује за важност какве привилегије. А те две привилегије садржавају баш потврђење а од части и извршење оног, што је Србима у дипломи од 6. априла 1690. обећано. Дакле Србима је у најбољој државоправној форми оно потврђено, што им је већ пре тога, jure gentium пуноважно обећано било.

Што се тиче садржаја тих уговора и привилегија, оне речи цара Леополда: »damus omnibus possessionem bonorum immobilium«, — па онда, »ut populus omnis in praesidiis, oppidis, confiniis et ditionibus nostris, locis videlicet sibi per Consilii Aulae Bellici Commissionem concessis«, речи те већ по граматикалном смислу значе, да је Србима у оним земљама, које од Турака отете буду, известна област обећана, и преко комисије Hofkriegsratha већ и опредељена била.

Даље оне речи: »omnia in formam stabilem et ordinem debitum pro fuluro od votum et satisfactionem vestramredigemus«, па онда: »volumus ut sub directione et dispositione proprii Magistratus eadem gens Rasciana perseverare, et antiquis privilegiis, et consuetudinibus imperturbate friu valeat«, — значе као што смо већ горе споменули, по данашњем начину говора: да Срби своју сопствену администрацију, и своју националну организацију, онаку, какву потреба и карактер српски захтева, имати могу. А слободан избор војводе и онако је јасним речима Србима дозвољен.

Оваковe институције, као што су унутрашња самостална администрација, с народном организацијом, у извесној географској области, под управом народног изабраног поглавара, нити је у повестници угарској што нечувено, нити конституцији угарској противно. Оваковe атрибуције има готово свака вармеђа угарска, муниципална самосталност броји се међу првим преимућностима угарске конституције. Бела IV. краљ угарски дао је Јазигима и Куманима, нарочитим привилегијама, такође специјалну област у срцу Угарске, особита муниципална права и самосталну администрацију с националним капетанима на челу.

Кнез Бочкај је тако исто својим ајдуцима дао известан простор с особитом администрацијом и организацијом, под својим сопственим магистратима, изузевши их испод сваке власти жупанијске. На исти начин добили су и Саси у Сцепујској сопствену провинцију са самосталном администрацијом. А и ови су дистрикти били првобитно од разних народности, а не мађарске насељени, па постоје са особитим својим привилегијама већ толико стотина година, без да се због тога конституција угарска налазила и најмање повређена.

Срби се не мисле од територијума Угарске, и од јурисдикције круне угарске цепати. Под симболом круне угарске не може се ни више ни мање разумети, него цела државна власт Угарске. Кад Срби у земаљском законодавству угарском участвовали, и од дијете угарске опште законе земаљске добивали буду, — кад унутрашња администрација

војводине од централне управе угарске буде зависила, кад Срби правицу у последњој инстанцији од врховног суда угарског примали буду, — онда и јединство териториjума угарског, и јурисдикција круне угарске неповређена остаје, ма да Срби своју специјалну област, свој специјални дистрикт у Угарској имају.

С друге стране ми господо нећемо од привилегијалних права наших, и не треба да одступимо, а тако исто нити се можемо, нити хоћемо за реална и крвљу нашом и праотаца наших добивена права да се са онаковим чланцима, као што је 27. од год. 1790—1. задовољимо. Ми смо право грађанства, као поједина индивидуа и пре год. 1790. у Угарској имали, и имали би то и иначе у свакој другој цивилизованој држави Европе. — У Угарској, смо ми с краљем као народ пактирали, за њено ослобођење ми као народ имамо особите заслуге, стога ми тражимо нешто више, тражимо нашу политичку равноправност, и стога не можемо да се условима, под којима нам се индивидуална слобода даје, обезнародујемо.

Већина одбора је дакле у предлагању и формулирању јемства, — са свим на темељу привилегија српских поступила, а при том се потрудила, да та јемства у једну систему сведе, тако да по форми и у суштини једно цело сачињавају, да у оквир конституције угарске згодно доликују, да уставним уредбама одговарају, али уједно да и моралном и материјалном напредку народа српског на пут не стану.

Још једно морам, господо овде споменути. Срби су од године 1848. за реакционаре и противнике слободе извикани, и данас их има, који би то исто на њих радо хтели бацити. Али не основано. Ви сви знате, да карактеру народа српског ништа тако противно није, као ропство ма ког рода. Па је ли чудо, ако Срби за конституцију угарску, ону конституцију, која никакву другу народност, осим мађарску припознала није, која је сва права политичка само с мађарском народношћу скопчавала, а све друге народности у Угарској гордо преко рамена гледала, — ако

Срби за такову конституцију и њена феудална уређења никакве симпатије имали нису.

Нека Маџари својој конституцији вредност даду за Србе с тим, што ће народности српској у тој конституцији пристојно место означити, нека Маџари институције своје учине Србима драгоценије с тим, што ће те институције за одбрану народне организације и привилегијалних наших права устројити, и духу времена саобразити, нека они нас за равнорођене у војводини српској припознају, пак ће се уверити, да уставна слобода неће храбријег поборника од Србина имати.

Сад прелазим на поједине тачке предлога, које је одбор формулирао, и које се овде славном сабору на саветовање и решење подносе.

Главно јемство за осигурање привилегијалних права и народности српске, тражи и налази одбор у засебној области. Кад смо позвани, да јемства за народност српску предложимо, онда се не може народност књижевна и језикословна разумети, но само политичка, то јест политичко-народно биће, а ово се без области ни помислити а камо ли осигурати неда.

У Срему, у доњој Бачкој, у Торонталу с малим изузетком, и у неким срезовима темешке међе живе Срби, с малим страним оазама, компактно у броју од 270.000 душа, и одликују се ту благостањем, интелегенцијом, природним даровима, личном храброшћу, топлим родољубљем, и разборитошћу својом од свију других народности које ту живе. Они се овде наслањају на скоро сасвим непомешане чисто српске војене граничарске дистрикте. И провинцијал и граница сачињавају земљу, на којој су се Срби против непријатеља својих храбро борили, на којој су они славне победе одржали, на којој гробови славно палих праотаца и браћа наших леже. На ту земљу смо се првобитно населили, та је земља с нашом помоћу од Турака задобивена, ту смо земљу ми крвљу нашом гојили, и крепким мишицама нашим обделавали. На тој земљи су били већ у 17. и 18. столећу слободни дистрикти српски, на тој

земљи стоје и данас споменици и задужбине деспота наших, с том је земљом повестница наша неразлучно скопчана; на тој земљи имамо ми дакле право, национално организовати се, и њу новом отаџбином нашом, војводовином српском назвати.

Но простор области српске мора онде границе наћи, где већина народа српског бити престаје. Преко тих граница даље што тражити немамо права, а било би за народност нашу, с обзиром на уставна уређења не јемство, него опасност.

Конституисање особене области већ и само по себи предпоставља сопствену унутрашњу администрацију, баш да ова Србима у привилегијама нашим, и није нарочито гарантована била. У администрацији пак тој само онда Срби јемство привилегијалних права и народности своје наћи могу, ако се тој администрацији да народна српска организација с изабраним војводом српским на челу. И Маџари у избору палатина и Хрвати у избору бана траже јемство своје сопствене народне администрације.

Ми захтевамо даље за војводовину извесни круг автономије, у оној мери, у којој то Јазиги и Кумани, у којој то ајдучке и сцепујске вароши, и свака угарска жупанија има. Кад нам се дакле област да, онда нам се извесна мера автономије одрећи неможе; а ми правично захтевати можемо, да домостројство у домовини нашој нама пристоји.

Ми желимо, да на земаљском законодавству угарском као народ колективно будемо представљени. Ми смо увек досад као народ колективно ступали и сматрани били, ми смо колективно привилегије добили, и данас колективно јемства тражимо за наша права. Ми треба дакле и у будуће да колективно ступамо, где год са страним народностима у дотицај долазимо, као што су то сви они народи чинили, који су целокупност, и народни значај свој сачувати старали се.

Напослетку кад желимо, да наш језик у војводовини званичан буде, не треба у праву овом да до неправде терамо, као што су то други чинили; него треба да све друге

народности које међу нами живе као и језик њихов поштујемо, и њихову равноправност не само речима, него и делом припознамо.

У предидућем су у кратко и у језгри изложена и основана она јемства, која је одбор с већином гласова одобрио, и која се у детаљу формулирана, славном сабору у засебном прилогу подносе.

Одбор је при формулирању ових предлога још особиту пажњу и бригу на то обраћао, да се савез Бачке и Баната са Угарском, а Срема са Славонијом одржи, али да покрај тога ипак сва три дела једну укупну војводовину српску сачињавају. У колико је то одбору за руком пошло, то ће се из самог предлога видети.

Напослетку по мишљењу одбора треба захтевати, да се јемства ова, кад се преко угарске дијете приме, имају сматрати као уговор, Pactum Conventum. Ми искрено предпостављамо код угарске дијете добру вољу, али се тек у будуће не можемо на саму добру вољу ослањати. Околности се мењају, а они мотиви који угарске говорнике данас побуђују да за тренутак попусте, могу се после неколико година са свим заборавити. Ми желимо за вечита времена против променљивих решења случајно састављене већине на угарској дијети, имати реална, крепка, и непроменљива јемства."

После овог говора који је био увод одборском предлогу позван је секретар Ал. Стојачковић да прочита предлог одборске већине, у коме се износе „Јемства за осигурање привилегијалних права и народности српске као и језика српског у Угарској". Та јемства одборска већина нашла је у политичко-националном погледу у овим тачкама: у засебној географској области и то: са сопственом унутрашњом администрацијом, са српском народном организацијом и с изабраним српским војводом на челу, и најзад с извесном автономијом под заштитом уставне слободе коју би Срби не само као индивидуа но и као народ уживали.

На основу овога одборска је већина израдила захтеве којима се све то постизава, а који су изложени у 16. та-

чака. Пошто је целокупан предлог одборске већине прочитан,[1]) прочитан је и предлог одборске мањине који су од 14 одборских чланова шесторица потписала, а затим је узео реч посланик др. Јован Суботић, који је у своме говору изнео своје засебно мишљење. Његов говор гласи:

„Страх и света нека гроза обузима ми срце, кад помислим где стојим, и о чему глас подижем.

Више сам пута за најсветија добра људи, за имање, живот и слободу човека на браник излазио: али сам увек бодро, с пуним поуздањем у снагу духа, у силу гласа устајао и у борбу ступао.

А данас, — данас са страхом устајем, а с тешком ћу бригом сести. Са страхом устајем, јер имам за ствар говорити, од које више, светије, милије непознајем, па као што свакога, страх прећи мора, који име свемогућега Бога са пуном свешћу величине и силе његове спомене, кад помисли, кога спомиње: тако и мени срце задрхтава, кад помислим на важност и светињу ствари, о којој ћу да говорим; са тешком ћу бригом сести, јер незнам, хоће ли ми виши дух, који светом влада, гласу толико силе улити, колико је нужно, да срца потресе и духове побуди, па се бојим, да се у хоралу оних 78 гласова, који свети овај концерат чине, као слабачко ехо не изгуби и не чувен издане.

А ако икад то би сад желио, да ми се глас не само у овој украшеној дворани, не само до Загреба, Будима и Беча, не само кроз цело наше мило српство чује, него, да би и у жице Клије дирнуло, и у њином одјеку у храму историје зазујао, јер сам у намери за такову идеју глас подигнути, за коју знам, да из најчистије љубави к добру народа српског истиче: при којој осећам, да ће живот народа српског, као јарко сунце живот природе улепшати, узвисити, обогатити; о којој сам уверен да је анђео хранитељ постојања и среће народа српског, па ће јој се ако

[1]) Пошто ћемо изнети „Јемства за осигурање и т. д.“ у саборском закључку, то одустајемо од изношења предлога, пошто ће се из говора појединих говорника видети како је ко које гледиште заступао.

не данас и сутра али на скоро сваки као генију овога века, као прототипу једнакости и равноправности народа радо поклонити.

Каква је дакле та идеја, за коју се дижем, којој служим, и којој се клањам?

То је: јединство српског народа у земљама угарске круне; то је свеза са једнокрвном браћом у Славонији, Хрватској и Далмацији; то је федеративно државно постојање са другим народима круне угарске под истом!

Ово је по мојој мисли политичко тројство нашег државног живота! три идеје у једној, једна у три; од којих ће нам једна народ у овој држави створити, друга искупити, трећа оживотворити: а све три у једној одржавати, оснажавати, усрећавати и прославити.

Ово су три звезде, од којих нас прва води оној гори, у којој народ наш овостраски онако, као што песма за Краљевића Марка казује, у сну почива, и да се на нов живот пробуди, чека; друга од ових звезда води нас к оној живоносној води, којом ћемо спавајућег јунака пробудити и младим животом, новом снагом запојити; а трећа ће нас звезда оном вертепу упутити, у ком се уставна слобода станила, да отуд као сунце славе и среће аустријских и угарских народа просија.

Ове пак идеје нису ништа друго него наша привилегијална права, задахнута духом времена, осијана зраком из будућности.

Ово ће бити дух мојих речи, речи рекох, јер све мисли моје немогу у једном говору представити, будући да се морам реда држати, који одборски операт доноси, да нам световање буде једноставније, уредније, и јасније. —

И тако сад приступам к предмету овога говора и питам: може ли се овај сабор у мериторно претресање привилегијалних права упуштати?

Задатак овог сабора јесте по највишем ручном писму од 5. марта т. г. то, да изрече, како жели на овај сабор позвани народ српски да му се од старина постојеће привилегије т. ј. привилегијална права и законскс повластице одрже?

Отуда се пре свега рађа питање: која су то привилегијална права, која се одржати имају?

Кад погледамо у златна наша писма, која су нам дедови и прадедови реком крви придобили, безпримерним јунаштвом као вишим каквим зраком осијали, неоцењеним жртвама посветили, налазимо четири кардинална права, на којима као на четири гранитска стуба политичко биће и племенска срећа народа нашег у овим земљама почива.

Прво најглавније и најважније наше привилегијално право јесте оно, по коме сви Срби у земљама угарске круне један народ чине.

Ово се види:

а) отуда, што све привилегије и царска писма Леополда I., Јосифа I., Карла VI., Марије Терезије и Леополда II. и садањег нашег превисоког владаоца о Србима у овим државама као о народу, и то као једном народу говоре, и за један их народ признају, а то не треба да доказујем, јер је свима из политичког нашег завета, из привилегија познато.

б) Ово се види отуда, што су и власти државне и народи угарски све Србе као један особити, њима не присајужени народ све до 1790. сматрали.

То сведочи најбоље рескрипт дворског војеног савета од 31. маја 1694., у коме ово високо дворско место вели, да је Његово Величанство одобрило, да народ расцијански, о коме привилегије говоре, само Њ. Величанству потчињен а од сваког другог поданства комитатског и доминалног слободан остане.

То сведочи глас угарског кардинал-примиса грофа Јосифа Баћанија, који говори: „Расцијани, Угарској још не утеловљени чине особити народ, па и сад још са својим епископима јесу као странци, и стање им је више привилегијално него законито“.

То сведоче артикули 27. 1791. и 10. 1792. године, којима се српски народ у земљама угарске круне другима придружује.

По томе је српски народ до половине XVIII. века 1750. живио у једној области, војеној граници, која се преко

целе Славоније, преко великог дела Хрватске, Бачке и преко целог Баната простирало.

в) Но и сами Срби свагда су себе за један народ држали. Ово сведочи нај јасније народни конгрес од 1790. године, који вели: „Кад се ови поједини делови ових поновљених (привилег.) права јасно у расуђење узму, онда се својства њихова у две главне тачке усредсређују:

1. У обезбеђењу цркве.

2. У одржавању моралног тела, које овај народ укупно сачињава“.

Ово сведочи мајска скупштина од год. 1848., у којој је српски народ сам собом изрекао, да један народ чини.

Ово сведочи и чувени у овој дворани говор првог данашњег Србина, св. патријарха.

Ово сведочи најпосле сопствено срце у свакога Србина, јер сви сматрамо све нас као једно народно тело.

Било је у Угарској истина и пре привилегија од 1690. године Срба: ту су неки од искони обитавали; овамо су други са деспотима нарочито у Славонију, Срем и Банат прешли; овде су се многи још пре тог времена у хрватској граници сместили били. Ту су они и пре привилегија живили, и за интересе ових земаља код Десаве под Валенштајном (1626.); код Рајнфелда, Волфенбитла под Пиколоминијем; код Бергешера (1632.) под Исоланијем, где су шведског генерала Банера и Бернхарда вајмарског херцега; код Нердлингена (1634.), где су шведског генерала Хорна жива ухватили; код Најхајзла (1663.), у које су време Турци из Шлезије и Моравије 40.000 робља извели; код Ђура (1664.) под Монтекукулијем у жестокој оној битки, којој равне у историји нема; под Бечом и под Будимом, у Угарској, Ердељу, Славонији и Хрватској, крв проливали.

Али баш ово јунаштво, које су сваком приликом показивали, дало је повода Леополду I., да и другу њихову браћу из српских земаља к овима позове, да силе и оружје своје сједине, па је онда у привилегијама права изрично на све разпрострео и све за један народ узео, признао и прогласио.

Тако говори император Леополд I. у дипломи од 11. дец. 1690: „Архијепископу, епископу и другим свештеним и мирским сталежима, капетанима, вицекапетанима, напослетку целој општини истога грчког обреда и народа Расцијана, који су из чељусти варварског турског тиранства изчупани себе и своје потомке у недро милости наше као законог свога краља подчинили, дали смо не само познате привилегије, слободе и повластице, него смо све са целом породицом под нашу краљевску одбрану и заштиту примили“. А у дипломи од 21. авг. 1691. говори опет овако: „Архијепископу, епископима и свима свештеним и мирским сталежима и целој општини источне цркве и народа Расцијана који у Угарској, Славонији, Далмацији, Јенопољу и т. д. станују“, да све и сваког у своју обрану прима, све на оружје против гонитеља њиног позива, и свима права и повластице даје.

И по томе нити се кад од оног доба питало, нити се може питати, од кога је који Србин рођен, или од староседиоца предеспотских, или од деспотских пресељеника, или од хрватских граничара, или од Чарнојевићевих породица, или од оних који су се доцније услед привилегијалног живота овамо у мањим и већим гомилама преселили или појединце прелазили: сви, сви су свагда као равноправни, једнаки, као чланови који један народ чине држани, и сами себе држали.

Прво дакле кардинално, у привилегијама дато, од владаоца и народа признато, животом и институцијама потврђено право јесте јединство нашег народа у овим земљама.

Друго кардинално привилегијално право народа српског у овим земљама, јесте право на сопствену област.

Ово сведоче речи и смисао привилегија; ово сведочи осигуравање привилегије од стране императора и краља; ово сведочи непрестано искање тога од стране нашег народа, ово сведочи живот и повестница.

Није ми нужно сваку реч опширно доказивати, јер морам предпоставити, да су овом славном сабору привилегије тако познате, да их читати не треба.

Само ћу споменути, да је у почетку XVIII. века у Бачкој и Банату граница тако исто установљена била, као што је у Хрватској постојала, и да се сав Срем и сва Славонија тако исто у граничарску систему узела, па да је сва она земља, у којој се српски народ беше настанио, као једна област била образована, чије је устројство јуначком и ратоборном карактеру народа српског одговарало, устројство које нигде више није постојало, устројство особено, устројство народно-српско.

И тако је ово привилегијално право заиста у живот ступило и до половине XVIII. века постојало.

Тек око 1750. почињу страни утицаји комад по комад од ове целине чупати и откидати. Бачку и највећи део Баната провинцијализирају и потчињавају угарској управи; један комад Срема и Славоније провинцијализирају и потчињавају хрватско-славонским грађанским властима.

Али је то све било без питања српског народа; овај не само да на то цепање није никад пристао, него је и речима и делом против тога протестовао и сваком даном приликом, па тако и из сабора од 1790. год. за онај део народа, који своје области још није имао, такову искао.

Треће кардинално право народа српског јесте право општег представништва, општи народни конгрес.

О овоме мислим да нема никог, који би посумњати могао.

И ово право потврђује јединство народа и јединство области, пошто једно политичко представно тело увек један политички народ предпоставља.

Али тако је исто ово право извор јединства народа и области.

Јер кад су сва привилегијална права целом народу дата, онда само целом народу припада право а уједно и дужност та општа права чувати, бранити, и с њима располагати, а то може бити само путем општег органа, у коме је сав народ заступљен, путем народног конгреса.

Зато је народ увек тако и радио.

Колико је год пута нужно било, о привилегијалним правима договарати се и старати се: толико се пута, кад му ко на пут стао није, и народни конгрес састајао.

Тако је било 1769., тако и 1790. год.

Ове године није се дало народу да се у народном конгресу скупи.

Конгреса је било више, али пошто у њима о политичким правима народа не беше слободно говорити, то они конгреси нису никад као прави народни конгреси ни сматрани, и народ је увек за оним првим, подпуним, политичким конгресом тежио и тужио.

И зато, 1848. године, како му се први пут прилика на то даде, полети са свију страна са највећим одушевљењем у Карловце на вечно знамениту мајску скупштину.

Па и данас, док ми овде сабрани говоримо, тужи свети патријарх, тужимо ми сви, туже сва друга овде незаступљена браћа, што нисмо сви у општем народном конгресу скупљени.

Општи народни конгрес јесте дакле треће кардинално право народа, које лежи у срцу и души сваког Србина који у овој земљи живи.

Четврто кардинално политичко право нашег народа јесте најпосле један војвода.

Као год што су друга привилегијална права дата свему народу нашем, тако припада целом овом српском народу и право имати и бирати војводу.

Војвода српски не треба да буде начелник једног или другог дистрикта, једне или друге отцепљене области, нетреба да буде Kreisvorstand каквог округа, нетреба да буде föispán какве веће или мање вармеђе, него ваља да је поглавар, представник и заступник целог овостраног српског народа.

Ова четири кардинална права сачињавају историјско-политички индивидуалитет народа српског у области угарске круне.

Ова четири главна права, али сва уједно и једно с другим, сачињавају нам политичко биће, дају нам политичку

личност, условљавају нам политички живот, уливају нам политичку снагу, и чине јединствену гаранцију нашег народног политичког постојања.

Ова четири главна права јесу свети паладијум наше народности, око кога треба неприступни круг повући, да му не може свака нога приступити, да га се свака рука не може коснути.

Може ли се сад овај сабор у претресање ових права упустити?

Кад би ми радом нашим ова права имали да утврдимо, умножимо и распространимо, онда не би било сумње, да би се у рад смели упуштати: али ако би нам рад на то морао ићи, да се ова права ослабе, окрње и збришу, онда држим да се од сваког посла уздржати треба.

Кад погледамо у одборске предлоге, видимо:

а) да се Срби који живе у војводству у политичком обзиру од осталог српског народа оцепљују, а другим народима Угарске присаједињују.

Овим, господо моја, чини ми се, да се у прво кардинално привилегијално право, у јединство народа дира.

б) По реченом предлогу имала би се област војводства од других области, у којима српски народ овде живи, оделити, и као један дистрикт угарски припознати.

Овим, господо моја, чини ми се, да се друго кардинално наше привилегијално право, јединство области, крњи.

в) Даље видимо, да се по истом предлогу овај поштовани сабор у рад упушта, који у општа кардинална привилегијална права засеца.

Овим, господо моја, чини ми се, да се треће кардинално наше право, јединство народног сабора, подкопава.

Најпосле

г) види се из одборског предлога, да ми за ову област, војводства, нарочитог војводу иштемо а овим господо моја, чини ми се, да и четврто кардинално наше право, јединство војводе, обарамо.

Истина је, господо моја, да је кошуља ближа од аљине, и да је боља и мања кућа, него никаква: али је и то

истина да је више право светије од нижега, и да много пута у добитку штета лежати може.

Ми се можемо у мериторну расправу упустити, народ наш нема органа, којим би нам могао повикати: „Не тамо! То је моје право!“ Али баш зато ваља добро да размислимо, баш ако и можемо без другог народа што радити, треба ли без њега да радимо?

Јединство је тешко основати, а лако је разорити. Тешко је право прибавити, а лако се може уступити.

Тешко је за мање добити више: а врло ћемо лако за право првенства чанак варива добити.

Ја држим дакле, да се ми без другог народа у мериторно делање не упуштамо, а у тој ме мисли и ово подржава:

1. Што се овде ради о кардиналним и привилегијалним правима народа, а на то само општи народни српски конгрес право има.

2. Ако ми сваком округу српском дамо право на делимичном сабору кардинална права кројити и прекрајати, како је по њега боље, онда смо сами та права збрисали. Јер, ако то право дамо делимичним саборима разних округа, збрисали смо општи сабор; ако допустимо, да се разни делови народа за себе конституирају и са собом располажу, збрисали смо јединство народа; ако признамо, да сваки округ има право од опште области отцепити се, и с једним или другим страним елементом сјединити се, збрисали смо право на једну област; ако најпосле оставимо, да свака покрајина војводу има и себи га бира, онда народ српски остаје без војводе, нити ће га икада изабрати.

Интереси целог народа ваља да су нам виши и важнији од интереса појединих покрајина, а овај се принцип само на општем народном конгресу сачувати може.

4. Корист наша сама иште, да се у располагање са општим кардиналним правима без општег народног конгреса не упуштамо. Јер губимо наслов, губимо снагу, губимо претегу, губимо највећи део сила, губимо најприснијег гаранта, губимо најближу, најиздашнију и најпоузданију помоћ.

Из ових узрока држим, да ваља да иштемо, да нам се општи народни конгрес српски дозволи, па да он жеље о држању привилегијалних права формулира, а ми дотле да се ни у какав мериторијално пресудни рад не упуштамо. За случај да нам влада жељу ову не узмогне или не узхтедне изпунити, онда ћемо се договорити шта нам по стању ствари закључити и радити ваља."

После говора др. Суботића говорили су генерал Стратимировић и Јован Дамаскин. Стратимировић је у неколико речи изложио свој предлог да се сабор заузме за репрезентацију војене границе, доказујући на основу привилегија и патента од 1849. год. да и границе имају права бити заступљене на српским народним конгресима. Јован Дамаскин тражио је да сабор свој рад развије једино на основу земаљских закона од 1848. године, доказујући да ти закони уjемчавају уставну слободу и развиће народности, и да сабор изнесе оне захтеве којима би се недостатци у погледу народности у тим законима допунили и права народности проширили. Ти формулисани захтеви да се поднесу непосредно угарском сабору да их овај усвоји и узакони.

У овом смислу говорио је и Чарнојевић чији говор доносимо у целини:

„У величанственом и дивном тренутку стојим пред народним представницима; у онаквом тренутку о чијој ћемо употреби морати одговарати пред оним блаженопочившим душама, које су за нашу вероисповест и народност крстом и мачем на дично поље вере и слободе ишли и стотинама хиљада благородну крв проливали — да народе западне Европе с највећим жртвама ослободе турске најезде. Сви ми стојимо дакле пред судом будућности да рачун дамо нашем потомству, које ће нас као народне представнике на одговор узети: како смо за слободу згодну прилику употребили и нашој дужности одговорили?

Народна судбина, народна будућност стоји у питању! Ви свети разумни учитељи, ви миропомазани водитељи народа, ви представници и повереници српског народа. Надам

се да сте пресудили овај да рекнем судбоносни терет, који на нас у погледу предузетог посла пада. Срећно потомство, слободна вероисповест, утврђена народност; слободна биће земља на којој живимо и отаџбина којој смо синови, ако ваша велика мудрост изнађе ону срећну свезу, која ће слободу нашу и наша законита права са слободом осталих народа ове узајамне отаџбине у једно скопчати и до необорима и неделима јединства довести. Сачувај Боже и саме помисли, да неспоразум и раздор запали пламен братске борбе; те да над гробом опште и наше природне слободе пакосну и грозну победу одржи.

У историји света стоји дух света! Историја наша нека нам служи за сведочанство. Кад су народи против угњетавања великаша (аристокрације) само у богобојажљивости и божијој уредби утеху налазили, онда употребише владари народну снагу у своју корист, — и победише аристократе с мишицом народа као осветним мачем правде, — не зато што су они, т. ј. великаши народни, народ угњетавали; него зато, што су им ови на путу били, да немогу своју апсолутну силу упражњавати.

Наскоро затим појави се пример у Француској, и владари целе Европе употребише га, тако да је и поносито племство саме Енглеске подлегло под гвозденом палицом једне жене. Чим су крвљу народа и својом вештином сметњу власти отклонили и победили, одмах су скупивши у своје руке државну силу, под своје ноге ставили и народ и племство, и тако се започе онај други део историје која изазвана владалачком неразумношћу означава угњетавање и пропаст народа.

Подиже се нека наука Макијавела, једна система тиранства и у овој системи не остаде не заборављена ни вера, ни народност, ни имање, ни породица, ни добротељ, ни грех. Сва средства, која на слаблење народа и на оснивање владалачке снаге једном аутократу на услугу могу бити, тамо се излажу. Све што само човечији разум измислити може, како да се народ гњечи, и ово угњетавање утврди беше тамо изложено.

Народ је после толике патње и муке, започео разумевати своја права, и племство увидевши опомену времена, и узроке опште несреће, поче један другом приближавати се, и веће вароши, где душевна снага с развитком индустрије лепше зоре топле зраке простире и напредује, почеше права од аутократа потраживати, купујући их готовим новцем, а после и крвљу.

Права ова дотле се држаху у части, док није владаоц себе за доста снажна видио, да оно што је дао, наново одузме, а и снагом гвозденог жезла наново и још чвршће народе подчини.

У овом положају, владаоци употребише све могуће да народни споразум предупреде; „divide et impera“ овог је времена страшан и грозан проналазак.

Наоружа се народ против народа, у руке Валона даде се гвожђе, с којим се становници једне државе поклаше да се подере опште слободе magna charta.

Наоружала се вероисповест против вероисповести да се сила народа између себе у крвавој борби упропасти, и над упропашћеним јединством да ликује неограничена власт.

Наоружала се добротељ против греха, грех против добродетељи, неправда против правде, основано старо право и предрасуда, понос чинова, увређено самовољство, сујетност и свест, разум и глупост, све су то средства, с којима су владаоци и благоразумни државни министри грозну играчку организовали и у употребу стављали. Не намеравам ваше стрпљење и даље оптерећавати, са овим историјским апстракцијама, само хоћу толико да приметим, да ако су и били горки путови права и споразума; ми и ове путове прођосмо, а ни ватра, ни вешала, ни мач, ни тавница, ни мучења грозних трпљења, нису били у стању зауставити да се осећај правде нераспростани.

Народ се пробуди у већим државама, потражи самосталност и освети се својима мучитељима.

Ова борба, која је готово све европске државе потресла, и која се у разним временима појавила, све до данас траје; чинила је, и сад чини на нас велики утисак.

Што ми овде данас народне жеље и права формулирати можемо, то је скопчано с буђењем свеопштег европског народног духа, и у тесној свези са буром, која престо окружава. Та знате ви свети оци и светски представници, да кад год се навукоше над Аустријом тешки облаци, свагда се сетише у Бечу верног српског народа, и само је та једна погрешка, што после побеђене опасности памтење бечке господе постајаше слабијим. Имамо ми и писаних и потписаних, и с печатом потврђених диплома у знатном броју лепше од лепших, и већа од већих обећања. Погледајмо на њихов датум, и наћи ћемо, да сва та писма слободе, произиђоше онда и у оно време, кад су на жртву мишице и крви наше потребу имали, и кад је за пораз спољашњих и унутрашњих непријатеља, владаоц устребао верност српског народа. Да видимо колико је од оних многих обећања у живот ступило! Како се искупило оно обећање, које је славном прадеду мом, — кога свети спомен да је дотле благословен, док на торњима крст вере божаство објављује — патријарху Чарнојевићу заветовано? Како се искупило оно обећање, које после победе турског јарма нами припада? Та у Бечу одузима се она крвна слобода од нас, за коју је крв предака наших већ једанпут текла, затрла се и она скупо задобијена заслуга и признање, да смо ми с Маџарима у јуначком сајузу домовину ову ослободили и власт светога крста опет подигли. Сусрећемо се сваки дан са лажним извештајима немачких публициста и министара, као да су ово краљевство Немци од Турака ослободили. Шта је била награда српском народу после угушеног покрета Ракоцијевог? Та ако икад, онда се је нијао владалачки престо. Побеђени дворјани скупљаху се после минуле опасности око њега, незнајући савета дати, с чим да га спасу од силе Маџара.

Само груди предака наших биле су и онда као свагда заштита, о које су се све непријатељске сабље тупиле. Шта нам је била награда за толику крв и за толике жртве?.. Какву је награду добио народ наш за нечувене жртве од 1848. и 1849. год.? Погореле вароши, порушена села, хи-

љаду хиљада гробова, беда и невоља на све стране; то је сва награда. Где је и како искупљено обећање, где је задана реч у дело приведена? Где је све оно, што нам је онако ласкаво и милостиво обећано од оних, који народ наш против наших саочаственика Маџара у бој заплетоше?

Обећање је остало не испуњено, као толико пута пре тога. — — — Не, жртве год. 1848. и 1849. имале су други плод, који се тако лако заборавити не може. Крв, која се у служби владаоца онако немилице као вода проливала, призната је и награђена!

Дође једна прокламација, у којој се народне заслуге припознају, али у исти мах би наређено да се оружје од нас покупи; и још мало времена господо моја! запамтите ово — аустријски слуга један, ког маџарско јунаштво из своје државе протера — кад се народ наш славним — истина од стране моје не одобреним жртвама и милошћу руског цара ослободи, поче се на скоро за тим стидити свога дружења с нама, гордо нас хулећи. — Хулио је верну нашу услугу — која да се није догодила, нигда се не би по војводини туђи чиновници намештали и ширили, да је страним духом својим отрују.

Заиста лепо су нам награђене наше заслуге, не онако као робу, који после свршеног рада налази награду у умиљатом погледу свога господара, па за тим у своје пређашње стање одлази. Не! него она услуга, с којом је српски народ аустријски престо сачувао, друкчије је награђена. Одузело му се све оно, што му је срцу и мило и драго, одузет му је и сам историјски спомен. Један је само пример у историји света, да се казни један народ баш зато, што се за свог владаоца јуначки борио, да се лиши грађанске слободе, да се страној управи предаје, да се у погледу народности зато увреди, што се у опасном тренутку ока престола скупио, бранећи краљевске заставе у добрим и злим приликама животом, имањем и крвљу.

Још и она сенка, с којом је бечко својевољство народ обманути хтело..., она једина реч, која сама по себи једва се разумети може; име које је само на папиру земљи овој

дато — име војводства — збрисао је без питања народа као да није било збрисано још пре дипломе од 20. октобра, јер немачка влада већ давно сматраше војводство за празну и безначајну реч, а војвода у облику једног немачког генерала само је сатира била, на ову величанствену верност и на ову важност, каква му по нашој историји припада.

То је била награда, то испуњени завет.

Ево вам наше историје. Нека ми буде дозвољено рећи, каква нам је одавде наука?

Имамо два пута, на којима законите жеље нашег народа можемо тражити.

Први је пут: ако решења наша из овог сабора прво влади поднесемо, да ове као краљевске пропозиције дијети представи.

Други је, ако се обилажењем владе сами непосредно и без уплива трећег на дијету обратимо, те наше формуларне жеље њој поднесемо.

Што се првог тиче, вероватно је, да ће нам влада жеље наше примити, па да нам неће одрећи исте као краљевске пропозиције представити; и као што данашње околности стоје, она ће исте ако би нужно било, што ја неверујем, можда и подпомоћи.

Ја покрај свега тога овај пут неби изабрао. Пословица вели: помогни се па ће ти и Бог помоћи. За прошлих 12 година стојало је влади у неограниченој власти, да једном јединим наредбом све оно да, што ми желимо, и на што право имамо, јер ако и од кога, то заиста од владе законито захтевати можемо. За цело то време влада је одвећ слабо памћење имала, и тек онда се нас опоменула, кад смо требали војевати или плаћати. Да према народности нашој никакве симпатије нема, засведочава се довољно и тим: што је у сваком звању, у свима школама немачки језик насилно уводила, и опште проглашена народна једнакост састајала се, — према свима народима, изузимајући немачки, — у неправди, коју смо доста сносили.

Не показа особите симпатије ни према нашој вероисповести, јер издаде конкордат, кога се сваки изображени

народ гнуша. То засведочава делимице јавно, делимице потајно подпомагање уније, чиме се народ само деморалише и од вере старих својих предака одвраћа, а често пута и из других узрока на то наводи.

Ни према грађанској слободи не показа се влада особито наклоњена; јер на страну све оно, што се за 12 година догодило... данас у овом магновењу само су наши православни они, којих је већи део лишен грађанске слободе и равноправности, који још под игом војничким трпе, и немогу бити учасници оних високих наука, које цивилизацију и с овим благостање подпомажу.

С каквим незгодама мора се борити војна граница! На каквом ли ниском степену политике и индивидуалне слободе стоји! На каквом темељу стоји фамилијарни живот онога, који сваки час за рат готов и да рекнем непрестано консигнират под највећом строгошћу стоји, колико граничар натраг заостаје од самих наших провинцијалних синова, и с каквим се препонама мора борити у погледу више науке, слободне душевне силе, развитка индустрије? Шта је европски народ на високи степен цивилизације довело, то господо моја сви добро знамо, то народ наш дубоко осећа. Та у овом саветовању, где се о питањима вере и народности најважнији кораци чине, недозволи војничка строгост браћи нашој граничарима овамо доћи...-да неби браћи својој и савереницима своје тужбе представили и жеље формулирали, да неби од нас чули, како се овде у овој отаџбини топла недра налазе, која према њиховим мукама родољубивим осећајима дишу и слободу њихову за свети задатак признају.

Имамо законе за то, а и обичај је био свагда, да на народном конгресу и граница позвата мора бити, само садашњој влади задржато је право, народ изолирати и између грађанског и војничког реда правити разлику и на самом конгресу.

И овакова влада, које ни према нашој народности, ни према вероисповести, ни према грађанској слободи симпатије нема, по мом мишљењу није способна за то, да народне

жеље подпомаже, пошто је једна од наших најправеднијих жеља: да се граница са осталим синовима отаџбине, — а у томе се слажемо савршено са браћом Хрватима, — у једнака политичка и грађанска права постави.

Ако дакле желимо да жеље и молбе наше сами и без посредовања владе постигнемо, то нам остаје само онај други пут, т. ј. да те жеље дијети непосредно представимо. Не гледајући на прошлост одношаја наших с Маџарима, о томе могу различна мишљења бити. Што се мене тиче, ја сам 1848. год. у демократским принципима победе тражио, и мислио наћи онај талисман, који би мога рода благостање обезбедио и утврдио. Победи ових идеја посветио сам ја сав живот мој. Ова предрасуда расла и очајавала је у мени, а и последњих 10 год. укрепиле су је још већма. Могу се наћи неки, који и сад још истражујући неспоразум, народне односе огорчавају, који побудом пристрасности и освете и сад још у неслози народној силу и снагу траже. Што се мене тиче, ја сматрам за задатак мој, у помирењу славу моју, народно благостање у савезу и љубављу с Маџарима тражити.

Ја сажаљевам сваку ону политику, која сеје раздор међу народностима једне отаџбине, која рађа антипатију и гоњења. Ја сам свагда, а особито данас, после дванајестогодишњег искуства, за слободу нашег народа и његово стање само један начин знао: да у слози и пријатељству живимо с оним народом (разумем Маџаре), који слободу цени и за њу одважно и јуначки гине.

Влада само један интерес има, и то природни: власт. Народи другог интереса имају, такође природног, а тај је: извршење, укрепљење и одбрана општег права и слободе. Пробуђена народна тежња, то је слобода. Ову тежњу можемо подпомоћи, а и предупредити. Подижући сами своју слободу, напредујемо. Препречавајући је, дајемо прилику само пристрастности, и Бог зна, хоће ли и када бити прилике то надокнадити и доцније у дејство привести.

Историја света доказује, наше историје последице на то нас опомињу, и принуђавају да тамо тражимо слободу,

где се слободе осећаји познају, где је ценити и уважавати знају. Да тражимо ову на дијети, и то непосредно. Краљевске пропозиције само онда у закон долазе, кад их дијета прими и одобри. И верујте ми, господо, са много већом превагом решиће се наше жеље на диједи, ако се ми сами као слободне државе слободни синови управо с дијетом у споразум ставимо.

Великаши маџарски већ.су се у овом питању изразили и надам се да немамо узрока тужити се на њих. Они не само да ће преслушати наше жеље, него ће их и к победи привести. Ова два народа треба да се у обзиру на слободу споразуму, као што су се споразумели и сложили у борбама хришћанства против општег непријатеља. Дакле моје је мишљење да жеље наше директно и само дијети предложимо.

Остаје ми предмет жеље, коју треба пред дијету изнети. Није нужно казати, да су жеље наше с једне стране: суверенство круне св. Стевана и дух који из општег старог устава произлази и који је 1848. примљен, с друге стране: да се народне потребе утемеље. У државно-политичком животу свагда сам био непријатељ утопија, које су више шкодиле него ватра и гвожђе. Не желимо ми Маџарску искомадати, не желимо ми с њом у федеративан савез ступити, који би се врло тешко одржати могао. Ово је у старој монархији не разумно, а произвођење малих држава не одговара духу садашњих времена. Треба да и ми помогнемо укрепити устав ове домовине, у зграду устава ради смо и ми своје биће узидати, да му будемо јак стуб. Кад постану овако права наша уставно укорењена, и сам устав постаће и за нас храмом мира, кога душом и телом, крвљу и имањем бранити требамо. Овако мислећи, мислим жеље наше у овим тачкама изнети:

1. Да престане војничка граница, варадинска, панчевачка, и белоцркванска регимента и шајкашки батаљон да се с оним пределима суседних жупанија, у којима Срби живе, уједине и у жупаније преобрате. Ове жупаније да стоје у истом односу према владаоцу, држави и државној

власти као и остале. и да имају једнако унутрашње устројство и једнака права са другим вармеђама. Овим пределима да се дода Срем и све ово да сачињава територију војводине.

2. Број државни магната (barones regni) да се једним умножи, и тај да буде изабрани српски војвода. Делокруг рада војводе да се простире на школе, школске заводе и њихове капитале и фундације. Он председава народном конгресу. Овај делокруг да се тако устроји, како неће у сукоб доћи ни са автономијом државних власти, ни са судовима.

3. Патријархат да се законом призна.

4. Патријарах и епископи да су једнаки са римском јерархијом.

5. Савршена самосталност у погледу цркве и наше вере.

6. Независност свију школских дела уз признање државног законитог надзорништва.

7. Равноправност српског језика са мацарским у општинским и судским делима. У мешовитим општинама пословни језик да бира већина становника.

8. Српски синови не искључују се из званија, која зависе од наименовања.

9. У једној већој вароши војводства да ступи у живот српски виши училишни завод, који би био раван с осталим државним академијама. Професоре именује комисија, коју бира народни конгрес.

Ово би биле, по моме мишљењу народне жеље. Ово су умерена и праведна захтевања. Примањем ових захтева у опште државне законе, опростићемо се разног тумачења досадањих привилегија и постаћемо законом потврђени и с осталим народима равноправни синови отацбине.

Несумњам, да мацарска дијета и мацарски народ неће са највећом готовошћу испунити праведне наше жеље и радосно се руковати с унуцима Душана и Бранковића. Нек исчезне једном злобна она лаж: да српски народ ван ове државе на другу страну гравитира! Нека пропадне и она друга лаж: да српски народ жели служити на пропаст и као средство за угњетавање слободе! Ми љубимо слободу исто тако као и Мацари и желимо оставити безплодно поље ми-

лостиње и привилегијалних празних обећања, па с осталима у овој отаџбини законом утврђена права онако уживати, као што смо преко 1000 г. заједно терете сносили, борили се с непријатељима и радост и жалост делили. Нека пропадну сви они, који се труде међу нама произвести раздор и неслогу. За исто такву незгоду држим и утопије које само народ обмањују и огорчавају. Наше жеље само на то да теже, да будемо равноправии учесници слободних уставних права...“

Говором посланика Чарнојевића закључена је трећа седница. На четвртој седници, пре но што се је прешло на дневни ред, саопштио је владика Маширевић да је великокикиндски посланик Михајло Стојановић погинуо од руке кикиндског пивара Андрије Шобера. Пошто је сабор дао израза својој жалости и негодовању, прешло се је на претресање појединих тачака одборског предлога. — „Јемства за осигурање привилегијалних права српског народа“.

Као што се већ из наведеног говора могло видети, и на овом сабору биле су представљене две струје као и на темишварском. Једна је стајала на становишту да треба и даље остати уз бечки двор, кривећи за све досадање неуспехе и недаће српског народа, Маџаре и њихово противљење српским тежњама. Друга је стајала на становишту, да се треба једном еманциповати од бечког двора и његове себичне политике, којом је употребљавао Србе против Маџара и Маџаре против Срба, и да треба ступити у непосредну везу са маџарским сабором и с њиме преговарати и тражити на основу закона од 1848. године проширење и утврђење права српског народа. Најзад је била и једна трећа струја, оличена у др. Јовану Суботићу, која је спорила овом сабору у опште право да овако непотпуно састављен решава овако важна опште народна питања.

Првој је групи стајао на челу др. Ђорђе Стојаковић који је као што смо видели и израдио нацрт жеља и захтева српског народа на овом сабору, а у другој групи видимо Дамаскина, Чарнојевића и млађе коло људи под Светозарем Милетићем.

Дебата око појединих тачака предложених захтева текла је мирно али темељито. Тачка по тачка узимана је у претрес и осветљавана са свију страна. Код појединих тачака које су засецале у питања општих политичких принципа развијала се озбиљна и стварна дискусија. Тако је V. тачка у којој се тражи „колективно представништво при доњој табли угарског сабора“ наишла на доста јак отпор. Милетић је био против колективног представништва, те је у подужем говору предложио двогубо представништво. Тај његов говор гласи:

„Господо моја! Ова је тачка врло важна. Два предлога су овде пред нама: предлог већине, која жели представништво колективно, и предлог мањине, која жели представништво по срезовима, или и двојако. Ја мислим, да предлог мањине неће навући предрасуду славнога сабора само зато, што га није већина одбора усвојила.

Већина одбора наводи за колективно представништво основе: прво, што жели њиме обезбедити народност. Истина је, да ми имамо задатак пронаћи јемства за обезбеђење наше народности. Али ми се имамо бринути и за уставну слободу; и ова је онако исто наша звезда, као и народност. Ми нећемо хтети обезбедити нашу народност на штету уставне слободе. Ми можемо све употребити, што води к обезбеђењу народности; али треба уједно и да све избегнемо, што нас може у сукоб довести са уставном слободом.

Ми смо и Срби и грађани. Главно је право грађана, утицати на законодавство избором представника за законодавно тело. Ово је право тим савршеније, кад посланика што више њих, и што непосредније бирати могу. А да се ово и једно и друго у већој мери постизава представништвом по срезовима, него ли колективним, то је очевидно.

Наведено је овде, да по закону од године 1848. сваки представник представља и Угарску. То не стоји. Пређашњи начин заступништва на дијети био је, да је варошки посланик заступао поглавито интересе оне вароши, а вармеђске интересе оне вармеђе, која га је на дијету послала, и

да је био везан за инструкције. То је била система средњега века, система феудална. Кад је г. 1848. наступила система репрезентативна, онда је речено, да посланик представља целу земљу; али то је супротно само ономе, што је пре 1848. заступао ону корпорацију, која га је послала. Целу земљу заступати значи само то, да не заступа више поједине класе. Али нема нигде за њега свезе, да ће он морати само мађарски народ заступати, и да он неће моћи заступати и српски народ.

Грађански су интереси општи свима грађанима државе. Ови се интереси у законодавству и заступају, и то поглавито. Ми признајемо законодавство угарско, сва права: грађанско, кривично, менично, и све одредбе у кругу тих права биће предмет саветовања на угарском сабору. Ми треба да имамо посланике, који ће и те интересе тамо заступати, а не само народне. Али ако ми дакле примимо колективно представништво, онда ћемо тим прво ограничити сами своју политичку слободу. Али ћемо тим још и да убијемо грађанско-политичку слободу свију других туђих, нама у правима равноправних народа, који у војводству живе. Ми ћемо још и имати за себе какву такву репрезентацију, али где ће је моћи добити ови други народи? Ако будемо ми у већини можемо послати одавде на дијету све саме Србе, а ако баш (као из неке милости) пошљемо кога и од друге народности, онда ћемо ми моћи бирати између њих само оне, који су нама, а не уједно и њима по вољи. Је ли то правда?

Али рећи ће ми ко: та и они учествују у избору посланика на областној скупштини, а и овде учествују при изборима посланика на дијету. То је, господо моја, гола илузија. Ми ћемо да израдимо изборни статут, ми ћемо гледати, да за себе обезбедимо већину и при првим и при другим изборима. Учествоваће до душе и они при изборима, али ја питам свакога, шта ће све то за њих да вреди? С њима би било то исто, што је сад с нама у бачкој жупанији. Ми смо пети део становништва у Бачкој, наш је и пети део у одбору жупанијском. Па шта нам је то све помогло

при рестаурацији вармеђској? Јесу ли они избори, што се наших званичника тиче, по нашој жељи испали?

Каже се, ми идемо да обезбедимо нашу народност. Шта добијамо с колективним представништвом? Место 24 посланика, бираних по срезовима, имаћемо 20 посланика, бираних из областне скупштине. Ако они буду гласали сваки за себе, онда је то исто, што би било, кад би се по срезовима бирали. Ако ли буду морали гласати колективно, онда ће морати при сваком питању најпре између себе гласати, а то ствара опет нове компликације.

Пример о Јазигима и Куманима више не стоји, јер је представништво њихово на дијети сад већ изравнато с представништвом у осталим деловима земље. Ни Саси у Ердељу не могу за пример служити, јер онде од вајкада постоје три политичке народности. Хрвати стоје у другом одношају према Угарској, него ми. Славонија је шиљала посланике, као и друге жупаније, а имала је с Хрватском заједно и колективну репрезентацију.

Ми треба да тражимо егземције само у ономе, што је нужно за обезбеђење наше народности, а у осталом да се саобразујемо осталој држави. Само тако ћемо и себе сачувати и друге не увредити. Устав се државни временом развија и усавршује: треба и ми тако да се удесимо, да се и ми с њиме развијати и напредовати можемо.

Народност је наша код куће довољно обезбеђена политичком народном главом, областном скупштином, и домаћом автономијом. А што се нашег представништва као народ тиче, ја налазим да је довољно, ако од нашег областног сабора буду изаслана двојица, који ће нас на угарском сабору као народ представљати, који ће над нашим правима бдити, и њих објашњавати, без даљег гласања у оштеграђанским предметима. На ово је ишао и митрополит Исаија Ђаковић, кад је захтевао, да буду на угарском сабору посланици народа српског „ut invigilent juribus nostris privilegialibus“.

Мој је предлог дакле: да останемо при представништву по срезовима са двојицом од областног сабора, који ће у дому представника у нашим народним стварима „veto“ имати.

А ако се ово последње не би примило, онда остајем при представништву по срезовима.“

Као трећи предлог по овој ствари изнео је Емил Манојловић да и српски народ бира посланике за угарски сабор (дијету) на основу општег изборног закона Угарске. Кад се приступило гласању, гласало је за Милетићев предлог 18 посланика, за предлог Манојловићев 8 а за одборски, то јест за колективно представништво гласало је 22 посланика.

Код XV. тачке одборског предлога, који говори о односу српске војводине према тројedној краљевини[1]) такође је Милетић заступао одвојено мишљење, изложивши га овим речима:

„Премда знам, да ће говор мој без успеха бити, ипак сматрам за свету моју дужност, једну примедбу на ову тачку изјавити славноме сабору. Ова је тачка за нас опасна, јер у њој видим дуализирање и семе растројства наше војводине. Главно је, да наш народ буде политични један. А где се то политичко јединство највећма показује? У законодавству. Кад будемо у законодавству једни овамо, други онамо подпадали, онда смо раскинули свезу, која нас везује, и наш војвода, стојећи једном ногом на обали Угарске, другом на обали тројединe краљевине, на обали, коју мутни таласи и с једне и друге стране подривају, кад тад ће стрмекнути у понор, који испод његових ногу зија. Ја нисам позван да говорим што би могло увредити нашу

---

[1]) „XV. Ако се тројединa краљевина Хрватске, Славоније и Далмације у законодавној, административној и судској струци с Угарском неби сајузила, — онда да постојећи савез између Срема и тројединe краљевине престане важити, а у том случају одбор је мишљења, да у погледу Срема и у административним и судским стварима остане она трећа инстанција, која буде и за тројединy краљевину трећа инстанција, т. ј. у административним засада дворски дикастериум хрватски, а у судским врховни суд хрватски; — а Срем, да у законодавству тројединe краљевине помоћу својих посланика участвује.

У том случају само би у погледу бачке и банатске области војводовине, зависила њезина унутрашња администрација од угарске централне управе, и само би у погледу ова два последња дела војводовине ишла ревизија од апелационог суда војводовине, на врховни суд угарски. У том случају би се колективно представништво војводовине при доњој табли угарске дијете само из 21 представника састајало, — а војвода српски морао би имати и при законодавству тројединe краљевине глас и место одмах за баном хрватским.“

браћу Хрвате. Али Срем је чисто српска земља, Срем је колевка деспотовине српске, Срем је душа наше војводовине. Кад би политичка могућност била, да се најпре сви ми Срби с Хрватском, па тек онда с њоме заједно с Угарском сјединимо, онда ја против таковога савеза неби ништа имао. Али кад је то немогуће без пристанка законодавне власти, онда се бар морамо оградити против такових покушаја, који смерају уништење политичког јединства војводовине. Одељеним законодавством увешће се разлика и у законе земаљске. Од нас ће да се начини неки Шлезвиг-Холштајн, бићемо свачији, само не своји.

Ја не предпостављам, да ће се Хрватска од Угарске сасвим цепати, јер држим, да она сама за себе своју уставну слободу одржати не може. Ако и Хрватска то исто мисли, онда се и наше јединство с њоме лако остварити може. Ми би могли с Хрватима имати јединство у највишем суду земаљском, код којег би се могао саставити сенат из подједнаког броја чланова и с наше и с хрватске стране, који би на српском и хрватском језику ствари решавао и издавао; ту би већ имали неку концентрацију с њима заједно у корист наше народности. Што се администрације тиче, ако би Угарска добила министарство, онда би и Хрвати добили свога министра, као што је Кулмер био; а ако би други вид централне управе у Угарској био, и онда би зацело Хрвати добили своју одељену секцију, у којој би и ми с њима заједно своју концентрацију наћи могли. Тако би се могли укупно односити к Хрватима, и с њима заједно к Угарској; то би био мост, који би нас везивао, да сви скупа у уставним правима учествовати можемо. А онај предложени начин за нас је прејудициозан, јер у начелу обара политичко јединство наше области, а тим је све оборено...“

„У војводовини ће бити два законодавства, једно за Срем, а друго за Бачку и Банат. Предговорник (Стојаковић) вели, да закони за то не морају бити различни. Не морају, то је истина; али могу бити различни. То је карактеристична нота, што нам квари јединство. У законодав-

ству је главна моћ државна, а не у администрацији. А и администрација удвојава се, кад на једној страни једне, а на другој друге главне административне норме буду постојале, што је неизбежна последица различног законодавства. Кад се војвода и војводски савет на двоструке законе и двоструке административне норме у другој инстанцији обзирати морају, — није ли ту јединство унутрашње администрације, а тим и саме терироријe војводства оборено? Кад и сама областна скупштина саветовања и закључења своја по двоструком законодавству државном, и по двоструком вишим административним нормама удешавити мора, и то тако, да посланици с једне стране Дунава често неће имати знања о оном, или интереса за оно, што на другој страни законито постоји, — где је ту јединство областне скупштине, морална гаранција обстанка њеног? — Г. предговорник вели, та имаћемо један општи апелациони суд за војводовину. Али ако су други закони у Срему, а други закони у Бачкој, како ће та апелација радити? То ће опет бити неки mixtum compositum. Ми смо јаукнули, кад је 27. децембар војводство не само покосио, — него и раздвојио; сад се сами стављамо на гледиште прошло годишњег 27. децембра и санкционирамо га. Ми смо пред отварањем овог конгреса, назревши да неке инструкције постоје, и да оне забрањују сваку дискусију о потчињењу Срема тројeдној, а Бачке и Баната угарској краљевини, у конференцијама нашим једногласно се изјаснили, да ћемо се пре разићи, него што би на инструкције у опште, а особито на тачку о раздвајању војводске земље пристали, — а сад наједанпут да усвојимо XV. тачку, тачку раздвајања, и растројења војводства, која је преко ноћ у предлог већине без праве дискусије и без закључења одбора дошла, и у штампи је на послетку без сајуза са предидућим тачкама додата, што се на први преглед целог садржаја види. Ма какав други начин био би бољи, само да се укупно односимо, а не сваки део за себе, јер иначе морали би признати, да је наша земља туђа сопственост, што ми нипошто признати не можемо.“

После овог Милетићевог говора предложи Ливије Радивојевић да се слог ове тачке измени онако како је и усвојено и на другом месту — у закључцима — изнесено. Када је дебата о овој као и о идућој тачци завршена, узео је реч др. Јован Суботић и у дугом говору објаснио положај троједне краљевине и њезин однос према војводини овим речима:

„У дебати о XV. тачци одборског операта говорило се о државној свези војводства делимице са краљевином Угарском, а делимице са троједном краљевином славонско-хрватско-далматинском.

Мени се чини, да још један одношај има, о коме у овом погледу нисмо говорили. А то је одношај целе војводовине к споменутој троједној краљевини.

И ја опет држим, да је ово питање најважније за нас, и да га несмемо ћутањем прећи. Тога ради и молим славни овај сабор, да ми пажњу своју поклони док мисли моје о овом предмету не изложим. . .“

„. . . У првом мом говору изложио сам оне три идеје, које наш народ у овим земљама створити, искупити и оживотворити могу: а то су јединство народа српског, свеза са сродном браћом у Славонији, Хрватској и Далмацији, и конфедерација са другим угарским народима под круном угарском.

Ако не сачувамо јединство народа, престаћемо бити народ и постаћемо само српски становници жупаније, дистрикта или области, као год што и сада нисмо овамо као народ позвани, него само као српски становници постојавше српско-банатске области.

Ако се не придружимо оној браћи, која у Славонији, Хрватској и Далмацији живе, нећемо верујте ми дуго постојати; што смо имали за прошлих десет година у једном погледу, имаћемо га за идућих десет година у другом; место војводине немачке, добићемо војводство маџарско.

Али да можемо силе своје развити, да можемо цел своју постићи, да можемо створени и искупљени живити, нуждан нам је дух животворећи, а то је уставна слобода.

Ми кад тражимо своја права, не можемо одрицати туђа; кад желимо снагу своју скупити, не тражимо општу умалити; кад идемо за слободом, не треба да се удаљавамо од онога храма, који је слобода код нас и за нас већ дигнула, и у коме већ од више векова живи.

Овај храм слободе јесте стари угарски устав; ова општа снага јесте државна сила краљевине угарске и здружених земаља; ова права јесу света права свете круне угарске.

Но израз јединства народа, сувише је абстрактан; допустите, да га на карти нацртам, да фигуру пред очи добијемо.

Овај народ српски живи у граници хрватској: личкој, оточкој, огулинској, слуњској, првој банској и другој банској регименти; у славонским жупанијама: пожешкој и вировитичкој; у војеној покрајини: градишкој и бродској регименти: у Срему и покрајини: варадинској регименти и доњој Бачкој и шајкашком батаљону; у Банату: Торонталу, вршачком округу, и у војничкој покрајини, наиме у регименти немачкој и српско-банатској.

У овим се пределима он као народ станио, у тим је покрајинама своју милитарску организацију добио, у тим земљама и данас у већим масама живи.

По овој фигури за народ српски, који у овим покрајинама живи, иштем ја јединство, кад о јединству народа српског као кардиналном праву говорим.

Што се пак тиче оних Срба, који изван овога круга стоје, ти могу истина сва ова привилегијална права уживати, која црковну и просветну везу сачињавају, али пошто су се од тела народа одвојили, не могу искати, да се и она права, која политичко-областно тело састављају, и на њих рашире. —

У овим покрајинама насељени Срби припадају скоро у пола римо-католичкој цркви; али пошто су они сви потомци оних Срба, који су политичка наша права задобили, пошто вера овакова права не укида, то се на ову разлику у вери обзирати не можемо.

Да су пак сви Срби потомци оних старих Срба, који су наша права извојевали, то ће сваки по себи знати, коме је позната историја ових предела од Турака опустошених.

Доцније су многи Срби западној цркви прешли, али је број исповедатеља источне цркве још и године 1790. и то и у самој вировитичкој жупанији, где су сада можда најслабији, знаменито већи био, као што акта народног сабора од 1790. потврђују.

Ови су Срби истина западној цркви прешли, али јесу ли тим ова политичка права изгубили, која су им дедови и прадедови крвљу својом задобили? Јесу ли тим престали бити део онога народа, кога су пређе били? Нису, заиста нису!

И овде подижем глас, и изричем истину, која је и досад постојала, али није као што заслужује призната била, но којој ће просвета и дух садашњега века праву њену светлост повратити. Срби у овим покрајинама, који су у току времена западној цркви приступили, остали су Срби као и они други — задржали су сва политичко-публична права као и они други, и чинили су и чине у овом обзиру сви један политички српски народ.

Истина је, да су се по духу тога нама непријатељског времена они престали звати Србима; истина је и то, да се Србима и неће да зову; истина је напоследку и то, да се братска љубав измеђ нас умалила и место ње отуђење овладало: али хоће ли, може ли то отуђење на свагда постојати, треба ли та подела и надаље да постоји? Не ће то, а и не може, а и не треба то да буде.

Што је дух онога времена покварио, то дух садашњега иде да исправи; сваки и с наше и с њихове стране, коме се прилика, згода и начин даде, ваља да се из свију сила потруди, да тај грех прошлости спере; литература, црква, школа и јавна реч, треба за најсветији задатак да сматра, да крви и роду своје право поврати, синове једне матере побрати, браћу једнокрвну измири слогом, и са слогом снагу, а са снагом срећу општу доведе.

Или зар код Маџара католика и еванђелика није било мрзости?

Зар се католички и лутерански Немци нису гонили и нападали?

Та тамо је и много горе било, него код нас, тамо су браћа братску крв у стогодишњим тако да рекнем грозним опустошењима и истребљењима проливали; па сад? Сад, кад је сјајна идеја народности на европском небу синула, сад је то престало, сад се то заборавило, сад једна страна другу не само у општим политичким и народним потребама, него и у особитим вероисповедним гледа да подупре и подпомогне.

Пружимо дакле браћи братску руку, признајмо ми њих за рођену браћу, па ће и они нас радо за такову признати; изрецимо да су и они Срби; па ће и они ово лепо име за калпак заденути; изјавимо да су ова права наша и њихова, па ће их и они пригрлити и као своја с нама заједно бранити; — будимо једно, када смо једно.

А да и они са своје стране ту потребу јединства осећају, то се из свега види; у свему што чине у овом обзиру видим ја, а видиће и сваки, који о томе тако мисли, да траже пут, којим ће у храм јединства и братства доћи.

Раширимо им на сусрет руке, осветлимо стан наш, украсимо храм наш народни, да ово превисоко дело сједињења народног, са највећом славом прославимо. . ."

„. . .Што се тиче савеза са Хрватском и Далмацијом, морам приметити, да је овај савез последица предходног сједињења са другим нашим народом који живи изван војводства.

Они који живе у Хрватској и Славонији постоје већ у свези са Хрватском и Славонијом, и они не желе ову раскинути, нити ми имамо право искати, да је раскидају, нити се чија права вређају, ако се не раскину.

Ова свеза са Хрватском и Далмацијом не противи се правима, која угарска круна на нас има, јер будући да су и ове две краљевине државе круне угарске, та свеза наша са њима, то право ни у чему не дира и не мења; оно

остаје једно и исто, цело и не повређено, и добитак је на обадве стране.

Народи једни скупљају се у једно тело, а круна добија место две три незадовољне фракције народа, један, задовољан, усрећен народ, које је највећи добитак.

Но питање ко: то је све лепо и красно, и то је природно и добро, али имамо ли ми право и пута да то желимо и иштемо.

Ја се нећу никада с правог пута, са земљишта правних начела уклонити.

Ми смо прво у највишем патенту од 18. нов. 1849. године повлашћени искати, да се оној области придружимо, којој желимо.

А искајући савез са Хрватском и Славонијом ми ништа друго не чинимо, него ту жељу изражавамо. И друго, ми смо позвани овамо, да предложимо гаранције, које сматрамо за потребне за одржање наших права и народности. По овоме имамо право искати све оно, што ту гаранцију даје, а право угарске круне не вређа.

Да ова свеза са Хрватском и Далмацијом право свете круне угарске не вређа, то сам мало час изложио. А да гаранција наших народних права и народности постоји једино у томе савезу, то ћу сад покушати доказати.

Опетат одборски, који се овде ових дана претресао, излаже начине којима мислимо, да се гаранција за нашу народност оснива.

Начин тај, у колико сам ја схватио, састоји се у опште у томе, да се област војводства; автономија областна и званичност српског језика у тој области као основни уговори законито у дијетална акта уведу и признаду.

Опростите ми господо моја, што ми слабе силе духовне не допуштају наћи у овој гаранцији гаранцију. Колико сам до сад у историји читао, колико сам по свету опажао, видио сам увек и свагда, да гаранција, која на хартији стоји, па била она интернационална, било диплома привилегијална, било акта дијетална, ако је снага уговарајућих не подупире, остаје увек једнака, мртво слово, милост старијега.

Ја ћу лојалитет маџарског народа радо признати; Маџари су великодушан, поштен и пун карактера народ; они се тим од многих других одликују, што законе своје љубе, пазе и за свете држе.

Али како људи тако и народи, нису анђели; често се мисли мењају, често сопствена корист бистрину разума замути; често политика правду надкрили.

А друго ми ћемо увек с владом посла имати; а влада остаје влада, па било немачка, било маџарска, било српска; влада свака има сто начина, оно што јој је неудесно уклонити, закон ма и најјаснији обиђи, успавати, превратити.

Али ту је дијета, па ће она устати, да светињу закона брани!

Оће, кад год то иде у интерес већине, али оће ли се и онда тако заузети, кад се о интересима, који су већини не угодни, ради? То треба најпре да видимо, па док се противно не докаже, да јој верујемо. Пристаћу радо са онима који веле: верујмо, док се о противном не уверимо.

Али неће ми нико замерити, ако прошлост за савет запитам, ако у прошлост као огледало будућности погледам.

Добро је, и треба један другом да верујемо; али где се о стварима ради, које се на свагда изгубити могу ако се први пут у вери преваримо, држим да би била лакомисленост, кад неби искуство запитали, шта нам оно саветује.

Како је дакле досад бивало?

У актима дијете стоји утврђено, да нам се сва привилегијална права, која се са основним државним законима не сукобљавају, сачувана задрже?

Је ли то тако чињено? Није! Нећу питати, ко није чинио: један ће рећи: управа немачка, други управа угарска; нека буде или једно, или друго, или обоје: али то стоји да је овај закон остао само на хартији.

Само вас питам, зар није било никакве дијете од оног доба? Било је и више дијета, али су оне увек ћутале, ћутале и онда, кад су из свега гласа викале на оне владине кораке, којима су се интереси већине дирали.

Па тако је било и са референтима код канцеларије, и конзилије; тако и у стварима цркве и школе и т. д.

Ја дакле мислим, да ми карактеру и лојалитету мађарског народа нећемо никакву увреду нанети, кад тражимо и други фактор гаранције, онај, који сопствена снага има.

А како са овим стојимо, кад се од другог народа одцепимо?

Да видимо.

Снага војводства лежи у његовом представништву. Представништво наше биће обласна скупштина војводине.

Нећу и несмем много о овоме говорити; али кад помислим, да ће у овој обласној скупштини половина, а можда и више иноплеменог елемента бити; кад видимо, да нам овај иноплемени елеменат није свој, није одан, него шта више противан; кад расудимо, колика вештина, колика духовна снага, колико господство, колико богатство, колика енергија у суседству нашем стоји, које ће радо и весело овом иноплеменом елементу у помоћ притећи, које ће можда за свој задатак сматрати, уплив тога елемента осилити и умножити: онда мислим, да ми се бар лако опростити може, што у овој унутрашњој гаранцији баш никакве, ама никакве гаранције не видим, и што мислим, да ће нас лед бити, од куд се ми надамо, да нас сунце грије.

Кад буде маса од преко 2,000.000 људи једнога елемента, једнога језика и једних интереса наша права подупрла, онда, али само онда можемо рећи, да гаранцију за ова права имамо.

Једина гаранција наша лежи дакле у целини народа, и у свези са рођеном браћом у Славонији, Хрватској и Далмацији, и она не може изостати, ако се узхтеднемо одржати у народној целини.

А да ми нашем позиву, не обзирући се на то, шта ће нам Мађари казати, и сад кад ове предлоге чинимо, одговарамо, увидиће сваки, јер тешко да једног у овом сабору има, који би тврдо уверен био, да ће нам угарска дијета све што сад предложимо, одобрити; па кад нам је то задатак, ваљда да га потпуно не извршимо, па шта Бог да?

А најпосле иште и сам дух овога века, који сродне елементе неодољивом силом у једно привлачи, да нас у јединство са рођеном браћом пусте, и налаже сваком мудром државнику и државном телу, да се таковом оправданом захтевању без највеће нужде не противи, а да такве нужде има, која би државу принуђавала, да овом нашем захтевању на пут стане, ја с моје стране у Угарској ни сенке не видим.

У државним одношајима има политика толику исту силу, колику и правда, у прелазним временима још и већу.

У садашње време не треба Маџари само да питају, где су вам артикули дијетални, где су вам дипломе привилегијалне, где су вам права? — него шта здрава, времену сходна, правди одговарајућа политика саветује, јер знамо, да је иначе много којешта по захтевању политике у право ући морало, што никаквог закона за себе, што је многе законе против себе имало; знамо да дух времена не само нова права доноси, него и нове државе ствара. . .“

„. . . Што се најпосле свезе са угарском краљевином, конфедерације са другим народима свете круне угарске тиче, ту се и ја са свима слажем. Право оне круне, под коју смо ми главу приклонили, кад смо овамо дошли, треба сви за свето да држимо и да га одржимо. Добро наше државно иште, да останемо под оним уставом, који су наши Срби који овде од искони живе с другим угарским народима у току времена образовали, за који смо ми толике жртве принели, и да сад благодети његове за оне жртве уживамо. Државно тело Угарске, чији уд и ми сачињавамо, треба цело да одржимо. А то ће бити, кад будемо имали једног владаоца, једну централну управу, једно законодавно тело, и ако је баш нужно, један највиши суд, премда ја ово последње не сматрам за нужно.

Све ово полажемо ми у операту саборном; све ово остаје не повређено и онда, ако се ми са другим нашим народима, са Хрватском и Далмацијом сјединимо.

Но можда ће ко запети за једну реч, коју сам мало пре употребио, за реч конфедерација са другим угарским народима.

Господо моја, ова реч садржи у себи будућу државну систему краљевине угарске. У Угарској држави постоје четири велика народна тела, која ће пре или после подпуну равноправност политичну захтевати и добити. Докле год у Угарској централизација у маџарском елементу постојала буде, неће бити државне равнотеже а без ове нема сталности, без сталности нема дуготрајног обстојања. Мора ће се дакле, пре или после ова равнотежа, потражити, а то се само политичком равноправношћу, конфедерацијом угарских народа произвести може.

И тако после свега овог ја износим овај предлог:

Да овај сабор изрази, да ми „признавајући јединство угарске државе, желимо да се са другом равноправном чашћу народа нашег саставимо и са Славонијом, Хрватском и Далмацијом вежемо.““

Овај предлог др. Суботића сабор је одбио, пошто по речима посланика Емила Манојловића сабор није имао постулата, на основу којег би се савез са Хрватском реализирати могао, а генерал Стратимировић је изјавио да се у начелу слаже са Суботићем, али се не слаже с формом, начином и временом у коме се Суботићев, предлог износи.

Још у четвртој седници сабора био је изабран одбор који је имао да определи границе територијума будуће војводине. У осмој седници овај је одбор поднео извештај о свом раду из којег се види да је било у одбору 5 разних предлога и то:

I. Да се граница војводине повуче у Бачкој од Живе острва. II. Да се у Бачкој повуче граница од Живе до Моноштора. III. Да се целокупном овом земљишту додаду 4 места потиске жупаније: Ада, Сента, Канижа и Мартонош. IV. Да се у Банату повуче граница од Мориша и то од манастира Ходоша. V. Да се Темишвар са непосредном околином изостави из војводине. Најзад је био изнесен и као неки VI. предлог у коме се тражи да се војводина на најмањи предео ограничи.

Становништво српске војводине било би по појединим предлозима састављено, као што је у овој таблици изложено.

Таблица

становништва Српске војводине подељеног по народностима.

	Целокупни број становника	ПО НАРОДНОСТИ: Немаца	Мађара	Срба	Румуна	Хрвата	Бугара	Чивута	Шокаца	Словака	Помешане народности
I. Кад би по пред. Одб. граница војводине почињала од Живе острова, било би становника:											
а) у Бачкој	218,573	60,524	33,776	88,409	—	—	—	3,102	13,137	19,625	—
б) у Банату	401,247	95,211	63,423	149,238	69,483	4,474	11,032	1,596	200	2,985	3,605
в) у Срему срезовима: Илок и Рума	67,856	8,425	1,519	47,164	—	8,528	—	262	—	1,985	—
Свега	687.676	164,160	98,718	284,811	69,483	13,002	11,032	4,960	13,337	24,568	3,605
II. Додајући овоме простор од Живе до Моноштора са	43,147	26,164	8,977	1,380	—	—	—	33	6,591	—	—
Износи	730,823	190,327	107,695	286,191	69,483	13,002	11,032	4,995	19,928	24,568	3,605
III. Додајући овоме из потиске жупаније четири места: Ада, Сента, Канижа, Мартонош	40,688	—	33,060	6,282	—	—	—	1,346	—	—	—
Износило би	771,511	190,324	140.755	295,473	69,483	13,002	11,032	6,341	19,928	24,568	3,605
IV. Додатак у Банату на Моришу	21,527	7,890	124	4.430	9,016	—	—	67	—	—	—
Излази	793.038	198,214	140,879	296,903	78,499	13,002	11,032	6,408	19,928	24,568	3,605
V. Кад се од горње под I. количине одузме Темишвар са предграђима	30,562	13,214	2,349	1,770	9,367	712	—	—	—	—	3,150
	687,676	164,160	98,718	284,811	69,483	13,002	11,032	4,960	13,337	24,568	3,605
Било би станов. по програму одборске мањине	657,114	150,946	96,369	283,041	60,116	12,290	11,032	4,960	13,337	24,568	455
VI. Кад се дода тој колич. додатак под II. од Живе са	43,147	26,164	8,977	1,380	—	—	—	35	6,591	—	—
Излази	700,261	177,110	105,346	284,421	60,116	12,290	11,032	4,995	19,928	24,568	455
Кад се одбије В. Ст. Миклушки округ по нај. пројек.	73,455	16,816	6,397	14,107	27,020	2	8,903	203	—	7	—
VII. Количина становништва	626,806	160,294	98,949	270,314	33,096	12,288	2,129	4,792	19,928	24,561	455

После подуже дебате сабор је усвојио за војводину границе изложене у саборском закључку.

Дебата око појединих тачака поднесеног предлога „Јемства“ завршена је у десетој седници сабора. На њој је посланик Ливије Радивојевић прочитао целу редакцију саборског закључка која је после кратких измена усвојена. Тај закључак, који носи назив: „Закључења српског народног сабора држаног у Сремским Карловцима 1861 године“ гласи од речи до речи:

„Народ српски, услед највишег решења Његовог ц. кр. Величанства од 5. марта 1861. године, сакупљен из срезова сремских: румског и илочког и из Бачке и Баната, преко својих посланика на ванредном Сабору у Сремским Карловцима, отвореном 21. марта (2. априла) 1861. и продуженом следећих дана, а ради обезбеђења својих преимућствених политичко-народних, права основаних на привилегијама императора римских и краљева угарских, налази јемства за ова у засебној географској области са сопственом народном организацијом, којој би на челу стајао изабрани војвода српски, и у извесној автономији под заштитом уставне слободе, коју ће Срби не као индивидуа но и као народ уживати.

Тога ради предлаже поменути народ српски следеће услове сајужења војводовине српске и тамишког Баната са краљевином Угарском, односно тројeдном краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом, највишим решењем Његовог ц. кр. Велич. од 27. децем. 1860. и 5. јануара 1861. одређеног:

I. Област она, у којој Срби у већини живе, има се признати као област српска у краљевини Угарској, односно у тројeдној краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији под називом: „Војводина Српска“.

У област ту по прикљученом аутентичном нацрту ·/. спада:

1. Цели провинцијални Срем, т. ј. румски, илочки и вуковарски срез (процес).

2. Доња Бачка са овим пограничним местима, која још у војводовину спадају: почињући од Дунава: Сонта,

Сомбор, Стари и Нови Сивац, Кула, Стари и Нови Врбас, Сентомаш, Мохол.

3. Банат са следећим пограничним местима, која још у војводовину спадају: починући од Мориша: манастир Ходош, Нови Бодрог, Нова Винга, Фенлак, Секусић, Нађфала, Варјаш, Кетфељ, Кнез, Перјамош, Српски Сенпетер, Старо Бешеново, Врбица, Црна Бара, Мокрин, Велика Кикинда, Мали Оросин, Клара, Кеча, Ченеј, Немет, Мали Бечкерек, Мехала, Темишвар са предграђима, Фрајдорф, Утвињ, румунски Сент-Михаљ, Дињаш, Српски Сентмартон, Иванда, Чебза, Чаково, Мацедонија и Гад; Ђер, Толвадија, Сока, Дента, манастир Сентђурађ, Берекуца, коморски Сентђурађ, Омор, Брешће, Дежанфалва, Мали Жам, Велико и Мало Средиште, Месић, Јабука, Војводинце, Суботица, Подпорањ, Влајковац.

У банатски предео војводовине српске, спада све што између горе назначених пограничних места, војене границе, Тисе и Мориша лежи.

Петроварадинска, немачко-банатска, и српско-банатска регимента, и тителски батаљон са дотичним слободним милитарским комунитетима, имају се као саставни део српске војводине сматрати.

II. Војводовина српска има своју самосталну унутрашњу управу, која ће непосредно зависити од централне управе (за сада од дворске канцеларије угарске, а војводски Срем од дворске дикастерије троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације).

Администрација војводовине има добити и задржати народну српску организацију.

На челу политичке администрације војводовине стоји изабрани војвода српски са саветом војводским, као друга инстанција у политичко-административним стварима.

Савет војводски има поглавито Србима православно-источне вере, а по сразмери иноплеменог становништа војводовине и индивидуама других народности попуњен бити.

Место, у коме ће војвода српски са саветом војводским стално становати, одредиће сабор за избор војводе српског

сакупљени, а устројство савета војводског обласна скупштина војводовине са одобрењем Његовог ц. кр. Величанства.

III. Слободан избор војводе српског, као политичког поглавара војводовине. Војводу српског бира из народа српског православно-источне вере општи Сабор свију Срба у Угарској, Хрватској, Славонији, Далмацији, и у целој војеној граници.

У избору војводе српског учествоваће из узрока тога, што је војвода српски уједно и политични поглавар војводовине српске, и то једино, ако, и докле споменута особина војводе српског постојала буде, саразмерно и иноплеменици који у војводовини српској живе, без разлике вероисповести законом досад примљених.

Представништво народно на изборној скупштини и начин бирања војводе српског одредиће са одобрењем Његовог ц. кр. Величанства патријарах српски, у споразуму са неколико чланова овог сабора провизорно, а дефинитивно први за избор војводе српског сазвани сабор.

Право потврђења изабраног војводе српског припада Њег. ц. кр. Величанству.

Достојанство војводе не може дуже од шест месеци упражњено бити; — у току тог времена има патријарах српски или патријаршијски местозаступник са дозволом Њег. ц. кр. Величанства народни сабор за избор војводе српског сазвати.

Војвода српски може само због доказане кривице свргнут, или због немоћи од изборног сабора припознате или на своје захтевање у стање мира постављен бити.

Војвода српски има глас и столицу у горњој табли дијете угарске, и да буде Baro Regni у реду одмах за таверником. — На сабору троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације има војвода српски глас и столицу одмах за баном.

Војвода српски је редовни председник областне скупштине војводовине српске, — као и главни заповедник народне страже (гарде) у војводовини, ако се ова уведе.

Војвода српски примаће плату његовом достојанству сходну из државне касе, а исту ће Његово ц. кр. Величанство определити.

IV. Војводовина српска извршује своју автономију у областној скупштини својој, која ће се по потреби периодично држати, и чији ће се делокруг на следеће простирати:

1. У областним интересима доносити са одобрењем Њег. ц. кр. Величанства статуте који општем закону нису противни.

2. Обнародовати земаљске законе.

3. Контролисати политичку администрацију војводовине, и у том обзиру представке на Његово Величанство, или предлоге законодавству чинити.

4. Данак опредељени за војводовину порезивати на поједине срезове, и утицати на купљење и предавање данка.

5. Предрачун трошкова који су за областне цели нужни определити, те трошкове порезивати, и начин купљења и рачунополагања одређивати.

6. Контингент рекрута, који на војводовину спада, репартирати.

7. Закључења доносити у свима делима која се на благостање и потребе војводовине српске односе.

Представништво народно за областну скупштину војводовине српске, определиће са одобрењем Његовог ц. кр. Величанства патријарах српски, у споразуму са неколико чланова овог сабора провизорно, а дефинитивно прва областна скупштина војводовине српске.

V. Војводовина српска има једно опште земаљско законодавство у погледу предела бачких и банатских са краљевином Угарском, — а у погледу Срема са троједном краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом.

При законодавству краљевине Угарске биће војводовина колективно представљена преко посланика које ће областна скупштина непосредно бирати, оним бројем и за оно време, које општи закон опредељује.

Представници ови представљају народ српски као такав, и по себи се разуме, да они онај исти репрезентативни карактер, и она иста права имају, као и остали посланици при законодавству.

Представници Срема, као саставног дела војводовине српске, при сабору троједне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације определиће се законом троједне краљевине.

VI. У војводовини српској је језик званичног деловодства код политичких и судских власти, и код скупштина језик српски са ћирилицом, и то како у унутрашњој служби, тако и у одношају са вишим властима, и обратно.

У одношају са ванобластним координираним властима има се одржавати узајамност.

Власти су дужне своје наредбе, које на местне општине непосредно управљају, у оном језику издавати, који је у дотичној општини деловодни.

Свакој местној општини оставља се слободан избор деловодног језика у својим општинским делима.

Сваком је слободно молбе и тужбе управљене на власти ма у ком језику подносити, и при скупштинама ма којим језиком служити се, који се у кругу дотичне власти, или у пределу, из кога је скупштина сазвана, говори.

VII. У војводовини српској неће се за досадашње жупаније постављати особити велики жупани, но војвода има да буде на челу целе обласне администрације у војводовини српској, и у појединим деловима војводовине уједно и сва она права упражњавати, која великим жупанима припадају.

Обласна скупштина српске војводовине има власт, са одобрењем Њ. ц. кр. Величанства целу унутрашњу нижу политично-административну и судску организацију војводовине српске определити, и у будуће престројавати, како потребе наше изискивале буду.

VIII. У војводовини српској установиће се особени апелациони суд, као друга инстанција за судска дела целе војводовине.

Како апелациони суд, тако и првостепени судови у војводовини српској имају се попунити поглавито Србима

православно-источне цркве, а по сразмери иноплеменог становништва војводовине, и индивидуама других народности.

IX. Трећа судска инстанција биће за пределе Бачке и Баната који спадају у српску војводовину при врховном суду угарском (сада септевирату), а за Срем при врховном суду тројedне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације.

X. При свакој највишој како политичко-административној, тако и судској инстанцији имају се увек за бачке и банатске пределе војводовине по два, а за војводски Срем по један референт са решавајућим гласом и са нужним персоналом из Срба православно-источне вере, и то у погледу политичко-административне струке, на предлог војводе српског постављати.

XI. Достојанство патријарха српског скопчано је неразлучно са митрополијом карловачком, и не може се више укидати.

Патријарах српски има глас и столицу у горњој табли законодавног сабора угарског одмах после примаса Угарске, а на сабору тројedне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације пред архијепископом загребачким. — Епископи православно-источне вере имају глас и столицу на сабору Угарске односно на сабору тројedне краљевине међу дијецезалним епископима римске вере по реду освећења.

XII. Спољашњи знаци српско-народног политичког живота у војводовини српској, јесу грб и застава српска.

Грб војводовине српске састоји се из белог крста на пољу црвеном са четири плаветна оцила.

Застава српска са бојама црвеном, плаветном и белом има се у целој војводовини српској поред царске, и у пределима бачким и банатским и поред угарске заставе при званичним свечаностима обавезно употребљавати.

XIII. Патрон војводовине српске јесте св. Сава. О том српском празнику имају се иноверни становници војводовине српске од свију они послова уздржати, од којих се Срби православно-источне вере о празнику св. Стефана краља угарског уздржати морају.

XIV. Кад се у војеној граници система војена укине, што се само са сагласношћу опште-народног сабора Срба православно-источне вере из Угарске, Хрватске и Славоније, Далмације и целе војене границе учинити може, — и ако се и без укинућа војене системе у војеној граници уставне институције заведу. онда да се све ове одредбе и на садашњу петро-варадинску, немачко-банатску, српско-банатску регименту и на тителски батаљон са дотичним слободним милитарним комунитетима, као на саставне делове српске војводовине распростру, — и број представника војводовине српске при сабору угарске односно при сабору тројedне краљевине Хрватске, Славоније и Далмације као и број званичника српских при централним надлештвима сразмерно умножи.

XV. Што се тиче црквено-народних дела, која се односе на цркву, манастире, клир, фундације, васпитање, школе и тим подобним заводима и установама, која у кругу војводовине српске и изван ове народу српском припадају, то да се остави подпуно право народу српском и његовим црквеним и световним органима, како у погледу устројства, тако и управљања и располагања и контролисања, без утицаја државног управитељства и законодавства, осим једног врховног надзорништва.

Даља опредељења у овом погледу задржавају се опште-народном српском сабору.

XVI. Сва предидућа опредељења од дотичног земаљског законодавства примљена, сачињаваће уговор, од кога ни једна страна без саизвољења друге одступити не може.

Уговор тај као основни (фундаментални) закон не подлежи редовном законодавству земаљском, нити се може највишим решењима, или закључењем законодавства променити, укинути, суспендирати, или против смисла речи тумачити.

Прочитано и примљено у седници српско-народног сабора у Карловци Сремски, држаној дана $^{6}/_{18}$ априла 1861."

Пошто је прочитана и примљена саборска репрезентација којом се овај саборски закључак подноси цару и

краљу, а против које је Милетић протествовао, предложио је патријарах, да сабор изабере депутацију која ће ићи у Беч, да благодари цару што је дозволио одржање овог сабора, а у исто време и да га замоли, да дозволи да се одржи и главни општи српски народни сабор и синод. Посланик Манојловић је са своје стране предложио, да сабор пошље угарској дијети и сабору троједне краљевине меморандум, у коме би разложио своје захтеве и жеље ради постигнућа бољег и тачнијег споразума.

Сабор је предлог патријархов усвојио без дебате, а о предлогу посланика Манојловића развила се дебата. Милетић је тражио да се место меморандума, и дијети и сабору троједне краљевине пошље депутација, која би усмено предложила тамо закључке српског сабора. Али његов предлог није нашао одзива. Већина посланика је била заједно са патријархом за меморандум, али се дуго дебатовало о томе, хоће ли се ти меморандуми послати одмах дијети и сабору, или тек онда кад цар буде закључке српског сабора послао дијети на проучавање. Милетић, Чарнојевић, Дамаскин, Манојловић и још неки, тражили су да се меморандум пошље одмах. Дочим су владика Маширевић, Стојаковић, старији Трифунац и др. тражили да се то доцније учини. Маширевић је тврдио да би се шиљањем меморандума одмах, вређао цар и да би то значило скренути са законитог пута против чега је Милетић протествовао, а Стојаковић је отишао и даље, тврдећи да „ако се меморандум одмах поднесе дијети, онда то иде на револуцију“.

Најзад, пошто је царски комесар опоменуо сабор да ствар не одуговлачи, решено је да се меморандум пошље угарској дијети и сабору тројединe краљевине онда, кад тамо стигну краљевске пропозиције о постулатима српског сабора. За израду меморандума је изабран нарочити одбор од 10 лица.

У 12. саборској седници прочитана је саборска репрезентација на ћесара, којом се моли да дозволи сабору, да из своје средине изабере одбор који ће под патријарховим председништвом радити као продужење сабора, а Милетић

је прочитао репрезентацију у којој се тражи: Да се војеним комунитетима (у војеној граници) даду права која имају слободне провинцијалне вароши. Да се у српско-банатској граници уведе грађанска администрација и грађански судови са општим грађанским законима, да се бивши шајкашки а тада тителски граничарски батаљон провинцијализира, и кад војводина буде одобрена, с доњом Бачком сједини, и најзад да престане важити наредба којом се граничарима не дозвољава деоба.

Сабор је ову петицију с одобрењем саслушао, али комесар је изјавио да је неће примити, пошто њезина садржина не спада у делокруг рада саборског. Услед тога ова петиција би одбачена.

Најзад је сабор усвојио предлог посланика Риђичког да се у саборски протокол унесе закључак: „да српски народ жели очувати своје симпатије, слогу и љубав према румунском народу; да ће се у будућој војводини српски народ држати према браћи Румунима као и осталим становницима начела равноправности, и да ће у узајамном братском споразуму тражити развитак и снажење како своје тако и осталог становништва војводине моралне снаге, напретка и користи“.

После овога је царски комесар са неколико складних речи распустио у име цара, краља и великог српског војводе Франца Јосифа сабор, а патријарах га је поздравио овим речима:

„Ваше Високородије! Пре, него што се опростим са мојим председништвом, дужност ми је најпре предати Вашем Високородију, као високом царском повеленику, резултат саборског рада, који је у овим тачкама изложен.

Ја сам уверен, да га предајем у руке таквом човеку, у чијим прсима срце и за цара, и за овај једноплемени народ подједнако искрено бије.

Уверен сам, да ће љубав ваша према народу српском по душевној и срдачној честитости вашој, заменити у подупирању наших захтева код високог престола царског сваку препоруку, коју би им могао додати и ја од стране

овог сабора и сабор овај од стране народа, кога је овде заступао.

Од тог уверења, мога и нашега, не можемо управити на Ваше Високородије ни лепше ни топлије препоруке.

Допустите ми дакле Ваше Високородије, да вас поред тог нашег тврдог уверења уверим још о благодарности нашој на оној свесрдности, с којим сте пристали на јавност наших договарања, на оном труду, који сте подносили за ово време, док сте се бавили код нас ради нас, и на оној доброј вољи, с којом сте пратили све наше разговоре.

Име ће ваше остати записано у историји нашег сабора као оног царског повереника, који је први у овим државама отворио наш сабор, нашим српским језиком, и у свима договорима нашим учествовао нашим језиком српским.

А ако се и испуне по настојавању и подупирању вашем жеље наше, онда ће се орити и најпозније наше потомство од славе имена вашег.

Много је пало овде речи за време наших саветовања, које су вам се може бити учиниле неупутне, али будите уверени Ваше Високородије, да оне нису потекле из мржње према икојем другом народу, него из једине љубави према своме народу и према његовим правима; љубави која се надмеће и мора се надметати у речима онде, где се ради о животу народних права.

Има Ваше Високоблагородије, и љубав своје ране, и речи, које излазе испод тих рана, могу се показати у гласу своме не миле и не повољне, али оне не ће и не могу разрушити никада ону верност и привrженост, коју народ српски увек носи у срцу према цару и своме господару.

Ја молим Ваше Високородије, у име овог сабора, и у име целога народа српског, да о том благоизволите уверити и Његово Величанство, нашег премилостивог императора и великог војводу.

Живио наш премилостиви цар и велики војвода српски!

Живио високородни господин генерал и комесар Његовог Величанства!“

Изговоривши ове речи, патријарах управи са дрхћућим од унутрашњег узбуђења гласом, на скупљене народне посланике овај опроштај:

„Славни саборе!

С божијом помоћу свршили смо договарања и саветовања, на која смо позвани и послани били: али с тим још није свршено дело, од кога зависи будућност нашег народа.

Израз означених захтева наших може се сматрати само као свршетак почетка, а ток дела, и крај који дело краси, још је у божијој и царевој руци, и тако далеко од нас, да га ни догледати не можемо с ове тачке, на којој данас стојимо.

Изванредни, не разговетни положај овог сабора нашег, дао је повода многом устручавању у мислима и жељама појединих народних посланика, и ако ми та околност тешко и управо на жао и пада, ја јој се опет не могу чудити ни дивити према данашњим околностима времена.

Размрсити у судби и животу народа нашег све оно, што је замршивано толико и толико година, а остати при том међу обалама, које су нам подигнуте на пољу саборног саветовања нашег; то нису славни саборе послови, који се свршују за неколико дана; нису послови за које би довољан био овакав делимички сабор; то су послови, за које се иште много времена и обилног свестраног учешћа од васцелог народа српског.

За то, ма колико и ма како ја стезао и сада срце моје, опет не могу самом себи одолети, да не поновим и опет туге и жалости моје, што у овако важном времену, и при тако великом питању народном, није учествовао у у овом саветовању цео српски народ.

Ту жалост моју олакшава ми у неколико то, што сам се уверио, да цео овај сабор искрено учествује у њој, и свесрдно је дели са мном, а можда би она и спала била са свим са мога срца, да смо били могли доћи у означавању захтева наших до оног јединства цели, на коју и сви ми тежимо, и на коју је тежио и цео народ увек до сада, и сада с нама заједно још једнако тежи.

Међу тим то ме теши у овој жалости мојој, што нема међу нама никога, који неби желио, да се осигура народност и језик наш, и што скоро сви мислимо, да те сигурности у животу политичком не може бити без имена народног, без извесног простора, без избраног војводе и без наших власти, дакле без оживотворених повластичних права наших.

Ту утеху моју оживљава још једна благодатна луча, а то је славни саборе луча те моје надежде, да ће се по правди цара и државе увести наша народна права у живот, као што нам је обречено царском речи: ad votum et satisfactionem vestram.

С том утехом и надеждом праштам се ја са председништвом мојим и с вама браћо и синови моји и желим, од свег срца желим, да се на пољу народне заједничке радње по правди и милости императора и великог војводе нашег што скорије опет састанете.

Ако је уређено и у вечном савету божијем, да ме у животу и у колико толикој крепости и онда затечете, затећићете ме за цело и онда у не промењеној љубави према народу, и у не поколебаној вољи за одбрану народних права.

Изброје ли се дани живота мога донде, то допустите ми сад при овом растанку нашем напред желити: да вас спомен имена мога, и последњи мој патријаршијски благослов састави и споји у једно тело, које ће задахнуто и оживотворено духом народне свести наставити народну радњу само у корист милог народа нашег, и част историје његове!!“

Као тумач осећаја који су после ових речи природно морали завладати посланицима, узео је реч архимандрит Грујић:

„Ваша Светост! На оно неколико речи, с којима сте нас поздравили, у почетку наших саветовања, потресло се много срце у нашим прсима, и канула је из очију наших многа суза, . . . и суза јада према јаду не заступљеног народа, . . . и суза радости, коју смо осећали, што смо видили Вашу Светост међу нама и пред нама.

А ово неколико речи, с којима се праштате са председништвом и од нас, пролазе само као стреле туге и жалости кроз срце наше.

Да има, као што сте приметили Ваша Светост царском повеche, и љубав своје ране, то и ми осећамо у овом тренутку, али тако нам се чини, да је од тих рана најдубља она, коју ударају у срце таке праштајуће речи, какве су управљене мало час Вашом Светошћу на срце наше.

Ваша Светост имали сте милост изјавити царском поверенику благодарност од стране наше и народне, на свесрдности, с којом је пристао на јавност сабора, на труду, који је подносио овде нас ради и на оној доброј вољи, с којом је пратио сав наш рад, ... дозволите ми сад, да ја од стране свију народних посланика изјавим Вашој Светости благодарност на оном чистом, постојаном и подмлађеном одушевљењу, с којим сте председавали овом сабору, и учествовали у свима договорима и сваком саветовању нашем.

Ту искрену благодарност нашу желио би тако изразити, да она добије трајног одзива и код најпознијег потомства нашег, ... али тешко је наћи и погодити за такав прави изражај речи у овом тренутку, кад је срце пуно осећања, ... таквих осећања, која се радије изливају у сузама, него ли речма. ...

У духу Ваше Светости оживио је на овом сабору дух патријарха Чарнојевића и предака наших, и ми видећи Вашу Светост међу нама, осећали смо присуство тог духа у души и срцу нашем.

Праштајући се од Ваше Светости, и један од другога, носимо ми са собом тај спомен и ту утеху, да смо утврђени духом Ваше Светости и предака наших, у оној народној свести, која је сачувала досада и која ће чувати и одсада народ наш у свима околностима од чаме и мртвила, од смрти и пропасти народне...

Живио наш свети патријарх!“

Ово је била последња седница изванреднога народнога Благовештенског сабора.

Ако сада, пошто смо се упознали са свима становиштима која су на Благовештенском сабору била заступљена, покушамо да склопимо резултат саборског рада, и овај упоредимо с дотадањим правцем рада представника српског народа и његових тежња, видећемо да је овај сабор, на коме су се видније и јаче но икад дотле истакли елементи који су желели да се еманципују од бечког двора, ипак у главном служио и послужио Бечу.

Ми смо без икаквог коментара — само да би читаоци што самосталније створили себи слику тадањег положаја српског народа, и намера које су његове представнике руководиле — изнели све говоре појединих посланика на сабору, од којих је сваки по себи сачињавао један програм. Видели смо да је сабор на крају крајева ипак усвојио онај закључак који је предложио др. Ђорђе Стојаковић, представник оне струје, која је тежила да српски народ остане и даље привилегијално везан за бечки двор.

Истина, и Стојаковић и они који су били уз њега, били су потпуно уверени, да ће се оно што се тражи, постићи милошћу бечког двора, и да ће положај српског народа на тај начин бити једном за свагда обезбеђен, заједно са његовим правима, и стога им се данас ни најмања сумњива задња мисао не може и не сме приписати. И доиста, ми, који смо данас за пресуђивање вредности тих саборских захтева свакако у бољем положају од тадањих посланика, који су били захваћени разним политичким струјама; ми морамо признати да су закључци које је Благовештенски сабор донео, доиста лепо смишљени и да доиста одговарају српским националним потребама и тежњама, али на жалост морамо признати и то, да су они баш због тога и били недоношчад.

Погрешка Стојаковића и другова не лежи у томе, што је у закључцима тражено оно што је тражено, но у томе што је то тражено од бечког двора и — ако хоћемо да будемо искрени — што је за српски народ и сувише много тражено. Та погрешка потекла је отуда, што Стојаковић није из целокупне историје овостраног Српства извукао кон-

зеквенције које би га морале довести до уверења, да бечком двору Срби нису били никад друго што до средство да дође до извесне цељи, и да Благовештенски сабор није за Беч требао да буде ништа друго, до друго издање Темишварског сабора од 1791. године, т. ј. сабор, који би тражио што шира и што већа права за Србе а на рачун Маџара, како би ове двор могао тим српским захтевима што јаче уцењивати, претећи им испуњењем српских захтева. Да је Стојаковић то могао имати на уму, он неби од бечког двора тражио оно што је доиста тражио, и неби своје предлоге бранио аргументима, од којих неке, сваки који непристрасно суди, мора одбацити као неосноване и политички неупутне.

Стављајући своје захтеве и коментаришући их, Стојаковић је конзеквентно игнорисао Угарску и њезина права, заборављајући да је ово уставна земља и да се са њоме као највећма ангажованом у питању српских захтева, морало најозбиљније рачунати. На тај је начин он и нехотице вршио улогу заступника бечких тежња, које су се састојале у заплашивању Маџара.

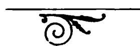
И шта је био резултат тога, односно рада Благовештенског сабора? Гига Гершић нам то са неколико речи казује:

„Сврши се Благовештенски сабор; — вели он — посланици се по савесно свршеном послу вратише кућама, у вери и уздању да су извршили једно значајно и корисно дело, које ће имати практичкога успеха и бити добра основа за национално политички опстанак и даљи развитак српскога народа у земљама угарске круне. Све то беше празно уздање! По већ поменутом плану бечке владе тај је сабор имао само тек да одигра пролазну своју улогу, а његовим је закључцима већ у напред било одређено да остану за српски народ само тек једна драгоцена реминисценција а за бечку владу — макулатура. Народ је путем представака и преко депутација тражио, да се саборски операт узме у поступак, да се уведе у живот, али је све то било узаман, све те представке и цео саборски операт добише решење: „Имају се у своје време репродуцирати — ad acta“.

И тако је резултат Благовештенског сабора био раван резултату Темишварског, т. ј. народ српски није ни од једног ни од другог видео никакве стварне користи.

Па ипак је Благовештенски сабор био од великог моралног значаја за српски народ. Сваки Србин, који данас прочита тадање говоре седога патријарха Рајачића, архим. Грујића, Чарнојевића, Суботића, и других посланика на Благовештенском сабору, мора осетити у себи неки особити понос, измешан са неким тужним болом, као да се сећа милих часова из сопствене прошлости. И нехотице му пред очи излази слика тог последњег парламента овостраног Српства, на коме је био искупљен цвет његове интелигенције, који се је јавно и без зазора надметао у жарком родољубљу, ко ће сигурнију помоћ наћи интересима српског народа и веће важности допринети његовим правима, која су основана на темељу, од крви и костију, тог највернијег и најпоузданијег браниоца хабзбуршке монархије.

И доиста, и данас још, у почетку XX. века, овострани Срби могу с поносом, с великим поносом, али и огромним болом у души, сваком, и пријатељу и непријатељу указати на Благовештенски сабор, и рећи: Погледајте! две стотине година стајали су наши оцеви на бранику слободе ове земље. Две стотине година сејали су они своје кости и проливали своју крв по целој Европи, за добро ове земље и сигурност хабзбуршке круне. И упркос томе што су две стотине година стајали непрекидно на мртвој стражи са пушком у руци; упркос томе што су их крвави бојеви десетковали, ипак су могли да одгоје у својој средини овакву интелигенцију; родољубиву, не одрођену, која је служила као узор свима народима угарске краљевине, и којом се ми и данас још дичимо и поносимо, јер нам њезин рад улива највеће страхопоштовање.

релиставајући историју овостраног Српства, човек мора и преко воље да посумња у правило светског морала, да пожртвовању треба и мора да следује благодарност. Још никада простодушност и поверење једног народа није тако злоупотребљено, као што то видимо да је учињено са Србима. Од оног тренутка када су се иницијативом бечког ћесара Леополда I. кренули са својих огњишта, па све до најновијег доба, Срби су непоколебљиво, као станац камен, стајали уз бечки двор. У читавој историји аустро-угарске монархије нема тога примера да је неко толико препатио и пребацио преко главе за љубав хабзбуршке монархије, а да је у исто време остао тако чврсто доследан у својој оданости и пожртвовању, као што то видимо код српског народа. Па ипак, прелиставајући његову историју, ми видимо да он од тога није имао никакве стварне користи, но на против, само штете. Његова оданост, употребљавана испочетка противу заједничког непријатеља круне и народа, временом је потчињена интересима само круне, тако да је онда, када су се стицајем околности интереси круне и интереси мађарског народа почели разилазити, мађарски народ почео гледати у Србима сметњу, па и непријатеља својих интереса. У недостатку људи са политичком увиђавношћу, а стојећи увек на становишту да је оданост монарху прва и највећа дужност народа, српски народ није за времена увидео какве последице из тог његовог држања неминовно морају за њега наступити, те је остао конзе-

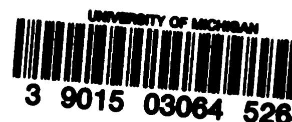
квентан у том свом држању. То је била његова основна погрешка, ако се то погрешком може и сме назвати.

Из овога се је природно развила она друга, кардинална, погрешка српског народа, која се је испољавала у неограниченом поверењу према ћесарском двору, т. ј. у не напуштењу првобитног облика својих права. Не обраћајући пажњу и не узимајући у обзир постепену промену, која је наступала у државоправним односима између Угарске и бечког двора, као ни промену која је лагано али стално наступала у унутрашњем државном уређењу угарске краљевине, српски се је народ држао по савету и захтеву бечког двора свога привилегијалног положаја, од којег се државно уређење Угарске у своме развићу све више и више удаљавало, док се српски народ није на једаред нашао у сред земље, коју је својом крвљу ослободио и бранио, у положају туђег најамника, у улози заступника туђих интереса. У оној дугој, час јачој час слабијој, час јавној час тајној борби између маџарске уставности и Беча, око превласти у Угарској краљевини, српски је народ, држећи се свог обећања некада датог бечким ћесарима, непоколебљиво стајао уз ћесара, и ако је имао и права и дужности да води рачуна о промени прилика и о наступајућим околностима. У тој борби за превласт у Угарској, бечки је двор подлегао и повукао се; угарска уставност је однела победу, а права српског народа од Беча напуштена а угарској уставности за времена не прилагођена, остадоше — мртво слово на хартији, које је угарска уставност произвољно могла игнорисати.

Кад би све ово у неколико речи обухватили, онда би рекли: Права и привилегије српског народа постале су жртва политичке часности српског народа; часности, која је била равна политичкој наивности.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03064 5264

